

Univerza v Ljubljani
Filozofska fakulteta
Oddelek za slovenistiko
Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik

61. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

7.–18. 7. 2025

61. seminar slovenskega jezika, literature in kulture

Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi

Zbirka: Seminar slovenskega jezika, literature in kulture 61 (ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X)

Urednica: Urška Perenič

Recenzenti: Aleksander Bjelčevič, Andraž Jež, Urška Perenič, Jonatan Vinkler, Jerca Vogel

Programski odbor: Lidija Arizankovska (Univerza »Sv. Cirila in Metoda« v Skopju, Skopje), Zvonko Kovač (Univerza v Zagrebu, Zagreb), Mojca Nidorfer (Univerza v Ljubljani), Urška Perenič (Univerza v Ljubljani), Jerca Vogel (Univerza v Ljubljani)

Prevajalca izvlečkov v angleščini: Simona Lapanja Debevc, Donald F. Reindl

Lektorica in tehnična urednica: Mateja Lutar

Korekture: avtorji

Oblikovanje in prelom: Metka Žerovnik

Založila: Založba Univerze v Ljubljani

Za založbo: Gregor Majdič, rektor Univerze v Ljubljani

Izdala: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani;

Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko

Za izdajatelja: Mojca Schlamberger Brezar, dekanja Filozofske fakultete

Naklada: 440 izvodov

Tisk: Birografika Bori d. o. o.

Prvi natis

Ljubljana, 2025

Publikacija je brezplačna.

Izdajo monografije so omogočili Ministrstvo za visoko šolstvo, znanost in inovacije RS, Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu ter Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.

Prva e-izdaja.

Publikacija je v digitalni obliki prosto dostopna na <https://e-knjige.ff.uni-lj.si/>

DOI: 10.4312/SSJLK.61.2386-057X

To delo je ponujeno pod licenco Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International License – CC BY-SA 4.0 (priznanje avtorstva in deljenje pod istimi pogoji; izjema so fotografije).

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga

COBISS.SI-ID= 238498307

ISBN 978-961-297-602-6

E-knjiga

COBISS.SI-ID 238507523

ISBN 978-961-297-603-3 (PDF)

Vsebina

Urška PERENIČ	Namesto uvoda	5
---------------	---------------------	---

Predavanja

Jezik

Matej ŠEKLI, Nina PAHOR, Marko SNOJ	Krajevna imena na Tržaškem	9
Andreja ŽELE, Rada LEČIČ	Slovenščina v Trstu: Opis sodobne jezikovne krajine	23
Miran KOŠUTA	Primož Trubar v Trstu nekoč in danes	34

Literatura

Igor GRDINA	Zgodovina in literarna klasika tržaških »predmejcev«	50
Urška PERENIČ	Boris Pahor (1913–2022): Veliko srce v <i>mestu v zalivu</i>	61
Ana TOROŠ	Pesniška prepletanja od Trsta do Benečije	71

Kultura

Borut KLABJAN, Gorazd BAJC	Narodni dom v Trstu	84
Ravel KODRIČ	Srečko Kosovel, Vladimir Martelanc in tržaška veja Mednarodnega proletkulta 1922–1923	95
Ferdinand ŠERBELJ	Utrinki iz preteklosti zgodnjega Trsta ob pomoči svetih zavetnikov: Skica češčenja tržaških nebeških priprošnjikov	110

Parada mladih

Mia HOČEVAR	Trst kot izhodišče in navdih v literarnem delovanju Marice Nadlišek Bartol	121
Urh FERLEŽ	Tržaško (literarno) življenje Ludvika Oblaka in Zorka Simčiča	129

Marco DORIGO	Naša je pravica! Kaj nam spomeniki, napisi in stavbe povedo o vprašanju javnega prostora na Tržaškem po letu 1945	139
Predstavitev avtoric in avtorjev		149

Namesto uvoda

Kakó lep je Trst, ako ga gledaš s spočitim, jasnim očesom.
Ako ga gledaš z nekaljeno tišino v duši,
ako ga gledaš z neranjeno dušo.
(Srečko Kosovel, *Iz albuma*, avgusta 1925)

Tramvaj je tisti trenutek blisknil mimo železničarskega kopališča in njemu se je zazdelo, da je tisti trenutek v srcu spet deček na produ onkraj ograje, prav tisti deček na produ, ki ima rad malo Lavro na suhi morski travi. In ta spojitev preteklosti in sedanjosti zasije v njem kot zlat pečat: prav sredi prsi žareča zavest, da je človek nepremagljiv na domači obali, kjer se je rodil in iznašel ljubezen na toplem pesku ob zelenih algah.
(Boris Pahor, *Mesto v zalivu*, 1956)

S Seminarjem slovenskega jezika, literature in kulture, ki pogumno nadaljuje pot v sedmo desetletje svojega obstoja, se po preteku precejšnega časovnega obdobja – avstrijska Koroška, Rezija in Slovensko primorje so bili namreč teme 8. in 9. Seminarja – znova selimo v slovensko zamejstvo. Ali raje – z besedami slovenskega skladatelja, etnomuzikologa, slovenista in etimologa Pavleta Merkuja (1927–2014) – predmejsvo. Povedano še bolj natančno, v Trst. Ta je bil do začetka prejšnjega stoletja po številu slovenskih prebivalcev največje slovensko mesto, ki ga je pisatelj, odvetnik in politik Ivan Tavčar (1851–1923) – in zatem pisatelj Ivan Cankar (1876–1918), ki je med letoma 1907 in 1918 v Trstu predaval (vsaj) sedemkrat – povsem upravičeno poimenoval »pljuča«, a Ljubljano »srce« Slovenije.

Trst je bil že v letu meščanskih oz. nacionalnih revolucij 1848 priča prebudnemu delu slovenskih rodoljubov. To je tudi leto ustanovitve Slavjanskega društva, ki je 1849 izdajalo slovensko-hrvaški mesečnik *Slavjanski rodoljub*. Leta 1861 je v Trstu zaživela prva slovenska oz. Slavjanska čitalnica, ki ji je bil prvi predsednik Prešernov sodobnik, pesnik, prevajalec in pravnik Jovan Vesel Koseski (1798–1884), tajnik pa nekaj časa Fran Levstik (1831–1887), vsestranski literarni ustvarjalec, jezikoslovec in avtor prvega slovenskega književnega programa v obliki potopisa. Politično društvo Edinost je leta 1876 v življenje priklicalo istoimenski časnik, prav tako je v »mestu v zalivu« leta 1897 luč sveta ugledal prvi slovenski ženski časopis *Slovenka*, ki je spočetka izhajal kot priloga *Edinosti* in nato samostojno. Izmed periodičnih publikacij omenimo vsaj še list zavednega ženstva *Jadranka* (1921–1923) ter *Ženski svet* (1923–1941), katerega uredništvo se je moralo v sili razmer leta 1929 preseliti v Ljubljano. Izmed ustanov ne pozabimo spomniti na Narodni dom, ki je nastal kot miniaturno mesto v mestu po načrtu arhitekta Maksa Fabianija (1865–1962). A mogočni in inovativno zasnovani palači je bila namenjena burna usoda: odprta je bila leta 1904 in je takoj po pravici obveljala za srce slovenskega kulturnega in gospodarskega življenja v Trstu. Leta 1920 so jo fašisti že

požgali, saj je bila ob vseh praktičnih funkcijah tudi simbol slovenske prisotnosti v mestnem središču. Ne zaobidimo pa niti dveh izjemno pomembnih kulturnih in družbenokritičnih revij *Most* in *Zaliv*, ki sta izhajali od sredine 60. let prejšnjega stoletja do osamosvojitve Slovenije. Obe sta namreč neutrudno nasprotovali partijskemu enoumju v matici ter trmasto zagovarjali tako svobodo ustvarjanja kakor ideje demokratične družbene ureditve, samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. Zato lahko rečemo, da je bil eden temeljnih kamnov samostojne Slovenije položen prav v njenem zamejstvu oz. predmejestvu.

Za redno pošiljanje revije *Zaliv*, ki je bila v Jugoslaviji oz. Sloveniji prepovedana, se je njenemu ustanovitelju Borisu Pahorju (1913–2022) v dopisu iz februarja 1988 posebej prijazno zahvalil tudi akad. prof. dr. Matjaž Kmecl, slovenist, literarni zgodovinar in pisatelj. V dopisu, ki se hrani v Pahorjevi zapuščini, je Kmecl pisatelju in uredniku še sporočil, da njegovo »revijo za književnost in kulturo«¹ skrbno prebira. Prav tako pa iz pisne zapuščine Borisa Pahorja, katere velik segment predstavljajo nanj naslovljeni dopisi drugih, izvemo, kako zelo je prof. Kmecla razveselila še ena zgodnejša, s strani pisatelja leta 1973 izražena inspirativna in povsem sprejemljiva pobuda, da bi bil namreč eden od prihodnjih mednarodnih slavističnih seminarjev, se pravi Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, namenjen informiranju o zgodovini in sedanjosti slovenskega življa na Tržaškem. Dopisnika sta upala, da bo ideja mogoče uveljaviti že leta 1975 (kar bi bilo leto dni po desetem, obletničnem Seminarju, ki naj bi bil bolj vseslovensko informativen), vendar do tega ni prišlo. (Zakaj, v resnici ne vemo, čeprav si mislimo.) Kar je pravzaprav svojevrstna sreča v nesreči, saj lahko, docela soglašajoč s stališčem obeh korespondentov zdaj že davnega leta 1973, da kot Slovenci ne smemo ničesar svojega zanemariti, to pobudo realiziramo prav mi. In se zadovoljni zahvalimo pobudnikoma za odlično zamisel ...

... o »sprehodu«² v Trst, ki je skozi zgodovino navdihoval slovenske literarne ustvarjalce, umetnike in intelektualce ... Ter se skupaj z avtorji in avtoricami v večavtorski monografiji podamo tjakaj, kjer se je mogoče vsaj za trenutek zgubiti v *mehkem naročju vesoljnega morja* ...

prof. dr. Urška Perenič,
predsednica 61. Seminarja

Predavanja

Jezik

Šekli, Pahor, Snoj

Žele, Lečič

Košuta

Literatura

Grdina

Perenič

Toroš

Kultura

Klabjan, Bajc

Kodrič

Šerbelj

Krajevna imena na Tržaškem

DOI: 10.4312/SSJLK.61.9-22

Matej Šekli, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana; matej.sekli@guest.arnes.si

Nina Pahor, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana; Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, nina.pahor@zrc-sazu.si; nina.pahor@ff.uni-lj.si

Marko Snoj, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša, ZRC SAZU, Ljubljana; Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana, marko.snoj@zrc-sazu.si; marko.snoj@ff.uni-lj.si

V prispevku so v treh razdelkih obravnavana izbrana krajevna imena na Tržaškem, tj. v mestu Trst/Trieste/Triest in njegovi okolici. V prvem razdelku so analizirane medjezikovne različice krajevnega imena *Tergeste*, *Triest*, *Trst*, in sicer njihovo jezikovno spreminjanje v času in prehajanje iz jezika v jezik. V drugem razdelku so predstavljena slovenska poimenovanja mestnih predelov Trsta, ki so v veliki večini neslovenskega izvora. V tretjem razdelku je prikazana etimološka razlaga treh krajevnih imen v okolici Trsta – *Nabrežina/Aurisina*, *Devin/Duino*, *Prosek/Prosecco* –, izmed katerih sta v skladu z ugotovitvami zgodovinskega in znotraj tega primerjalnega jezikoslovja vsaj dve najverjetneje slovanskega, torej slovenskega izvora.

krajevna imena, Trst/Trieste/Triest, mestni predeli, Nabrežina/Aurisina, Devin/Duino, Prosek/Prosecco

This article discusses selected place names in the Triestine area – that is, in Triest/Trst/Triest and its surroundings. The first section analyzes the place name Trieste and its versions in various languages (*Tergeste*, *Triest*, and *Trst*), focusing on its changes through time and movement from one language to another. The second section presents the Slovenian names of Trieste's districts, which are largely of non-Slavic origin. The third section provides an etymological explanation of names for three places around Trieste: *Aurisina/Nabrežina*, *Duino/Devin*, and *Prosecco/Prosek*. According to the findings of historical linguistics and, within this, comparative linguistics, at least two of these are most likely of Slavic (i.e., Slovene) origin.

place names, Trieste/Trst/Triest, city districts, Aurisina/Nabrežina, Duino/Devin, Prosecco/Prosek

1 *Tergeste*, *Triest*, *Trst*¹

Mesto Trst se je skozi zgodovino nahajalo na stičišču dveh dežel, ki so ju v antiki imenovali *Venetia* (Benečija) in *Histria* (Istra) ter od srednjega veka dalje *Furlanija* in *Istra*, ob čemer

1 Avtor razdelka pod zaporedno številko 1 je Matej Šekli, avtorica razdelka pod številko 2 Nina Pahor in avtor razdelka pod številko 3 Marko Snoj.

je omenjeno urbano središče spadalo v Istro, od časa po prvi svetovni vojni pa se je za pokrajino med Furlanijo in Istro, v kateri leži tudi *mesto v zalivu*, uveljavilo poimenovanje *Julijska krajina*.² Gledano s stališča zgodovinskega in znotraj tega primerjalnega jezikoslovja so se na tem območju v preteklosti srečevale in se še vedno srečujejo različne jezikovne stvarnosti. V jezikovni krajini, nastali po indoevropizaciji Evrope v bronasti dobi, je na prehodu današnje Furlanije v Istro na podlagi izpričanih jezikov in njihovih narečij možno razločevati različne jezikovne plasti. Na tem prostoru so si v časovnem sosledju sledile vénetščina (ki je bila del italske veje indoevropskih jezikov), po jezikovni latinizaciji tega območja iz ljudske latinščine nastali alpska severozahodna in balkanska jugovzhodna romanščina (iz katerih sta se med drugim izoblikovali furlanščina in istriotščina), alpska in primorska zahodna južna slovanščina (kasneje slovenščina in čakavščina), delno bavarska visoka nemščina ter naposled še benečanščina ali lagunska beneška italijanščina (tj. beneško italijansko narečje v Benetkah in Beneški laguni), ki se je postopoma spreminjala in »osamosvojila« v tržaško narečje kolonialne beneške italijanščine (it. *veneto coloniale*). Vse to se odraža tudi v zemljepisnih in osebnih imenih na tem prostoru. Sledi kratek sprehod skozi jezikovno zgodovino severovzhodnega jadranskega območja na primeru medjezikovnih različic krajevnega imena *Tergeste*, *Triest*, *Trst*. Njegova dokumentiranost v antiki in srednjem veku namreč omogoča rekonstrukcijo njegovega jezikovnega spreminjanja v času in prehajanja iz jezika v jezik.

1.2 *Tergeste*, *Tergestinus*

V najstarejših ohranjenih antičnih zgodovinskih virih se za današnji Trst pojavlja polatinjeno poimenovanje *Tergeste* in iz tega izpeljan vrstni pridevnik **Tergestinus*.³ Izvor krajevnega imena ni dokončno pojasnjen, a je toponim nedvomno indoevropski, najverjetneje vénetski.⁴ Korenski del imena *terg-* se pojavlja v več antičnih krajevnih imenih, poleg v

2 Pokrajinsko ime *Furlanija* (furl. *Furlanie*, navadno *Friùl*, italijanizirano *Friuli*, nem. *Friaul*) izvira iz srednjega veka in poimenuje zgodovinsko deželo, tedanjo vojvodino Furlanijo: antično krajevno ime *Forum Iulii* 'Julijev trg' se je nanašalo na središče dežele, današnji Čedad/Cividale/Cividât, in je vsebovalo ime ustanoviteljev mesta, rimske dinastije Julijcev (saj naj bi mesto ustanovil sam Julij Cezar), ter se je nato po metonimiji pomensko razširilo na poimenovanje celotne dežele (prim. za čas ok. 661: *apud Foroiuli* 'v Furlaniji', *Foroiulensem ducatum* 'furlansko vojvodino') (Kos 1902: 216; Snoj 2009a: 512–513, 161). Nasprotno pa je ime *Julijska krajina* (it. *Venezia Giulia*) nezgodovinsko, leta 1863 ga je namreč skoval goriški jezikoslovec Graziadio Isaia Ascoli (1829–1907), in sicer v okviru svojega iredentističnega koncepta *treh Benečij* – to naj bi bile *Venezia Propria* (Benečija v ožjem smislu), *Venezia Tridentina* (Tridentska Benečija) in *Venezia Giulia* (Julijska Benečija) (Ascoli 1863: 559). S tem slednjim so bile mišljene tedanje t. i. *terre irredente* 'neosvojenjena ozemlja', dobesedno 'neodrešene dežele' Gorica, Trst in Istra, ki so politično-upravno tvorile Avstrijsko Primorje znotraj Avstrijskega cesarstva.

3 Strabon/Στράβων (ok. 63 pr. n. št.–23 n. št.): *Geografija*/Γεωγραφικά: φρούριον Τεργέστε (VII, v, 2) 'utrujeno mesto, utrdba *Tergeste*'; ok. 44. n. št.: Pomponij Mela/*Pomponius Mela* (1. stol. n. št.): *Popis dežel/Cosmographia*: *Tergeste* (II, 54) (Cinausero Hofer, Dentesano 2011: 936).

4 Etimološka razlaga krajevnega imena *Tergeste* je povzeta po Snoj v Bezljaj 2005: 237 in Snoj 2009a: 440, 2016: 804.

Tergeste v antični Istri še v *Opitergium* v antični Benečiji (to je današnji *Odèrzo* na Treviškem v severovzhodni italijanski deželi Benečija/Veneto) in v *Tergolepe* v antičnem Noriku. Koren je morda v neki nepojasneni zvezi z alb. *treg* 'trg' in praslovanskim **tъrgъ* 'trg, tržnica', pripona pa je verjetno tista, ki se pojavlja v venetskem krajevnem imenu *Ateste* (iz tega je današnje beneško italijansko *Este*) in v liburnijskem imenu otoka Λάδεστα, Λάδεστον. Če je domneva pravilna, venetsko predlatinsko krajevno ime *Tergeste* prvotno pomeni '*trg, tržišče'.

Potem ko so Rimljani leta 181 pr. n. št. ustanovili antično mesto *Aquileia*, današnji Oglej (lat. *Aquileia*, star. furl. *Olee*, sodobno furl. *Aquilee* in it. *Aquileia* sta latinizirani obliki), se je začela postopna jezikovna latinizacija njegovega zaledja, današnje Furlanije in Istre. Pri tem so bila nekatera predlatinska zemljepisna imena prevzeta v latinščino. Tako sta bili tudi dotično venetsko krajevno ime in iz njega izpeljan vrstni pridevnik prevzeta in oblikovno integrirana v latinščino, kjer sta sprva ostala nespremenjena – **Tergēste* in **Tergēstinus*.

1.3 Trieste, triestin

Prav na območju prehajanja Istre v Furlanijo sta se v zgodnjem srednjem veku iz oglejske ljudske latinščine v okviru spontanega jezikovnega spreminjanja preko skupne romanščine začeli oblikovati dve prvotni staroromanski narečji, in sicer jugovzhodna in severozahodna romanščina, na tem prostoru glasovno bolj arhaična balkanska in bolj inovativna alpska romanščina. Zemljepisna meja med obema je tod potekala v smeri jug–sever po črti antičnih središč *Capris–Silicanum–Villiacum*, današnjih krajev Koper/Capodistria–Solkan–Beljak/Villach.⁵ V naslednjih stoletjih so se iz balkanske romanščine oblikovale istriotščina, dalmatščina in romunščina, iz alpske romanščine pa furlanščina, (dolomitska) ladinščina in retoromanščina.⁶ Zemljepisna imena in jezikovno gradivo na tem območju pričajo o tem, da je furlanščina na jugovzhodu segala do Trsta in Milj, medtem ko se je v Kopru in južneje govorila istriotščina. Furlanščina v Trstu, t. i. *tergestinščina*, je preživela do začetka 19. stoletja, furlanščina v Miljah, t. i. *muglizanščina*, pa je izumrla v drugi polovici istega stoletja. Izpodrinila jo je benečanščina, ki je v mestu izpričana od 13. in 14. stoletja dalje.⁷

Latinska oblika krajevnega imena *Tergeste* in vrstni pridevnik *Tergestinus* sta se v zgodnjem srednjem veku po pisni tradiciji še naprej zapisovala nespremenjeno,⁸ čeprav se je v tem času v govorjenem ljudskem jeziku, izrazito v alpski romanščini, njegova glasovna

5 Za izogloslo Koper–Solkan–Beljak prim. Šturm 1928; Grad 1958; Skubic 2007 (1989): 65, 68.

6 V primerjalnem jezikoslovju romanskih jezikov se za geolekte, imenovane furlanščina (*furlan*), (dolomitska) ladinščina (*ladin*) in retoromanščina (*rumantsch*), uporabljajo različna krovna poimenovanja, in sicer *ladinščina* (it. *ladino*, Ascoli 1873), *retoromanščina* (nem. *Rätoromanisch*, Gartner 1883) ali *alpska romanščina* (nem. *Alpenromanisch*, Gamillscheg 1935: 271). V slovenski romanistiki se je uveljavil strokovni izraz *alpska romanščina* (Skubic 2007: 125–155).

7 O tergestinščini in muglizanščini prim. Skubic 2002: 147; Heinemann 2015.

8 Po 2. aprilu 568: *Chronicon Gradense: in Tergestina civitate* (Kos 1902: 74); 648–668: *Danduli Chronicon: in territorio Tergestino* (VI, 8) (Kos 1902: 215).

podoba že začela spreminjati. Poleg pisnih latinskih oblik, ki jih je v virih ves čas zaslediti tudi še pozneje, pa so celo v istem viru izpričane tudi že oblike, ki nakazujejo postopen jezikovni razvoj v smer furlanščine. Obliki *Tregeste* in *Tregestinus* (tudi že *Trigestinus*)⁹ izkazujejo premet *er* ≥ *re* (*Tergeste* ≥ *Tregeste*, *Tergestinus* ≥ *Tregestinus*).¹⁰ Približno v istem času se pojavljata tudi že obliki *Treiesta* in *Triestinus*,¹¹ ki odražata dviganje prednaglasnega *e* v *i* (*Trigestinus*) in palatalizacijo latinskega *g* v *j* v položaju pred sprednjim samoglasnikom in za samoglasnikom (*Tregest-* > **Trijest-* in *Tregestin-* > **Trijestin-*).¹² Po vseh teh glasovnih spremembah in omenitvi končnih samoglasnikov sta nastali furlanski obliki *Triest* in *triestin*.¹³ Furlanska oblika krajevnega imena je bila prevzeta v beneško italijanščino in tam prilagojena (*Trieste*) ter v nemščino, kjer se glasi tako kot v furlanščini – *Triest* (mesto je leta 1382 prišlo pod Habsburžane, prim. zapis leta 1389 ze *Triest*).

1.4 Trst, tržáški, Tržáčan

Slovani, ki so obdonavsko-alpsko-jadranski prostor naseljevali od druge polovice 6. stoletja, poimenovanje za Trst niso prevzeli iz alpske, temveč iz balkanske romanščine. V tej obliki *Tergeste* ni doživela palatalizacije *g* v *j*, ni pa možno z gotovostjo trditi, ali je v njej prišlo do premeta *er* ≥ *re* (*Tergeste* ≥ *Tregeste*) ali ne. Balkanskoromanski izhodišči za prevzem v slovanščino sta bili torej teoretično lahko **Tęrgęste* ali **Tęrgęste*, kar je bilo v jeziku prejemniku integrirano kot **Tǫrgǫstǫ* ali **Trǫgǫstǫ*. To je bilo nato podvrženo slovanški mlajši regresivni (tj. drugi) palatalizaciji mehkonebnikov in nastanku slovanskih polglasnikov, na nadsegmentni ravni pa naglasnemu pomiku z nestaroakutiranega zložnika za zlog proti koncu besede (Dybojev zakon). Poznopraslavska oblika se je po vseh teh spremembah glasila **Tbrǫbstǫ* > **Tbrǫbstǫ*, rod. ed. **Tbrǫbstǫ*, ali **Tbrǫbstǫ* > **Tbrǫbstǫ*, rod. ed. **Tbrǫbstǫ*, kar je oboje lahko dalo izhodiščno slovensko **Tǫzǫst*, rod. ed. **Tǫzǫstǫ*.¹⁴ Osnova v stranskosklonskih oblikah tipa **Tǫzst-* se je po poenostavitvi dvojnega soglasnika spremenila v **Tǫzst-* (**Tǫzst-* > **Tǫzst-* > **Tǫzst-*), kar se je posplošilo tudi v imenovalnik

9 Po 2. aprilu 568: *Danduli Chronicon: de Trigestina urbe* (V, 11, 14) (Kos 1902: 74); julija 603: *Tregestinae* [...] *ecclesiae* (Kos 1902: 179); ok. 670: Anonimni Ravenat/*Anonymus Ravennas: Cosmographia: Tergeste* (V, 14), *Tregeste* (IV, 30) (Kos 1902: 226); ok. 804: *Chronicon Venetum vulgo Altinate: Trieste* (XIV, 30) (Kos 1906: 28).

10 Za premet *r*-ja v romanskih narečjih na Apeninskem polotoku prim. Rohlf 1949: §322.

11 Po 2. aprilu 568: *Chronicon Venetum vulgo Altinate: in Triestina* [...] *civitate* (XIV, 11) (Kos 1902: 74); ok. 670: Gvidon/*Guido: Geographica: Treiesta* (19, 20), *Tergeste* (117) (Kos 1902: 229).

12 Latinski *g* se v furlanščini v položaju pred *e*, *i* in za samoglasnikom palatalizira v *j*, ki lahko onemi (Francescato 1966: 208): lat. *re-* + *ad-* + *colligere* > it. *raccògliere*, furl. *ricuéli*, *racuéli* (Zingarelli 1994: 1467; Pirona 1996: 841, 873).

13 Obliki sta izpričani tudi v muglizanski furlanščini: *triést* in *triestin* (Zudini, Dorsi 1981: 172).

14 Prim. Škrabec 1892; Ramovš 1924: 302, 1936: 26, 54; Snoj 2009a: 440; Repanšek 2016: 150. Za razliko od prvih treh slednji avtor za slovanščino izhaja iz dveh izhodiščnih romanskih oblik, in sicer brez metateze in z metatezo, ter natančneje določi samoglasniško kolikost in kakovost e-jevskih samoglasnikov (prvi *e* v priponi *-ěste* naj bi bil v venetščini in latinščini dolg ter posledično pozneje v izhodiščni romanščini ozek, v balkanski romanščini se je nato skrajšal).

(**Třzàst* ≥ **Třst*). Izhodiščna slovenska oblika je bila tako prenarejena v **Třst*, rod. ed. **Třstà*, kar je (vključno s prvotnim naglasnim mestom) potrjeno v nekaterih slovenskih narečjih. V tistih z bolj arhaičnim naglasnim mestom se tako pojavlja *Třst*, rod. ed. *Trstà* (npr. nadiško v kraju Ošnje/Osgnetto *Tàrst*, rod. ed. *Tarstà*), v tistih z naglasnim umikom z zadnjega zloga pa *Třst*, rod. ed. *Trsta*, poknjženo *Třst*, rod. ed. *Trsta*.

Vrstni pridevnik k *Trst* s pripono *-ski* se je prvotno glasil **trzáski* (praslovansko **tbr/rbzbstǫskъjъ* > **tbr/rbzbstǫskъjъ* se je namreč po regularnih glasovnih spremembah spremenilo v izhodiščno slovensko **třzàstski* > **třzàski*, ki se je v zahodni in južni slovenščini odrazilo kot **trzáski*). V obliki **trzáski* se je nato končaj *-ski* zamenjal s končajem *-ški* po tipu *němški* (psl. **němьčьskъjъ* > izh. sln. **němčski* > sln. *němški*), s čimer se je **trzáski* prenaresil v **trzáški*, podobno kot se je ponekod *neběski* zamenjal z *neběški* (psl. **nebesьskъjъ* > izh. sln. **neběski* > nar. sln. *neběski*, ki se v nekaterih narečjih in v knjižnem jeziku glasi *neběški*). Oblika **trzáški* pa se je po prekozložni asimilaciji po šumnosti **z-š* ≥ **ž-š* še dodatno spremenila v *tržáški* (**trzáški* ≥ **tržáški*).

Ime prebivalca Trsta je bilo starejše *Tržáščan*, kar se ohranja v narečnem krajevnem govoru Ribnice na Dolenjskem. Ta oblika je izpeljana s pripono **-jan-* bodisi iz neohranjenega starejšega imena prebivalca **Trzástac* (psl. **tbr/rbzbstǫcbъ* > **tbr/rbzbstǫcbъ* > izh. sln. **Třzàstac* > zah. in juž. sln. **Trzástac*) bodisi iz vrstnega pridevnika **trzáski*. Oboje bi namreč v slovenščini dalo **Tržáščan*, to pa po prekozložni asimilaciji po šumnosti **z-šč* ≥ **ž-šč* izpričano *Tržáščan* (**Tržáščan* ≥ *Tržáščan*). Ta oblika je bila nato po analogiji prenaresena v *Tržáčan* po modelu *Bloški* : *Bločan*, torej *tržáški* : *Tržáčan*.

2 Slovenska poimenovanja mestnih predelov Trsta¹⁵

Vsa imena tržáških mestnih predelov imajo integrirano slovensko različico, toda pri teh toponimih bomo razen izjeme zaman iskali njihov slovanski oziroma slovenski izvor. Drugeče pa je z ledinskimi imeni ali mikrotoponimi, ki so mlajši in so nastali, potem ko je bilo poseljevanje Slovencev na tem območju že zaključeno: po celotnem tržáškem mestnem in predmestnem ozemlju lahko namreč zasledimo ledinska imena s sestavinami *njiva*, *polje*, *ulica*, *kraj*, *potok*, *cesta*, *loka*, ki so značilna za celoten slovenski jezikovni prostor. V tem razdelku se posvečamo prvi kategoriji, tj. toponimom, ki skoraj izključno izhajajo iz jezikov, ki so s stališča slovenščine substratni ali adstratni.

15 Pri obravnavi imen mestnih predelov se opiramo na trenutno upravopolitično delitev ozemlja Občine Trst na sedem upravnih rajonov (it. *circoscrizioni*), ki združujejo današnje četrti (it. *quartieri*) oziroma zgodovinske mestne predele (it. *roni storici*) ali bivše katastrske občine (it. *comuni catastali/censuari*), pri čemer meje današnjih četrti in zgodovinskih predelov niso povsem prekrivne. Med upravnimi rajoni sta tudi Upravni rajon za Zahodni Kras, ki zajema naselja *Prôsek* (it. *Prosècco*), *Kóntovel* (it. *Contovèllo*) in *Kríž* (it. *Sànta Cróce*), ter Upravni rajon za Vzhodni Kras, ki zajema naselja *Ópčine* ((*Villa*) it. *Opicina*), *Báni* (it. *Bànn*), *Trébče* (it. *Trebiciàno*), *Padriče* (it. *Padriciàno*), *Gropáda* (it. *Gropàda*) in *Bazovica* (it. *Basovizza*). Ker omenjeni kraji niso del mestnega jedra in predmestja mesta Trst, temveč so njegovo zaledje, v tem razdelku niso obravnavani.

2.1 Barkovlje, Rojan, Kolonja, Škorklja

Na skrajnem severozahodnem delu mesta se nahajajo *Bárkovlje* (it. *Bàrcola*), ki so bile nekoč obmorski zaselek, kamor so se v 18. stoletju naselili Slovenci iz bližnjih obmorskih krajev, predvsem iz Nabrežine (*Aurisina*). Merkù¹⁶ pojasnjuje, da je staro slovensko ime za ta kraj *Sveti Jernej* in da so *Barkovlje* učena oblika, nastala najverjetneje v 19. stoletju.¹⁷ Domačini uporabljajo tudi v slovenskem narečju romansko ime *Bárkola*, za katerega Doria predvideva dve možni razlagi, in sicer iz latinskih **balcula* 'majhen balkon' ali *vallicula* 'dolinica'. Severozahodno od Barkovelj se nahajata še kraja *Čedáz* (narečno *Čédaz*, it. *Cédas*) s portičem, *Miramár* (*Miramàre*), kjer stojita miramarski grad in park, in naselje *Grlján* (nar. *Gárljan*, it. *Grignàno*), ki je ime dobilo po predialnem imenu *Agrinianus*¹⁸ s prekozložno disimilacijo *nj-n > lj-n* v slovenščini. Med Barkovljami in Rojanom leži mestna četrt *Gréta* (*Grétta*), ki se deli na Zgornjo Greto proti severu in Spodnjo Greto proti jugu ter ima nejasno etimologijo. *Roján* (*Roiàno*) je nastal iz besede, sorodne furlanski *rò(j)e* 'odvodni kanal', iz katere je tudi slovenska *roja* 'plitva, ozka struga; umetna struga, po kateri je speljana voda na mlinsko kolo'. *Kolónja* (*Cològna*) je četrt severno od Rojana, njeno ime izhaja iz lat. *colonia* 'agrarna mera'. Nad Kolonjo je naselje, ki v imenu izkazuje polimorfijo: slovensko mu pravimo *Ferlúgi*, italijansko pa *Conconello*. Italijansko ime je starejše in ga Doria razlaga iz besede, sorodne s furl. *cocòn* 'svitek (las)', medtem ko Merkù za slovensko ime meni, da je nastalo v 16. stoletju ali kasneje in je množinska oblika priimka *Ferlúga*, ki je izpeljan iz hipokoristika *Ferlè* (iz *Florianus*) z večalno pripono *-uga*. Prav tako izkazuje množinsko obliko priimka tudi bližnji zaselek *Piščánci* in ledinsko ime *Cesárji*. Južno od Rojana in Kolonje je še mestni predel *Škórklja* (nar. *Škuórkla*, it. *Scòrcola*), ki je v 12. stoletju omenjena kot *Scolcola* in po Merkuju ohranja romansko manjšalnico gotskega *skulka* 'razgledni stolp, izvidnica'.

2.2 Staro mesto, Novo mesto, Nova mitnica

Predeli v tržaškem mestnem središču imajo danes imena, ki so kalki po italijanskih poimenovanjih. *Staro mesto* (it. *Città Vecchia*) je najstarejši del mesta in leži na pobočju griča *Svetega Justa* (it. *colle di San Giusto*). *Novo mesto* (it. *Città Nuova*) sestavljata *Terezijanska* in *Jožefinska četrt* (it. *Borgo Tresiano* in *Borgo Giuseppino*), ki sta ju dala zgraditi Marija Terezija in nato Jožef II. na sredini in na koncu 18. stoletja. Terezijanska četrt je nastala na območju izsušenih solin, Jožefinska pa na ozemlju, kjer so prej stali samostani in pokopali-

16 Vse etimološke razlage v tem razdelku so povzete po Merkù 1991, 2006, ki se sklicuje tudi na nekatere ugotovitve v Doria 1960, 1971, 1974, 1979, 1989, 1991.

17 Oblika naj bi nastala po zgledu starih stanovniških imen (imen za prebivalce) s pripono *-jane*, ki se kasneje po analoški spremembi preoblikuje v *-je*. Primer takega načina tvorbe so toponimi *Hrastovlje*, *Orehovlje*, *Senožeče*.

18 Predialno ime (lat. *praedium* 'zemljišče, posestvo') je krajevno ime, ki je nastalo iz osebne imena zemljiškega posestnika iz rimske dobe in ima značilni priponi *-ana* ali *-anum*.

šče, z njima je mesto pridobilo tudi urejeno nabrežje. *Nova mitnica* (it. *Barriera Nuova*) se razprostira vzhodno od Novega mesta, *Sveti Vid* (it. *San Vito*) pa južno od Starega mesta, zahodno od njega je še četrt *Svetega Andreja* (starejše it. *Sant'Andrea*, danes *Campo Marzio* 'Marsovo polje'), kjer stoji železniška postaja pri Svetem Andreju (danes muzej), ki jo je avstrijska državna železniška družba zgradila kot protiutež zasebni južni železnici, ki je imela postajo na severu Novega mesta, kjer je glavni tržaški kolodvor še danes.

2.3 Stara mitnica, Sveti Jakob, Čarbola

Jugovzhodno od četrti Svetega Vida se nahajata *Stara mitnica* (it. *Barriera Vecchia*) in *Sveti Jakob* (it. *San Giacomo*). Predvsem slednji je bil v preteklosti izrazito delavska četrt, kamor je med svojimi tržaškimi obiski zahajal tudi Ivan Cankar. Pod Svetim Jakobom je predel *Čarbola* (it. *Chiàrbola*), ki izhaja iz lat. manjšalnice *calvula*, kar označuje gol, neporaščen svet (s podobno motivacijo kot slovenska *Golica*). Slovensko ime izkazuje furlansko (natančneje tergestinsko) palatalizacijo *ka-* > *ča-*, medtem ko je italijansko vzglasje [*kja*] neetimološko in narobe povzema zapis iz zgodovinskih virov, v katerih je bil [*ča*] zapisan kot <*chia*>.

2.4 Kjadin, Vrdela, Sveti Ivan, Rocol, Katinara

Enako vzglasje ima tudi ime predela *Kjadin* (it. *Chiadino*), ki se nahaja vzhodno od Starega mesta. Doria razlaga ime iz lat. *catinus* 'odprtina v skali, votlina' in zanj predvideva že omenjeno furlansko palatalizacijo na vzglasju, ki je italijansko ime ne izkazuje, ker na vzglasju povzema način zapisa, ki ga je preko italijanščine v tem primeru prevzelo tudi slovensko ime. Severno od Kjadina se nahaja predel *Sveti Alojz(ij)* (it. *San Luigi*), še severneje pa *Vrdela* (it. *Guardièlla*), katere ime je glede na značilno vzglasje **va-* prevzeto iz tergestinščine ali beneške italijanščine in je sorodno z italijansko besedo germanskega izvora *guardia* 'straža', ter *Sveti Ivan* (it. *San Giovanni*), ki je bilo nekoč slovensko naselje in je danes predel mesta, kjer domujejo tudi vse (višje) srednje šole (5 let izobraževanja) s slovenskim učnim jezikom v Trstu.

Južno od Kjadina se razprostira mestni predel *Rocól* (nar. *Racóy*, it. *Rozzòl*), ki nima zadovoljivo pojasnjenega izvora. Vzhodno do Rocola na vzhodni meji mesta Trst, ki je tudi meja med Trstom in Istro, stoji *Katinára* (nar. *Četnára*, it. *Cattinàra*), nekoč naselje, danes predmestje, ki naj bi ime dobila iz lat. **cattinus* 'leska'. Narečna oblika izkazuje palatalizacijo, ki je lahko že tergestinska ali pa je nastala kasneje, v slovenščini, v jugozahodnem delu notranjskega narečja. Severno od Katinare je naselje *Lónjer* (*Lòngera*) in severozahodno še zaselek *Podlónjer* (*Sottolòngera*). Lonjer se nahaja na prometni cesti med Trstom in Kranjsko, zato Merkù povzema Dorievo razlago, po kateri naj bi toponim izhajal iz pridevnika (*h*)*ungara* 'ogrska, madžarska', kot določilo v it. besedni zvezi *strada ùngara* 'madžarska cesta', in je dobil *l-* na vzglasju po aglutinaciji določnega člena. Slovensko ime izkazuje tergestinski prehod **-ga-* > **-ġa-* > **-ja-*. Merkù domneva – in iz navedenih primerov je

razvidno –, da je bilo to območje sprva poseljeno s tergestinskim prebivalstvom, saj se po celotni dolini od Katinare preko Rocola do mesta ohranja strjen areal imen tergestinskega izvora, slovenska kolonizacija tega območja pa se je morala zgoditi že zgodaj: najpozneje v 14. stoletju so se namreč tu razvili tudi nekateri endemični priimki in iz njih izpeljana ledinska imena, če za primer vzamemo priimek *Gerdól* na Rocolu in ledinsko ime *G(e)rdoliči* (nar. *Ėardoliči*), ki je množinska oblika patronimika iz omenjenega priimka.

2.5 Sveta Marija Magdalena spodnja, Sveta Marija Magdalena zgornja

Južni del mesta Trst sestavljajo zgodovinski predeli *Škedenj* (nar. *Ščiedan*, *Ščiedna*, it. *Sèrvola*), *Sveta Marija Magdalena zgornja* (it. *Santa Maria Maddalena superiore*) in *Sveta Marija Magdalena spodnja* (it. *Santa Maria Maddalena inferiore*). Merku piše, da je *Sveta Marija Magdalena spodnja* novejši kalk iz italijanščine za okraj, ki združuje prvotne zaselke Kolonkovec, Rovte, Sveto Ano, Judovec in Sveto Soboto. *Kolónkovec* (nar. *Kalónkavac*, it. *Colòncovez*) je primer heteromorfije ali hibridno ime, ki vsebuje morfeme iz različnih jezikov: na podstavni samostalnik iz beneške italijanščine *calònego* 'kanonik' sta dodani slovenski priponi *-ov-* in *-ac*, taka izpeljanka pomensko označuje kanonikovo posest. Glede na podstavni samostalnik je upravičena narečna oblika, ki ima *a* v prvem zlogu, medtem ko sta slovenska knjižna oblika in italijanska, prevzeta iz te, hiperkorigirana. Bližnje *Róvte* (it. *Ràute*) nosijo ime, ki je na Slovenskem pogost toponim in izhaja iz bavarskega srednjevisokonemškega **rout* 'krčevina', *Júdovec* in it. ustreznik *Altùra*, ki pomeni 'vzpetina', sta primer polimorfije. Pri *Sveti Ani* (it. *Sant'Anna*) se nahaja tržaško pokopališče, *Sveta Sobota* (it. *San Sabba*) pa je znana po Rižarni, luščilnici riža, ki je bila leta 1944 spremenjena v nacistično zbirno taborišče, kmalu pa še v uničevalno taborišče s krematorijem.¹⁹ Na skrajni jugovzhodni meji mesta in Občine Trst je sredi 50. let prejšnjega stoletja zraslo novo naselje, imenovano *Naselje svetega Sergija* (it. *Borgo San Sergio*), ki je bilo zgrajeno za istrske begunce. V 50. in 60. letih so na Tržaškem in v širši okolici nastala mnoga taka begunska naselja, ki so jih v italijanščini poimenovali *borghi* (it. *borgo* 'naselje') in so jim za razločevanje dodali še ime svetniškega zavetnika, kateremu so bila posvečena.²⁰

2.6 Škedenj

Ime *Škedenj* je zadnje, ki se mu bomo posvetili v tem razdelku, in si zasluži posebno pozornost, saj je med vsemi imeni tržaških mestnih predelov edini, za katerega lahko domnevamo, da je slovenskega izvora. Če bi knjižna oblika bila prilagoditev slovenskega občnega imena *skedenj*, tega ne bi mogli trditi, saj je *skedenj* izposojenka iz stare visoke

19 Za območje med Sveto Ano in Sveto Soboto se je v času po drugi svetovni vojni v italijanščini uveljavilo ime *Valmàura*, ki ga je mogoče zaslediti tudi v nekaterih virih iz 14. stoletja. It. *Valmaura* je edini tržaški toponim, ki označuje mestni predel in nima slovenskega ustreznika.

20 Naselja so bila povečini zgrajena na razlaščenih slovenskih srenjskih zemlji in so odločno posegla v takratno urbanistično, arhitekturno, demografsko in narodnostno podobo krajev, ob katerih so nastala.

nemščine. Bezljaj (2003: 29) *Ščédan* uvršča med imensko gradivo, katerega prvotni pomen je 'krčevina'. To domnevo povzema Merkù, ki se opira na vzporedno narečno obliko *Ščíéd-na* in jo izvaja iz *sčédina*. Na tem območju naj bi tržaški škof imel svoje posesti in ko so se sem naselili Slovenci, so *ščedili* 'sčistili, skrčili' gozd in si ustvarili naselje. To pomensko motivacijo posredno potrjuje it. ime *Sèrvola*, ki po Dorievi razlagi preko disimilacije *l-l > r-l* kaže na izvor iz lat. manjšalnice *silvula* 'gozdiček'.

3 Nekaj okoliških imen

Na Tržaškem je šest občin s skupaj 71 kraji, v katerih živijo tudi Slovenci. Precejšnje število imen teh krajev izkazuje slovenske besedo- in imenotvorne značilnosti in mnogi med njimi imajo tudi slovenski koren. Na vprašanje, koliko krajevnih imen v Tržaški pokrajini je izvorno substratnih, koliko slovenskih in koliko romanskih (vzhodnega ali zahodnega tipa), še ni mogoče zanesljivo odgovoriti, ker nemalo imen italijanski jezikoslovci razlagajo drugače kot slovenski, do resnega in plodnega pogovora z upoštevanjem vseh razpoložljivih argumentov in protiargumentov pa še ni prišlo.

Tudi ta prispevek nima namena razčiščevati zapletenega sklopa vprašanj o tem, ali je posamezno ime slovenskega ali romanskega izvora. Zgolj za okus sta navedeni dve problematični in eno nesporno.

3.1 Nabrežina/Aurisina

Slovensko krajevno ime *Nabrežina* in italijansko *Aurisina* sta gotovo sorodni, etimološka osvetlitev pa je dolžna med drugim pojasniti razlike v izrazu. V lokalnem beneškem narečju je bilo ime moškega spola: *Auresin*, tudi *Laversin* (Cinausero Hofer, Dentesano 2011: 81), danes se glasi *Aurisina* (*Auri'zi:na*).²¹ Standardizirana slovenska oblika imena je poknjžena iz narečnega kraškega im. ed. *Nəbər'ži:na*, mest. ed. *u Nəbər'ži:ni*, rod. ed. *z Nəbər'ži:nə*, prid. *nəbər'ži:nski*, preb. *Nəbər'ži:nc*. Lokalno je ime moškega spola tudi v slovenščini. Prvič je zapisano leta 1292 kot *in contrada Aurisini*, kasneje leta 1308 *de Lebre-sina*, *de Lobrosina*, *Labresina*, 1332 *Leurisina in Carsis*, [...], 1645 *Obbresina*, *villa Dobresina*, *Bresina*, 1698 *di Nabresina*, *Nobrsina*, *Nobresina*, 1746–1770 *Nabresina*.

Etimološka razlaga lastnega imena postane verjetna, ko je skladna z ugotovitvami zgodovinskega in primerjalnega jezikoslovja ter zunajjezikovnih danosti in okoliščin, torej ko vse prvine izraza združi v razložljivo celoto. V obravnavanem primeru se izide domala vse, če izhajamo iz slovenskega etimona *Obrežina* < **Obrėžina*, kar je leksikalizirano in torej poenobesedeno iz predložne zveze **ob Brežini*,²² pri čemer je občno ime *brežina* izvorno večalnica od *breg*, ki označuje širše področje brega. Romansko ime je prevzeto iz sloven-

21 Za slovenske in beneškoitalijanske narečne podatke imen *Nabrežina*, *Devin* in *Prosek* se zahvaljujem kolegici Nini Pahor.

22 Tako kot sta npr. iz izvorne predložne zveze **Ob loke* tvorjeni krajevni imeni *Obloke* in *Bloke* (slednje z mofremsko reanalizo **Ob loke* ≥ **O bloke*).

skega pred zaokroženjem slovanskega $a > o$ (sredina 9. stoletja) in v času delujoče zahodnoromanske lenizacije $b > u$. Začetni *l-* bi sicer lahko razlagali po disimilaciji $n - n > l - n$, a ker se v pisanih virih začetni *n-* pojavi šele konec 17. stoletja, se zdi verjetneje, da *l-* izvira iz romanskega določnega člena. Današnja slovenska oblika *Nabrežina* je razložljiva z vnovičnim poenobesedenjem predložne zveze *na Obrežini* → *Na(o)brežina*.²³ Ta razlaga ne pušča nobenega ostanka in je torej boljša kot korenisko izvajanje italijanskih imenoslovcev iz predromanske osnove **aur-* 'voda'. Tako izvajanje namreč odpira vsaj dve vprašanji, na kateri nimamo odgovora. (1) Kaj točno je predromanska osnova **aur-*? (2) Zavrnitev slovenskega izvora z izjavo »La forma slava è una corruzione del nome originario attraverso un accostamento paretimologico o analogico allo slo. *na breg* 'sopra in costone'.«²⁴ brez natančne opredelitve ne zadošča kot argument proti domnevi, ki jo sicer podpira konsistentna razlaga narečnega in zgodovinskega gradiva.

3.2 Devin/Duino

Naslednji neuskkljeni primer je krajevno ime *Devín*, it. *Duino*, lokalno beneško *Du'i:n*, kar se izgovarja dvozložno s hiatom. V furlanščini se ime danes glasi *Duin*, v nemščini *Tibein* (Cinausero Hofer, Dentesano 2011: 335), v lokalnem slovenskem kraškem narečju pa im. ed. *De'vi:n*, mest. ed. *u De'vi:ni*, rod. ed. *z De'vi:na*, prid. *de'vi:nski*, preb. ime *De'vi:nčən*, kar je pod očitnim vplivom knjižnega jezika. Ime je prvič zapisano leta 1139 kot *de Duino*, dalje 1158 *Duwin*, 1166 *de Duino*, 1188 *de Diuwino*. Nemško ime je prvič zapisano leta 1419: *zwischen Triest un Tybein*. V slovenskem sobesedilu ga najdemo pri Alasii da Sommaripa iz leta 1607, ki je svoj slovarček pisal prav v Devinu. Dodatek s konverzacijskimi vzorci začenja takole: *Huomo da bene, ò bella figliuola è questa buona strada per andare à Duino?* In prevede: *Zlovuec brumen, ò lepa deklifa, ie ta dober pot za it u Duin?* (Alasia 1979: 193)

Italijansko jezikoslovje pri razlagi tega imena ni enotno. V najnovejšem etimološkem slovarju krajevnih imen tega območja beremo, da bi lahko nastalo neposredno iz romanskega kognomena *Divīnus* z latinskimi občnoimenskim pomenom 'prerok' (< 'božji') ali da je tvorjeno na osnovi venetskega kognomena *Tuina*, ki temelji na *Tuius*. Navajajo tudi možnost izvajanja iz **Tubīnum*, kar naj bi bila manjšalniška tvorjenka iz *tubus* v mlajšem, romanskem pomenu 'naraven ali umetno narejen vod za dovajanje vode'.²⁵ V prid tej domnevi govori zapis *S. Johannis de Tuba* iz leta 1139 za kraj Štivan pri Devinu, furlansko *San Zuàn di Duin*, danes italijansko *San Giovanni al Timavo* (Cinausero Hofer, Dentesano 2011: 336, 794). Avtorji tega slovarja ne preferirajo nobene navedenih razlag, pač pa zavračajo domnevo, po kateri naj bi bilo ime istega izvora kot staročeško *Děvín*, slovaško *Devín*,

23 V precejšnji meri tako Snoj 2009a: 278–279, deloma po Skoku.

24 »Slovanska oblika je paretimološko popačena iz prvotnega imena, kot da bi bil izvor v sklopu iz predložne zveze *na breg*.« (Cinausero Hofer, Dentesano 2011: 82) Do obeh predlaganih etimonov je skeptičen Merù (1990: 28 ss).

25 Beseda v latinščini pomeni predvsem 'ravna vojaška trobenta'.

poljsko *Dziewin* in polabsko *Deven, Döben*. Italijanski imenoslovci izvajajo zahodnoslovensko ime neposredno iz slovanskega občnega imena **děva* 'mlada ženska, dekle', čeprav v slavistični literaturi že več desetletij velja, da gre za izpeljanko iz osebne imena *Děva*, potrjenega v stari češčini, ki tako ali drugače temelji na omenjenem občnem. Za krajevno ime *Devin* pri Trstu Bezljaj (1956: 131) pravi: »Verjetno je slovanskega porekla tudi ime gradu in naselja *Devin*, sev. od Trsta, italj. *Duino*, nem. *Tybein* [...]«. Slovanski izvor tega imena brez pridržkov in argumentov zagovarja Torkar (2010: 84), medtem ko jaz ob preferiranju slovenskega navajam tudi možnost romanskega izvora (Snoj 2009a: 109). Izmed slovenskih avtorjev se za romansko razlago odloči le Merkuš (1990: 40), izmed italijanskih pa v novjšem času za slovensko le Cerasuolo (Cinausero Hofer, Dentesano 2011: 336), in sicer na osnovi lokalne legende o Beli dami, mladi in nesrečni nevesti, ki naj bi jo njen hudobni mož vrgel v morje. Preden naj bi Bela dama utočila, naj bi še zadnjič obupano zakričala in se spremenila v belo skalo, ki se še danes dviga nad morje ob vznožju grajske vzpetine. Da vsaj ljudskoetimološka povezava s slovansko besedo **děva* ni zelo mlada, dokazuje nemško alternativno ime devinskega gradu *Magdeburg*, ki dobesečno pomeni 'dekletov grad'. Na tem mestu kaže izpostaviti močan argument proti možnosti, da bi bilo ime omenjenega slovanskega izvora. V 12. stoletju namreč še ne bi pričakovali ošibitve nenaglašene *ě* v *i*, kaj šele njegovega upada, kot bi morali sklepati iz tedanjih zapisov. Odras nenaglašene *ě* se kot *e* ali *i* zapisuje še pri Alasii, npr. *lepota* 'bellezza', *reŋnichnu* 'da douero', *diuizza* 'verGINE'. Glasoslovni zadržki nasprotujejo tudi vsaj dvema romanskima poskusoma razlage. (1) Če je izvor v kognomenu *Divinus*, zakaj je po pričakovanem upadu medsglasniškega *v* v prvem zlogu *u* in ne *i*? (2) Če je izvor v kognomenu *Tuina* ali **Tubinum*, kako razložiti zveneči vzglasni *d*, saj se vzglasni soglasniki ne lenirajo.

3.3 Prosek/Prosecco

Ime se v lokalnem slovenskem kraškem govoru glasi *Pr'ua:sək*, mest. ed. na *Pru'se:ku*, rod. s *Pru'se:ka*, prid. *pru'se:ški* in *prusə'ka:nski*, preb. *Prusə'ka:ni* in *Pru'se:čəni*, v beneški italijanščini pa *Pro'se:ko*.

Premnogi italijanski imenoslovci še vedno neradi zapišejo, da je kako ime slovenskega izvora, celo če je naselje tradicionalno in še danes v precejšnji meri slovensko.²⁶ V novem etimološkem slovarju zemljepisnih imen tega področja tako pod iztočnico *Prosecco* (furl. *Prosèc*, slo. *Prosek*, ted. †*Proseck*) za navedbo zgodovinskih zapisov (leta 1308 *de Prosec(h)o*, 1343 *et Villam Prosechi*, 1383 *in villa Prosechi super Carsis* [...]) preberemo naslednjo etimolo-

26 Morda bi si kdo mislil, da italijanski imenoslovci ne berejo slovenske imenoslovne literature, češ *Slavica non leguntur*, vendar proti temu govori precej natančen povzetek Bezlajeve etimološke razlage krajevnega imena *Opčine* – *Villa Opicina*, ki na osnovi prebivalskega imena *Openc* in pridevnika *openski* domneva predromanski izvor. Ta Bezlajeva domneva je zgrešena, saj sta prebivalsko ime in pridevnik razložljiva s fonetičnim narečnim razvojem (Rigler 1963: 169; Snoj 2009b: 53). O mnogih drugih Bezlajevih etimoloških razlagah krajevnih imen v Italiji, ki preferirajo slovenski izvor, pa italijanski imenoslovci molčijo.

ško razlago: »Forma dialettale per PRESEK 'tagliata nel bosco, radura' (Doria 1969: 226).« Bralec torej izve, da ime izvira iz narečne variante besede *presek*, ki (v nekem jeziku) pomeni 'poseka v gozdu'. Šele iz reference Doria 1969 bi si lahko mislili, da je beseda *presek* morda furlanska, čeprav je furlanski slovarji ne navajajo. A razlaga ne bi mogla biti bolj preprosta. Dejansko gre za postverbal slovenskega glagola **proseči* (kakor je npr. postverbal *odsek* tvorjen iz *odseči* ali *zasek* iz *zaseči*), preden se je predpona *pro-* v domala vseh slovenskih besedah zamenjala s *pre-*. Beseda *presek* in starejša *prosek* točneje pomenita 'preseka', tj. 'v ozkem pasu izsekan gozd'. Vzporednico ima v dalmatinskem krajevnem imenu *Prosijek*, ki pa morda temelji na drugačni pomenski konkretizaciji postverbala, saj občno ime na Hrvaškem pomeni '(v skalo) vklesana po' (Snoj v Bezljaj 1995: 128), pa tudi v vzhodnotirolskem ledinskem imenu *Prosegg* ter staročeškem krajevnem *Prosek* (Snoj 2009a: 335).

Ime te razmeroma majhne kraške vasi s 700 do 800 prebivalci je v zadnjih desetletjih zaslovelo po vsem svetu zaradi penečega se vina z italijanskim imenom *prosecco*, ki ga pridelujejo in izdelujejo zlasti v približno sto kilometrov zahodnjeje ležeči okolici Trevisa. Na vprašanje, zakaj se je te lahke penine prišlo prav to ime, bo morala odgovoriti zgodovina enologije. Na tem mestu lahko samo namignemo na jezikoslovne razloge, ki so v prid uspešnemu poimenovanju. (1) Ime zveni lepo in pristno italijansko, saj ga bo vsak govorec povezal s pridevnikom *secco*, ki pomeni 'suh'. Prosecco je res skorajda vedno suho vino, *brut* ali *extra brut*. Predpona *pro-* pri tem ni moteča, pove pa tudi ne ničesar. (2) Vino s področja Proseka je cenjeno že zelo dolgo. V začetku 17. stoletju beremo pri Alasii (1979: 193) *anco di quella ribolla di Profecco tanto buona* s prevodom *ima fe tiſtiga ribulla Profſecaua tolicai dobriga*, na začetku 18. stoletja pa pri Janezu Svetokriškem *pufſti eno maiolico slatkiga profekaria perneft* (V, 168) in *ble ym dopade ena majolika Slatkiga proferkaja, kakor ta ner vekshi Rimski odpufſtik* (IV, 289) (Snoj 2006: II, 197) ter pri Hipolitu Novomeškem (1711–1712) *profſékar* 'Proseker Wein, profecenſe vinum'. Da dober glas o dobrem vinu seže v deveto vas in da je ime vina – prvotno verjetno prek imena izvožene trte – lahko prepotovalo ne samo stokilometrski razdaljo med Prosekom in Trevisom, temveč tudi mnogo daljšo, dokazuje ime hrvaškega desertnega vina *prošek* iz okolice Splita, v katerem se ime iste slovenske vasi odraža z beneškim šumniškim izgovorom izvirnega sičnika.

Viri in literatura

- ALASIA de Sommaripa, Gregorio, 1979: *Slovar italijansko-slovenski, druga slovensko-italijanska in slovenska besedila. Videm 1607*. Faksimile. Ljubljana: Mladinska knjiga, Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- ASCOLI, Graziadio Isaia, 1863: *Le Venezie. Il museo di famiglia* 3/35. 559.
- ASCOLI, Graziadio Isaia, 1873: *Saggi Ladini. Archivio Glottologico Italiano* 1. 1–573.
- BEZLAJ, France, 1955: Krčevine. *Slavistična revija* 8/1–2. 1–23.
- BEZLAJ, France, 1956: *Slovenska vodna imena*. I. del (A–L). Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

- BEZLAJ, France, 1976, 1982, 1995, 2005, 2007: *Etimološki slovar slovenskega jezika* I–V. Ljubljana: Mladinska knjiga oz. Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.
- BEZLAJ, France, 2003: *Zbrani jezikoslovni spisi I*. Uredila Metka Furlan. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 20–40.
- CINAUSERO HOFER, Barbara, DENTESANO, Ermanno, 2011: *Dizionario toponomastico: etimologia, corografia, citazioni storiche, bibliografia dei nomi di luogo del Friuli storico e della Provincia di Trieste*. Udine: Ribis.
- DORIA, Mario, 1960: Ai margini orientali della friulanità. *Ce fastu?* 36/1–6. Udine: Società Filologica Friulana. 10–38.
- DORIA, Mario, 1969: Alla ricerca di tracce di friulanità nella toponomastica del Carso triestino. *Studi Linguistici Friulani*. Udine: Società Filologica Friulana. 223–256.
- DORIA, Mario, 1971: *Alla ricerca di toponimi prelatini nel Carso*. Trieste: Italo Svevo.
- DORIA, Mario, 1974: Alcuni aspetti della stratificazione toponimica nella provincia di Trieste. *Actes du XI e Congres International des Sciences Onomastiques I*. Sofija: Bolgarska akademija znanosti. 255–264.
- DORIA, Mario, 1979: La toponomastica come fonte di conoscenza dialettologica. *Per la storia e la classificazione dei dialetti italiani: Atti del convegno della Società Italiana di Glottologia*. Pescara, Pisa: Società Italiana di Glottologia. 33–61.
- DORIA, Mario, 1989: Nuove tracce di friulanità nella toponomastica del Carso triestino. *Ce fastu?* 65/2. Udine: Società Filologica Friulana. 99–106.
- DORIA, Mario, 1991: I toponimi del '300 e '400 triestini in un quaderno inedito di Jacopo Cavalli. *Ce fastu?* 67/1. Udine: Società Filologica Friulana. 47–78.
- FRANCESCATO, Giuseppe, 1966: *Dialettologia friulana*. Udine: Società Filologica Friulana.
- GAMILLSCHEG, Ernst, 1934, 1935, 1936: *Romania Germanica: Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches* I–III. Berlin, Leipzig: Walter de Gruyter.
- GARTNER, Theodor, 1883: *Rätoromanische Grammatik*. Heilbronn: Verlag von Gebr. Henninger.
- GRAD, Anton, 1958: Contribution au problème de la sonorisation des consonnes intervocaliques latines. *Linguistica* 3/2. 33–40.
- HEINEMANN, Sabine, 2015: Tergestino/Muglisano. Sabine Heinemann, Luca Melchior (ur.): *Manuale di linguistica friulana*. Berlin, Boston: Walter de Gruyter. 226–244.
- HIPOLIT Novomeški, 1711–1712: *Slovensko-nemško-latinski slovar po rokopisnem slovarju Hipolita Novomeškega Dictionarium trilingue (1711–1712): z listkovnim gradivom Jožeta Stabeja*. www.fran.si (dostop 24. 2. 2025)
- KOS, Franc, 1902, 1906, 1911, 1915: *Gradivo za zgodovino Slovencev v srednjem veku: Prva knjiga: 501–800, Druga knjiga: 801–1000, Tretja knjiga: 1001–1100, Četrta knjiga: 1101–1200*. Ljubljana: Leonova družba.
- MERKŮ, Pavle, 1990: *La toponomastica del comune di Duino Aurisina*. Duino, Aurisina: Comune di Duino Aurisina/Občina Devin Nabrežina.
- MERKŮ, Pavle, 1991: Krajevno imenoslovje na Tržaškem: Zgodovinska in metodološka opažanja. *Zgodovinski časopis* 45/4. 565–580.
- MERKŮ, Pavle, 1999: *Slovenska krajevna imena v Italiji: Priročnik/Toponimi sloveni in Italia: Manuale*. Trst: Mladika.
- MERKŮ, Pavle, 2006: *Krajevno imenoslovje na slovenskem zahodu*. Uredila Metka Furlan, Silvo Torkar. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- PETAROS, Robert, LEVAK, Ksenija, BUDAL, Gojmir (imenski del); MEDVED, Jakob, INGOLIČ, Borut, PAHOR, Samo (kartografski del), 1977: *Tržaško ozemlje: Zemljevid in seznam krajevnih in ledinskih imen*. Ljubljana: Slovenska matica, Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- PIRONA, Giulio Andrea, ²1996 (¹1983): *Il nuovo Pirona: vocabolario friulano*. Uredil Giovanni Frau. Udine: Società Filologica Friulana.
- PLETERŠNIK, Maks: *Slovensko-nemški slovar*. www.fran.si (dostop 1. 3. 2025)
- RAMOVŠ, Fran, 1924: *Historična gramatika slovenskega jezika: II. Konzonzantizem*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna.
- RAMOVŠ, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika I*. Ljubljana: Akademsko založba.
- REPANŠEK, Luka, 2016: *Keltska dediščina v toponimiji jugovzhodnega alpskega prostora. Linguistica et philologica* 33. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.

- REPANŠEK, Luka, ŠEKLI, Matej, 2017: Kratek pregled jezikovne zgodovine Istre: ekskurziji na pot. Luka Repanšek, Matej Šekli (ur.): *12. letno srečanje Združenja za slovensko jezikoslovje: Povzetki prispevkov*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- RIGLER, Jakob, 1963: *Južnonotranjski govori: akcentska in glasoslovna analiza južnonotranjskih govorov med Snežnikom in Slavnikom*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- ROHLFS, Gerhard, 1949: *Historische Grammatik der italienischen Sprache und ihrer Mundarten*. I. Lautlehre. Bern: Francke. = *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*. I. Fonetica. Bologna: Il Mulino.
- SKUBIC, Mitja, 2002 (1988): *Romanski jeziki*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za romanske jezike in književnosti. [Strani so citirane po drugi izdaji.]
- SKUBIC, Mitja, 2007 (1989): *Uvod v romansko jezikoslovje*. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, Oddelek za romanske jezike in književnosti. [Strani so citirane po četrti izdaji.]
- SNOJ, Marko, 2006: *Slovar jezika Janeza Svetokriškega I–II*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SNOJ, Marko, 2009a: *Etimološki slovar slovenskih zemljepisnih imen*. Ljubljana: Modrijan in Založba ZRC, ZRC SAZU.
- SNOJ, Marko, 2009b: Slovene Place Names with the Suffix *-ina*: Some Difficult Cases and Implications for South Slavic Onomastics. *Slovenski jezik/Slovene Linguistic Studies* 7. 45–59. Na spletu.
- SNOJ, Marko, 2016: *Slovenski etimološki slovar*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
- ŠKRABEC, Stanislav, 1892: Jezikoslovni pomenki. *Cvetje z vertov sv. Frančiška* 11/9.
- ŠTURM, Fran, 1928: Romanska lenizacija medvokalčnih konzontanov in njen pomen za presojo romanskega elementa v slovenščini. *Časopis za slovenski jezik, književnost in zgodovino* 7. 21–46.
- TORKAR, Silvo, 2010: *Tvorba slovenskih zemljepisnih imen iz slovanskih antroponimov: identifikacija, rekonstrukcija in standardizacija*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- TRAMPUS, Antonio, 1989: *Vie e piazze di Trieste moderna: toponomastica stradale e topografia storica*. Trieste: Italo Svevo.
- ZINGARELLI, Nicola, 1994: *Lo Zingarelli 1995: Vocabolario della lingua italiana*. Bologna: Zanichelli.
- ZUDINI, Diomiro, DORSI, Pierpaolo, 1981: *Dizionario del dialetto muglisano*. Udine: Casamassima Editore.

Besedilo je bilo pripravljeno tudi z vnašalnim sistemom ZRCola (<http://zrcola.zrc-sazu.si>), ki ga je na Znanstvenoraziskovalnem centru SAZU v Ljubljani (<http://www.zrc-sazu.si>) razvil Peter Weiss.

Slovenščina v Trstu: Opis sodobne jezikovne krajine

DOI: 10.4312/SSJLK.61.23-33

Andreja Žele, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; andreja.zele@ff.uni-lj.si**Rada Lečič**, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; rada.lecic@ff.uni-lj.si

Slovenščina je bila v Trstu vedno prisotna, vendar njen status ni bil nikoli samoumeven. Morala se je gojiti in razvijati znotraj različnih dejavnosti in k temu so največ prispevali: italijanske državne šole s slovenskim učnim jezikom, kulturno-izobraževalna središča, slovensko gledališče, knjižnice, založbe, različni mediji. Lahko bi rekli, da je raba slovenščine v Trstu omejena in krnjena, zato je treba sproti opozarjati na že uzakonjene jezikovne pravice, hkrati pa spodbujati vzajemno dvo- in večjezičnost ter vzajemno spoštovanje različnosti nasploh. Znotraj nabora in izbora jezikovnih študijev sta možna tudi učenje in študij slovenščine.

slovenščina, večjezičnost, Trst, kulturno-izobraževalna središča, publikacije

Slovene has always been present in Trieste, but its status has never been taken for granted. It had to be cultivated and developed through various activities, with the greatest contributions coming from Italian state schools with Slovene as the language of instruction, cultural and educational centers, the Slovene theater, libraries, publishing houses, and various media. One could say that the use of Slovene in Trieste is limited and restricted. Therefore, it is crucial to continuously highlight and uphold the language rights already established while promoting mutual bilingualism and multilingualism, as well as mutual respect for diversity in general. Within the range and selection of available language courses, it is also possible to learn and study Slovene.

Slovene, multilingualism, Trieste, cultural and educational centers, publications

1 Trst, Slovenci in slovenščina

»Mama ... ali še veš? Ko smo bili v Trstu ... sem šel po cesti [...]«, – »Kedaj pa si bil v Trstu?« [...]», – »Ali si videl morje?« sem ga vprašal jaz. Pogledal me je z zaupljivimi očmi ter je premišljeval. »Morje? Videl sem ga ... Ampak mostu ni bilo nič tam, pa sem kar čez skočil!«, – »Čez morje?« – »Čez morje sem skočil ...« V tistih svetlomodrih, žarečih, čistih očeh ni bilo sence lažnosti, niti ne otroške porednosti. Resnično in trdno je veroval, da je bil v Trstu, da je videl morje, ter da je vsled pomanjkanja mostu čez morje skočil, ker je pač moral na ono stran [...]

(Ivan Cankar, *Zbrano delo* 19: 266–267)

Tako je Ivan Cankar izpovedal svojo otroško empatijo do Trsta in v svojem zadnjem tržaškem predavanju 20. aprila 1918 še poudaril oz. ponovil: »Ljubljana je srce Slovenije,

Urška Perenič (ur.): *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 61)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-602-6, 978-961-297-603-3 (PDF)

Trst pa so njena pljuča«. Lahko bi še dodali, da se je to zgodilo v zgodovinsko prelomnem času, saj je s koncem prve svetovne vojne, po petsto letih habsburške vladavine, Trst z zaledjem kmalu pripadel Kraljevini Italiji. Kljub svoji narodnostni barvitosti pa je bil ob zadnjem popisu prebivalstva v nekdanji avstro-ogrski monarhiji 1910 (in v popravljeni različici leta 1911) celo največje slovensko mesto, v katerem je živel kar 56.000 Slovencev.

Kaj pa današnji Trst? Na kakšni stopnji je svetovljanska odprtost in kako vpliva tudi na današnjo rabo slovenščine kot manjšinskega jezika in na odnos do slovenščine sploh? Sorazmerno aktualno tržaško stanje lahko razberemo iz zapisa Poljanke Dolhar (2016), zamejske publicistke in slovenistke:

Včasih imam občutek, da živim v dveh različnih mestih. Eno se imenuje Trst in je moje rojstno mesto. Drugo se imenuje Trieste in je prav tako moje rojstno mesto. Eno govori, bere, sanja v slovenskem in italijanskem jeziku, drugo pa samo v italijanskem. Kajti slovenščino poučujejo v zelo redkih italijanskih šolah, tako redkih, da jih prešteješ na prste ene roke. Oba jezika zato obvladajo skoraj izključno Slovenci.

2 Kaj kaže in napoveduje trenutno stanje? Kaj vse je zastavljeno in spodbujeno in kaj res (za)živi in kje?

To je zgolj pregledni popis možnosti rabe slovenščine v Trstu in okolici. Seveda pa vsaka predstavitev vedno vzbudi tudi kritične pomisli, koliko od naštetega in zastavljenega se lahko uspešno oz. učinkovito uresniči.

Kako je z rabo slovenskega jezika v različnih govornih položajih?¹ Aktualno stanje namreč kaže, da večina slovensko govorečih vedno ali pogosto uporablja slovenski jezik zlasti doma, na delovnem mestu in pri društvenih dejavnostih, medtem ko na uradih, sodiščih, v trgovinah in gostinskih lokalih večinsko uporabljajo italijanski jezik.

2.1 Vloga kulturno-izobraževalnih središč

Tovrstna središča slovenski skupnosti v Trstu omogočajo kontinuirana druženja. Mislimo zlasti na Narodni dom na Filzijeve ulici v središču mesta ter palačo Maksa Fabianija, simbol slovenstva v Italiji, ki še vedno čaka na izselitev tržaške univerze (ta trenutno zaseda večino prostorov). Leta 2022 je stavba formalno prešla v lastništvo Fundacije Narodni dom, ki sta jo ustanovili obe krovni organizaciji slovenske manjšine v Italiji: Svet slovenskih organizacij (SSO) in Slovenska kulturno-gospodarska zveza (SKGZ). Tu bodo v prihodnje dobile sedež najpomembnejše slovenske organizacije, vendar bodo razmislili tudi o dodatnih vsebinah, ki bi palačo ohranjale živo. Med idejami je mednarodna ali evropska izobraževalna ustanova, v okviru katere bi potekal podiplomski študij v več jezikih.

1 V vseslovenski eAnketi 2017, ki bila sestavni del ciljnega raziskovalnega projekta Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov, je sodelovalo tudi 255 uporabnikov slovenskega jezika v Italiji, tj. 4,4 % v anketi zajetega vzorca (Gliha Komac 2017).

Še eno pomembno tržaško središče oz. stičišče je Narodni dom pri Sv. Ivanu, kjer bodo svoje prostore imeli Slovenski raziskovalni inštitut (SLORI), Odsek za zgodovino in etnografijo, Oddelek za mlade bralce Narodne in študijske knjižnice ter slovenski kulturni društvi Slavka Škamperleta in Marija Kogoja. In kar je najpomembnejše: našeta središča nagovarjajo najprej in zlasti zamejce vseh generacij, potem pa tudi preostalo tržaško kulturno srenjo. Z normalizacijo odnosov med skupnostma je marsikje izginila potreba po jasni opredelitvi, bodisi narodnostni bodisi jezikovni. Tako so okolja, ki so bila v preteklosti srečevališča članov slovenske skupnosti, zdaj postala prostori kulturnega in jezikovnega stika, kjer se raba slovenščine prepleta z rabo italijanščine. Tovrstno sožitje je zaželeno, vendar je pravo le takrat, ko je zgrajeno na uzakonjeni in dobro vodeni jezikovni politiki. Dejansko stanje pa kaže, da slovenska skupnost v Italiji ni nikoli razvila celovite in koherentne jezikovne politike, ki bi bila eksplicitno opredeljena v ustreznem dokumentu (prim. Brezigar 2024: 64).

2.1.1 Raziskovalne ustanove

Slovenska narodna skupnost v Italiji je že v prvi polovici 60. let 20. stoletja zaznala potrebo po ustanovi, ki bi zbiral in hranila gradivo, analize in študije o položaju manjšine za politične in strokovne razprave ter za načrtovanje njenega razvoja na kulturnem, političnem in gospodarskem področju. Tako sta vse od ustanovitve med prednostnimi cilji inštituta SLORI, ki deluje v manjšinskem družbenem okolju, izobraževanje in spremljanje sociolingvističnih okoliščin. Inštitut sistematično sledi razvoju strukturnih razsežnosti v slovenskih šolah ter motivaciji za vpis v šole s slovenskim učnim jezikom. Vzporedno spremlja tudi sociolingvistične procese, ki se odvijajo na vseh družbenih ravneh, tako med pripadniki manjšinske skupnosti kot v medskupinskih odnosih in komunikaciji s pripadniki drugih etničnih in jezikovnih skupnosti. Leta 2019 je vzpostavil Delovno skupino za slovenski jezik, ki daje strokovno pomoč pri načrtovanju jezikovnih strategij in politik, ponuja pa tudi vrsto storitev na področju svetovanja, izobraževanja, priprave gradiv, lektoriranja, raziskovanja, promocije in drugih oblik jezikovne podpore skupnosti.

Kljub številnim dejavnostim in pobudam oblikovanje jezikovne politike slovenske skupnosti v Italiji zaostaja: za zdaj (še) ni učinkovitih rezultatov oz. so ti skromni in delni, vezani na ambicije posamezne organizacije ali posameznika, da na tem področju nekaj naredi (Brezigar 2024). Mogoče ob vsej podpori in želji nekaj premakniti še vedno manjka temeljno poznavanje specifičnosti jezikovnega okolja in jezikovnih izkušenj v zamejskem okolju od spodaj navzgor; skratka, vedeti je treba, da so jezikovna izhodišča zamejcev in njihov pogled na slovenščino precej drugačna od pogledov tistih govorcev slovenščine, ki živijo in delujejo v matici.

Vsaj po novjših raziskavah sodeč (prim. Orel 2013; Gliha Komac 2020), pa je slovenska jezikovna in narodna identiteta med mladimi slovenskimi zamejci v Italiji precej razširjena in zaenkrat opazno ne upada; na socialnih omrežjih se prepletajo rabe slovenskega, italijanskega in angleškega jezika, zato se ne bi moglo reči, da je omenjena raba kakorkoli

usmerjena v namerno diskriminatornost do enega izmed jezikov, npr. slovenščine. Mogoče je slednje zgolj posledica prevlade globalne pragmatičnosti v smislu: priznavam in sprejemam tisto, kar se mi trenutno splača.

2.1.2 Narodna in študijska knjižnica (NŠK)

Narodna in študijska knjižnica je osrednja knjižnica Slovencev v Italiji. Glavna naloga njenih oddelkov je posredovanje knjižničnega gradiva v slovenščini, pospeševanje bralne kulture ter zbiranje, urejanje, hranjenje in vrednotenje kulturne in znanstvene dediščine Slovencev v Italiji. Uradno je bila ustanovljena 17. julija 1947, za javnost pa odprta po drugi svetovni vojni, leta 1949. Dežela Furlanija - Julijska krajina ji je leta 1976 priznala status knjižnice posebnega deželnega pomena. Osrednji sedež NŠK je v središču Trsta blizu sinagoge, v prvem nadstropju stavbe, kjer domujejo tudi druge slovenske ustanove.²

Danes ima NŠK status splošne knjižnice, ki med drugim zbira, popisuje in hrani dokumentarno gradivo o Slovencih v Italiji. Njen fond pretežno sestavlja gradivo v slovenščini, ki je vključeno tudi v vzajemni katalog slovenskih knjižnic Cobiss; hrani približno 170.000 enot gradiva, ki ga prek medknjižnične izposoje posreduje knjižnicam v Sloveniji. Tržaški sedež ima z Osrednjo knjižnico Srečka Vilharja iz Kopra vzpostavljeno učinkovito brezplačno medknjižnično izposajo. Svojim bralcem v brezplačno uporabo ponuja tudi bogat izbor e-virov v slovenščini in drugih jezikih: na voljo so izposoja slovenskih e-knjig prek novega portala Cobiss Ela, mobilna aplikacija Audibook za izposoja zvočnih knjig in PressReader z zbirko elektronskih časopisov. Knjižnica obenem sistematično zbira in ureja gradivo in publikacije, ki jih bodisi izdajajo Slovenci v Italiji bodisi so ti v njih obravnavani. Vsako leto na pobudo knjižnice v *Koledarju Goriške Mohorjeve družbe* izide Bibliografija slovenskega tiska v Italiji, v *Trinkovem koledarju* pa Bibliografija slovenskega tiska v Videmski pokrajini. Knjižnica z različnimi projekti spodbuja in krepi bralno kulturo med Slovenci v Italiji, redno organizira vodene obiske, prireja kulturne dogodke in razstave mladih likovnih ustvarjalcev ter fotografov.

2.1.3 Tržaško knjižno središče

Tržaško knjižno središče je edina slovenska knjigarna, ki se nahaja v središču Trsta, in sicer domuje v bližini Narodnega doma, po katerem je povzeta tudi oblika notranje opreme knjigarne. Deluje pod upravo podjetja TS360 srl, ki je bilo ustanovljeno prav v ta namen.

Tržaško knjižno središče je hkrati več kot samo knjigarna: od leta 2015 je prostor, kjer lahko Slovenci v svojem mestu kupijo slovensko knjigo zase, za otroke ali kot darilo. Središče opravlja tudi vlogo kulturnega posrednika med slovensko in italijansko kulturo, saj imajo v svoji prodajni ponudbi bodisi slovenske knjige bodisi zemljevide ali vodiče po

2 Zelo obiskan je tudi goriški, po Damirju Feiglu poimenovani sedež v obnovljenih prostorih Fabianijevega Trgovskega doma.

Sloveniji. Redna povabila, ki nam jih iz središča pošiljajo, kažejo, da knjigarna opravlja tudi promocijsko vlogo za slovensko kulturno ponudbo in slovenski turizem; v njej na kulturnih in literarnih srečanjih naletimo na vidne kulturne osebnosti iz Trsta in matice.

2.1.4 Slovensko stalno gledališče

S požigom Narodnega doma (1920) je bilo slovensko gledališče – katerega začetki segajo k 1902. leta ustanovljenemu Dramatičnemu društvu – ukinjeno za kar četrto stoletja, dokler se ni kot poklicno znova za stalno vzpostavilo leta 1945.³ Svoje prostore je dobilo šele leta 1964 z otvoritvijo Kulturnega doma v Petronijevi ulici.

V zadnjem obdobju tržaško gledališče s povečano pozornostjo nagovarja tudi italijansko govoreče občinstvo, kar kažejo abonmaji s podnapisi v italijanskem jeziku in sodelovanja z italijanskimi gledališči. S tem se poudarjata jezikovna vzajemnost in prepotrebna vzajemna solidarnost. Prav tako Slovensko stalno gledališče krepi ustvarjalne vezi z osrednjeslovenskim prostorom.

2.1.5 Publikacije

Medijski delavci, ki so uredniki in novinarji slovenskih medijev v Italiji, pomembno soustvarjajo védenje in mnenje o življenju slovenske skupnosti v Italiji. Poleg tega so pomembni tvorci sprotnega izrazja v slovenščini, tako splošnega kot strokovnega.⁴

Založništvo tržaškega tiska (ZTT) je tržaška založba, ki je usmerjena v izdajanje del avtorjev slovenske narodne skupnosti v Italiji. Od svoje ustanovitve leta 1945 pod imenom Gregorčičeva založba izdaja dela s področja literature in esejistike, zgodovinopisja idr. V središču Trsta, na ulici Donizetti 3, domuje tudi druga pomembna slovenska založba Mladika, ki deluje od leta 1957 in izdaja poleg knjižnega programa v slovenščini in italijanščini tudi istoimensko revijo *Mladika*.

Primorski dnevnik je edini slovenski časopis slovenske narodne skupnosti v Italiji, ki neprekinjeno izhaja od maja 1945. Dnevnik že od začetka izhajanja poroča v slovenskem jeziku o novicah iz Trsta, Gorice, Slovenije in Furlanije - Julijske krajine, pa tudi o italijanskih in svetovnih dogodkih. Danes je postal multimedij z uredništvom, ki združuje mlade diplomirane in nadpovprečno pismene Slovence (Devetak 2022: 39).

3 Tržaško obdobje je bilo za slovensko igralko Štefko Drolc nepozabno, čeprav obenem tudi zelo naporno. V Trst je namreč prišla tri leta po koncu vojne in po dolgoletnem fašističnem zatiranju. »Kaj res, igrali boste v slovenščini?« so jih kar naprej spraševali Tržačanke in Tržačani, se spominja igralka. Gledalci so v dvoranah pozimi pogosto sedeli v plaščih, voda v kozarcih na odru je ledenela, vendar nas ni zeblo, še pravi intervjuvanka. »V predstavi te ne more zebsti, toda tedaj so nas grel tudi gledalci,« dodaja Drolčeva v sobotnem Objektivu *Primorskega dnevnika*, 18. 1. 2014 (pogovor z igralko Trst je še danes moja hrana).

4 Toda slovenska terminologija pričakovano uhaja, kajti »[n]esmiselno bi bilo, če bi slovenski mediji v Italiji uporabljali uradno slovensko terminologijo, tega ljudje ne bi razumeli in ne bi sprejemali. Skratka, jezik je sestavni del družbe, v kateri človek živi, in zato je normalno, da se uveljavlja terminologija, ki je lastna temu prostoru.« (Brezigar 2022: 69)

2.1.6 Slovenska redakcija RAI

RAI, Radiotelevisione italiana, je programsko samostojna televizijska redakcija slovenske narodne skupnosti v Italiji. Od leta 1996 deluje slovenski program v okviru deželnega uredništva (Furlanija - Julijska krajina) italijanske medijske mreže RAI na frekvencah RAI 3 bis fvg (Friuli Venezia Giulia). Njen signal ne seže v vsa območja slovenske avtohtone poselitve v Italiji, problematični so odmaknjeni predeli Videmske pokrajine. V okviru mreže RAI deluje tudi radijski program v slovenščini Radio Trst A.

Slovenska redakcija ustvari tako za radio kakor za televizijo petindvajset minut programa ob delovnikih in vsaj petinosemdeset minut ob koncih tedna. Osrednji del programa je dvajsetminutni TV dnevnik ob 20.30, pred tem se predvaja pet minut otroškega programa. Vsaj šestdeset minut različnega televizijskega sporeda v slovenskem jeziku (dokumentarni in drugi filmi, okrogle mize, oddaje verske vsebine) je predvajanega ob sobotah in nedeljah ob 20.50. Postopno povečevanje avtonomije je v zadnjih dvajsetih letih doseglo 208 ur slovenskega tedenskega programa na televiziji, vključno z objavami na spletu.

3 Jezikovna volja med operativno in simbolno vlogo

Zlasti po zaslugi *Primorskega dnevnika* in nekaterih drugih medijev lahko v Trstu spremljamo aktualne dogodke, vezane tudi na rabo slovenščine. Pri tem se vedno znova potrjuje, kako pomembni so sproti odzivi, zlasti opozarjanje na uzakonjene pravice o rabi slovenščine – in posledično čim bolj sproti reševanje konkretnih dilem, ki navadno vplivajo na bolj načelne odločitve in jih oblikujejo ali zgolj utrjujejo.

3.1 Slovenščina v tržaškem mestnem svetu potrebuje politično voljo

Po poročanju *Primorskega dnevnika* so trije slovenski občinski svetniki novembra 2024 v tržaškem občinskem svetu na srečanju območnih svetnikov z odbornikom za finance izpostavili pravico do uporabe slovenskega jezika oz. pravico do simultane tolmačenja.

Na vprašanje, ali imajo območni in občinski svetniki v Občini Trst pravico nastopanja v svojem maternem jeziku, je predsednik paritetnega odbora za vprašanja slovenske manjšine, ki skrbi za izvajanje Zaščitnega zakona za Slovence v Italiji 38/2001,⁵ jasno odgovoril, da je v devetem členu navedeno, kako se v izvoljenih telesih na območju, kjer se zakon izvaja, uveljavlja pravica do rabe slovenskega jezika. Na seznam krajev spada od leta 2007 tudi Občina Trst. Se pravi, da imajo občinski in območni svetniki po zakonu pravico, da pri svojem delu uporabljajo slovenski jezik, čemur bi volilna telesa morala prilagoditi tudi svoje pravilnike in službe.

5 Zaščitni zakon za Slovence v Italiji (Zakon 38/2001): V nadaljevanju sta pomembno izhodišče temeljna evropska dokumenta, ki ščitita manjšinske pravice (Okvirna konvencija za varstvo narodnih manjšin) in manjšinske oz. regionalne jezike (Evropska listina o regionalnih ali manjšinskih jezikih – ELMJ). Čeprav Italija slednje še ni ratificirala, so njeni predstavniki sodelovali pri sprejemanju vrste za evropske manjšinske skupnosti pomembnih določil (prim. Gliha Komac 2020).

Sicer pa so, kot še poroča *Primorski dnevnik*, slovenski svetniki Demokratske stranke v tržaškem mestnem svetu leta 2022 predsedniku tržaškega občinskega sveta predstavili določila zaščitnega zakona. Pojasnili so mu še, da slovensko narodno skupnost omenja prvi člen občinskega statuta. Na sestanku so dosegli, da lahko na poziv odgovorijo s »prisoten, presente«, v občinskem svetu pa v slovenščini lahko spregovorijo tudi ob priložnostnih pozdravih in komemoracijah.⁶

3.2 V Trstu niso zagotovili denarja za poslovanje v slovenščini

Občina Trst leta 2025 ni pristopila k Mreži za slovenski jezik v javni upravi Furlanije - Julijske krajine (FJK),⁷ s čimer bi si zagotovila sredstva za poslovanje v slovenščini, zaradi česar tržaška občina v letu 2025 ni obnovila pogodbe tajnicama, ki sta znali slovensko in sta opravljali tudi prevajalsko delo na sejah območnih svetov. Tako je od začetka leta delo v dveh območnih svetih oteženo. Kakor je še poročal *Primorski dnevnik*, je cilj omenjene mreže poenotiti upravnopravno terminologijo, izboljšati kakovost slovenskih upravnih besedil in olajšati prevajalsko delo. V prejšnjih letih je pristop k mreži tržaški občini omogočil finančno podporo v znesku osemdeset tisoč evrov, poslovanje tudi v slovenskem jeziku in kritje stroškov za osebje v območnih svetih.

Na spletni strani dežele FJK sicer piše, da lahko lokalne uprave in koncesionarji za opravljanje javnih služb na območju, kjer je zgodovinsko prisotna slovenska narodna skupnost, tudi brez pristopa k mreži zaprosijo za finančno podporo za spodbujanje rabe slovenščine v javni upravi na podlagi projektov, za katere se objavijo posebni razpisi.

3.3 Nenavadna trojezičnost v Trstu: Kaj pa slovenščina?

Čeprav je Trst večjezično mesto, so slovenski napisi na cestnih tablah in javni napisi žal še danes občasno oskrunjeni, medtem ko je slovenščina na njih pogosto pomanjkljiva ali celo napačna, kar je zelo nazorno prikazano na Slikah 1 in 2.

Slika 1: Napis pri vstopu na pokopališče
(vir: osebni arhiv Mirana Košute)

- 6 Da je z malo politične volje tudi dejansko mogoče doseči udejanjanje zakonskih določil, se je že leta 2013 potrdilo npr. v goriškem občinskem svetu, kjer so slovenski svetniki svoje govore lahko prebrali v obeh jezikih, pozneje je Občina Gorica zaposlila še tolmača, ki je slovenske nastope simultano prevajal.
- 7 Rok za prijavo za podaljšanje sodelovanja znotraj Mreže za slovenski jezik v javni upravi Furlanije - Julijske krajine (FJK) se je iztekel 31. januarja 2025.

Primorski dnevnik ugotavlja, da se zadnja leta v Trstu pojavljajo tudi trojezični napisi, vendar brez slovenščine. Omenjeni časnik je že pred nekaj leti opozoril, da sta se na vratih trgovine na Stari mitnici v središču Trsta pojavila napisa »zucar, tirare, pull« in »sburtar, spingere, push« (Slika 3). Napisa naj bi bila v tržaškem narečju, italijanščini in angleščini. Po poročanju časnika je to neke vrste novost, čeprav tržaško narečje za zdaj še ni zakonsko zaščiteno. Seveda pa se z vidika nerabe slovenščine ponuja razlaga, da gre spet za eno od namenskih zastranitvev v smislu izločitve slovenščine.

Slika 3: Trojezični napis na vratih trgovine (vir: Zucar e sburtar: trijezičnost v Trstu, *Primorski dnevnik*, 5. 10. 2018)

Slika 2: Napis pod cestno tablo (vir: osebni arhiv Mirana Košute)

4 Študij slovenščine v Trstu: Kje in kako?

Študij slovenščine je na tržaški univerzi mogoč na dveh oddelkih: na Oddelku pravnih ved, jezikoslovja, tolmačenja in prevajanja (Dipartimento di Scienze giuridiche, del Linguaggio, dell'Interpretazione e della Traduzione), ki od leta 2012 združuje nekdani Visoki šoli za tolmače in prevajalce (SSLMIT – Scuola superiore di Lingue Moderne per Interpreti e Traduttori) ter pravno fakulteto, in na Oddelku za humanistične študije.⁸ Prvi se nahaja v Narodnem domu, drugi pa ima svoj sedež v Ulici Androna Campo Marzio.⁹

⁸ V okviru italijanskih univerz delujejo posamezni oddelki in ne fakultete.

⁹ Lektorata s študijem slovenščine, ki na Univerzi v Trstu potekata tako na Oddelku za humanistične študije kot na Oddelku za pravne vede, jezikoslovje, tolmačenje in prevajanje, finančno in organizacijsko podpira Republika Slovenija. Oba lektorata sta del mreže lektoratov in študija slovenščine na več kot šestdesetih univerzah po svetu, za katere skrbi program Slovenščina na tujih univerzah v okviru Centra za slovenščino kot drugi in tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Kandidati za vpis na za študij prevajalstva na Oddelku pravnih ved, jezikoslovja, tolmačenja in prevajanja morajo opraviti vstopni izpit, ki ga lahko opravijo v angleščini, nemščini, francoščini ali španščini. Jezik, za katerega se odločijo po uspešno opravljenem izpitu, postane njihov prvi jezik, potem pa morajo izbrati še drugi (poleg zgoraj navedenih je na razpolago še ruščina) in tretji jezik. Žal je slovenščina na razpolago »še le« v zadnjem sklopu izbir, skupaj z arabščino, nizozemščino, portugalsko, ruščino in srbohrvaščino.

Oddelek za humanistične študije Univerze v Trstu pa ponuja možnost eno- ali dvopredmetnega študija slovenskega jezika in književnosti tako na dodiplomski kot na podiplomski stopnji. Bolonjski študij omogoča ločena predavanja za Slovence in Italijane glede na različne stopnje predznanja slovenskega jezika in tudi glede na različne zahtevnostne stopnje in cilje študentov.

Slovenščino je na Oddelku mogoče študirati kot prvi ali drugi predmet znotraj matične smeri Tujih jezikov in književnosti, študenti pa jo lahko vključijo kot izbirni predmet v svoj študijski program tudi v okviru drugih smeri. V samostojnem študijskem programu Slovenski jezik in književnost se v okviru matične smeri slušatelji seznanijo s pregledom zgodovine slovenske književnosti (od začetkov do danes), s fonetiko in fonologijo slovenskega jezika, z oblikoslovjem, s skladnjo in pravopisnimi pravili, med nadaljnjim dveletnim podiplomskim študijem pa lahko poglobijo specifične tematike iz sociolingvistike, sodobnega slovenskega jezikoslovja in slovenske književnosti, prevajajo literarna in tehnična besedila ter se izpopolnjujejo v ustnem in pisnem izražanju. V sodelovanju z videmsko univerzo je možen doktorski študij v okviru doktorata književnih in jezikovnih ved. Poleg študija so študentom ponujene izmenjave Erasmus, poletne ali zimske šole ipd.

Tržaška slovenistika na Oddelku za humanistične študije študente usposablja za dostop do široke palete humanističnih poklicev, zlasti na področjih šolstva, univerze, raziskovanja, založništva, prevajanja, časnikarstva, kulture, gospodarstva, podjetništva ali turizma, pa tudi na številnih drugih delovnih področjih, kjer je potrebno zanesljivo ali odlično jezikovno in književno znanje.

4.1 Razpoložljiva in uporabljana študijska literatura

Najustreznejša študijska literatura izhaja iz konkretnih izkušenj, prilagoditi se je namreč treba specifičnim potrebam jezikovnega okolja. To velja tudi za priročnike za učenje slovenščine v Trstu.

V 90. letih prejšnjega stoletja je bil najbolj uporabljan učbenik Hermine Jug Kranjec *Slovenščina za tujce* (⁸1990), ki je bil tudi večkrat ponatisnjen. K učenju slovenščine v Trstu je zadnji dve desetletji največ prispevala Rada Lečič. Kot dolgoletna lektorica za slovenščino na Oddelku za humanistične študije v Trstu je po letu 2000 za izkazane študijske potrebe napisala številne priročnike za učenje slovenščine, ki jih redno uporabljajo tudi neštudenti. Njen priročnik z naslovom *Osnove slovenskega jezika* (Lečič ³2021) je preveden v italijanščino (*Fondamenti della lingua slovena*, 2021) in angleščino (*Basic grammar of the*

slovene language, 2021). Sledil mu je učbenik v dveh delih *Slovenščina od A do Ž/Lo sloveno dalla A alla Ž*. (Lečič 2022). V vsakem delu je deset vsebinskih sklopov oziroma lekcij in vsaka izmed njih vsebuje nabor leksikalnih in slovničnih novosti. V obeh delih so slovnične tabele z vsemi pregibalnimi obrazci, slovensko-italijanski slovar z več kot 2000 besedami v prvem in 4500 besedami v drugem delu, prevod vaj in rešitve, vajam za slušno razumevanje in pravilno izgovarjavo pa so dodani zvočni posnetki besedil iz lekcij. Učbenik je preveden v italijanščino, angleščino, nemščino, srbsščino, ruščino in albanščino. Prav tako je treba omeniti priročnik *Parlo, parli, parliamo sloveno*, ki je zlasti oblikoslovni priročnik in slovar hkrati s seznamom 1400 najpogostejših slovenskih glagolov in njihovimi oblikami (Lečič 2022). Iz oblike v pomen in naprej v slovensko idiomatiko nas popelje priročnik *Slovenski predlogi in frazemi* (Lečič 2019), ki vključuje več kot 1000 povedi s predlogi in več kot 400 frazemov z razlago pomenov ter petdeset celostranskih duhovitih ilustracij z dobesednim pomenom frazemov. V dvojezični različici z italijanskim prevodom (*Preposizioni e frasi idiomatiche slovene*, 2019) je nazorno prikazano, kateri predlogi in frazemi so enaki ali podobni slovenskim in v katerih primerih se razlikujejo. Avtorica je zbrala še petsto slovenskih pregovorov in izrekov v knjigi z naslovom *Lepa beseda lepo mesto najde: slovenski pregovori in izreki* (Lečič 2023).

4.2 Kaj se napoveduje?

Prihodnost rabe slovenskega jezika nakazuje sprotno stanje v vrtcih, osnovnih in srednjih šolah s slovenskim učnim jezikom. Prikazani trendi vpisov prvošolcev na posamezni stopnji šolanja za obdobje od 2022/23 do 2032/33 za slovensko šolstvo kažejo negativne številčne napovedi (Bogatec 2021). Manj otrok v vrtcih in šolah s slovenskim učnim jezikom pomeni manj govorcev slovenskega jezika ter posledično manj uporabnikov in nosilcev slovenske kulture. Vse je odvisno od tega, ali bomo v nadaljevanju zmogli ustvariti pogoje, da bi se mladi zamejci čutili tudi kot pripadniki slovenske manjšinske skupnosti, in ali bomo rabo slovenskega jezika in kulture v smislu večjezične in večkulturne prednosti znali vključiti v svoje življenjske načrte in osebne ambicije.

5 Zaključna opažanja

Odkrita težnja tržaških Slovencev po kar čim bolj enakovredni večjezičnosti bi lahko največ prispevala tudi k nadaljnjemu uveljavljanju in razvoju slovenščine: kajti vedno bolj očitno postaja, kako se v procesih globalizacije in medkulturne komunikacije kaže pozitiven odnos do večjezičnosti, hkrati pa se vprašanje jezika kot pomembnega nosilca identitete potiska v ozadje in zato postaja obrobno. Ob vedno večjem globalnem pragmatizmu na vseh področjih je bistveno vzdrževati vzajemno kulturno-jezikovno spoštovanje, ki ga ustrezno posodobljena uzakonjena jezikovna raba lahko samo še potrjuje in utrjuje. Vendar še vedno primanjkuje vodene eksplicitne oziroma uradne jezikovne politike in tudi bolj vodene implicitne neuradne izkušnjske jezikovne politike, tj. tako tiste, ki je opredeljena

v političnih dokumentih in zakonodaji, kot one, ki dnevno spremlja in ugotavlja dejansko stanje jezikovnih praks – kje in kako se slovenščina dejansko uporablja.

Lahko samo pritrdimo Sari Brezigar (2024: 69), dobri poznavalki delovanja slovenske skupnosti v Italiji:

Oblikovanje smiselnih in eksplicitnih jezikovnih politik, ki bodo sčasoma prerasle v sistem jezikovnega upravljanja, je edina pot za ohranjanje in krepitev slovenskega jezika v tem okolju. Status quo namreč ne odraža odsotnosti jezikovne politike, temveč izrazito disfunkcionalno implicitno jezikovno politiko, ki ne postavlja nobene smiselne protiuteži spreminjanju slovenskih okolij v okolja jezikovnega in kulturnega stika.

Viri in literatura

- BOGATEC, Norina, 2021: *Predvideni vpisi prvošolcev na posamezni stopnji šolanja v obdobju šolskih let 2022/23–2032/33. Vrtci in šole s slovenskim učnim jezikom oziroma dvojezičnim slovensko-italijanskim poukom v Italiji*. Trst: SLORI.
- BREZIGAR, Bojan, 2022: Jezik, okolje, pluralnost. Zakaj so slovenski mediji v Italiji »drugačni«. Nadia Roncelli (ur.): *Slovenski mediji v Italiji nekoč in danes*. Ljubljana: Slovenska matica. 68–70.
- BREZIGAR, Sara, 2024: Jezikovna politika: kaj je in zakaj jo Slovenci in Slovenke v Italiji krvavo potrebujemo? Matejka Grgič (ur.): *Slovenščina v Italiji*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, SLORI – Slovenski raziskovalni inštitut.
- CANKAR, Ivan, 1974: Lažnivost in fantazija. *Troje povesti/Črtice. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev* 19. Ljubljana: DZS. 265–267.
- DEVETAK, Igor, 2022: Primorski dnevnik ali o Gozdu, Tipkovnici in Čivku. Nadia Roncelli (ur.): *Slovenski mediji v Italiji nekoč in danes*. Ljubljana: Slovenska matica. 35–40.
- DOLHAR, Poljanka, 2016: Moji rojstni mesti. *LUD Literatura*, 19. 10. 2016. <https://www.ludliteratura.si/esej-kolumna/moji-rojstni-mesti/> (dostop 30. 1. 2025)
- GLIHA KOMAC, Nataša (ur.), 2017: *Ciljni raziskovalni projekt Jezikovna politika Republike Slovenije in potrebe uporabnikov: raziskovalno poročilo*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU idr.
- GLIHA KOMAC, Nataša, 2020: *Slovenski jezik s perspektive uporabnikov slovenskega jezika v Italiji*. Jerca Vogel (ur.): *Slovenščina – diskurzi, zvrsti in jeziki med identiteto in funkcijo. Obdobja* 39. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. <https://centerslo.si/simpozij-obdobja/zborniki/obdobja-39/>
- JUG KRANJEC, Hermina, ⁸1990: *Slovenščina za tujce*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- LEČIČ, Rada, 2019: *Slovenski predlogi in frazemi/Preposizioni e frasi idiomatiche slovene*. Cerklje: Založba Gaya, Gaya d.o.o.
- LEČIČ, Rada, ³2021: *Osnove slovenskega jezika – slovnični priročnik*. Cerklje: Založba Gaya, Gaya d.o.o.
- LEČIČ, Rada, 2021: *Fondamenti della lingua slovena – manuale di grammatica./Basic grammar of the slovene language – language manual*. Cerklje: Založba Gaya, Gaya d.o.o.
- LEČIČ, Rada, ³2022: *Slovenščina od A do Ž/Lo sloveno dalla A alla Ž* (1. in 2. del). Cerklje: Založba Gaya, Gaya d.o.o.
- LEČIČ, Rada, 2022: *Parlo, parli, parliamo sloveno: manuale morfologico e dizionario dei verbi sloveni*. Cerklje: Založba Gaya, Gaya d.o.o.
- OREL, Špela, 2013: *Raba slovenskega jezika mladih zamejskih Slovencev v Italiji na socialnem omrežju Facebook*. Diplomsko delo. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani.
- Primorski dnevnik: <https://www.primorski.eu/> (dostop 30. 1. 2025)
- Zaščitni zakon za Slovence v Italiji: Zakon 38/2001. <https://www.slovenskaskupnost.org/downloads/2%20-%20Zakon%2038-2001.pdf> (dostop 30. 1. 2025)

Primož Trubar v Trstu nekoč in danes

DOL: 10.4312/SSJLK.61.34-49

Miran Košuta, Oddelek za humanistične študije, Univerza v Trstu, Trst; kosuta@units.it

Primož Trubar je med letoma 1524 in 1542 trikrat za daljši čas bival in deloval v Trstu na dvoru škofa Pietra Bonoma. Kulturna dediščina teh postankov je nadvse dragocena. Tu je slovenski reformator vsrkal kritično misel Erazma in Calvina; maševal in pridigal v slovenščini; prepeval v stolnem zboru, notarsko pričal in odpotlansko zastopal škofijo; osebno spoznal italijanske protestante in nove idejne klice evropskega lutrovanja; izzorel namero o prevajanju svetega pisma v materinščino; jasno doslutil, da bi se lahko tudi njegov, slovenski »jezik pisal in bral kakor jezik drugih narodov«. Prispevek razkriva opisane korenine slovenske kulturne bití, prikazuje poznejšo, grmadno usodo Trubarjevih knjig na Tržaškem in naglašá danes žal popolno krajevno odsotnost uradnih pomnikov o očetu slovenske knjige, kulture, jezika.

slovenska književnost, Trubar, Bonomo, Trst

Primož Trubar stayed and worked at Bishop Pietro Bonomo's court in Trieste for three extended periods between 1524 and 1542. The cultural legacy of these stays is of exceptional value. It is there that the Slovene reformer absorbed the critical thought of Erasmus and Calvin, celebrated mass and preached in Slovene, sang in the cathedral choir, served as a notary witness and represented the diocese as an envoy, personally met Italian Protestants and became familiar with the conceptual rudiments of European Lutheranism, conceived the idea of translating the Bible into his native language, and came to clearly understand that his own Slovene »language could also be written and read, just like the languages of other nations.« This article reveals the roots of Slovene cultural identity described, presents the later tragic fate of Trubar's books in the Trieste area, where they were burned, and highlights what is now, unfortunately, a complete absence of official local monuments commemorating the father of Slovene literature, culture, and language.

Slovene literature, Trubar, Bonomo, Trieste

Palača Bonomo: Prihod, izobraževanje

Ko je na pomlad leta 1524 prvič uzrl le malo prej dograjeno Palačo Bonomo v tržaški Grajski ulici ter prestopil njen prag pod apnenčasto vhodno preklado z vklesanim rodovnim grbom Bonomovih in še danes vidnim napisom »P(etrus) Bonomvs antist(es) Tergest(inus) chariss(imae) patriae decori d(ono) d(edit)«, jih ni štel Primož Trubar niti šestnajst. Doma iz Raščice pri Velikih Laščah na Dolenjskem, nadarjeni sin mlinarja Mihe in gospodinje Jere, dotlej študent na Reki (1520) in v Salzburgu (1521–1523), je prispel v najsevernejši pristan Jadrana z namenom, da bi tam nadaljeval šolanje in razumniško izobraževanje na humani-

Urška Perenič (ur.): *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 61)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-602-6, 978-961-297-603-3 (PDF)

stičnem dvoru krajevnega škofa Pietra Bonoma.¹ Da bi se povzpел na kucelj Svetega Justa in potrkal na vrata bodočega mentorja in mecena, je prepešal živahno različje ljudi, jezikov, narodnosti, ver, cehov in poklicev obmorskega trga, ki je tedaj premogel nekaj tisoč duš in patricijsko mestno upravo, že od 1382 dalje pokorno oblasti Habsburžanov.

Slika 1: Napis na vhodnem portalu Bonomove palače v tržaški Grajski ulici (foto: Miran Košuta)

Mesto je kot strateški branik v večnem boju z Benetkami sicer obdajalo mogočno obzidje, a je bilo s svojimi pomoli in bližnjimi solinami na stečaj odprto morju in njegovim trgovskim rutam. Ko se je z verjetnim priporočilom prejšnjega dobrotnika v žepu, salzburškega škofa Matthäusa Langa von Wellenburga, vzpenjal pod vrh Svetega Justa, si lahko Trubarja zamišljamo zasoplega. Pa ne zaradi strmine, bolj spričo strahospoštovanja, ki ga je najbrž občutil ob vstopu v dom uglednega sina ene izmed najvplivnejših tržaških patricijskih družin, palatinskega grofa, teologa, humanista, pesnika, večjezičnega politika v diplomatski službi Habsburžanov na domala slehernem dvoru po Evropi. Potem ko je jeseni 1523 zapustil Dunaj, razočaran, ker ni bil imenovan za tamkajšnjega metropolita po smrti slovenskega prijatelja Jurija Slatkonje, in se umaknil v rojstno mesto, ki mu je od leta 1502 škofoval najčešče *in absentia*, je Bonomo odprtih rok sprejel Trubarja v svoji ravnokar

1 O datumu in pobudnikih Trubarjevega prihoda na Bonomov dvor obstaja več domnev: F. Kidrič določa 21. november 1523 za »terminus ante quem non« Trubarjevega prihoda v Trst in duhovnika Gregorja Truparja (Trubarja), domnevnega sorodnika iz Vipave, za najverjetnejšega posrednika Trubarjevega študija pri Bonomu (Kidrič 1978: 63); po mnenju Mirka Rupla naj bi Trubarja v mesto napotil na začetku leta 1524 salzburški škof Matthäus Lang (Rupel 1962: 22); drugi viri pa pripisujejo Lenartu Bonomu, dekanu v lgu pri Ljubljani in bratrancu Pietra Bonoma, zaslugi, da je Mihaelu Trubarju priporočil, naj pošlje sina v nadaljnji tržaški uk.

dokončani hiši le lučaj pod stolnico. Vedel je, da mu bo – ustrezno izšolan – mladi Slovenec lahko v veliko oporo pri upravljanju obširnih, z njegovimi rojaki poseljenih ozemelj tržaške škofije, kot že verziran diskantist pa bo hkrati koristen stolničnemu zboru. Bodočemu slovenskemu heretiku je zato ponudil streho v lastni *domus* na Grajski ulici (prim. Cavazza 2006: 92), ga izbral za osebnega pomočnika, vpeljal na dvor, pridružil pevcem cerkvenega zbora mestne stolnice in priskrbel njegovemu izobraževanju ustrezni nasledek, ko mu je omogočil uk v mali dvorski šoli ob škofovski palači. O »prečastitem in zelo pobožnem, vrlem gospodu Petru Bonomu blagega spomina, škofu in grofu tržaškem« (Rupel 1966: 74) bo sam Trubar podčrtal čez čas v nemškem predgovoru svoje leta 1557 v Tübingenu izdane knjige *Ta prvi deil tiga noviga testamenta*:

(Vn[d] der genan[n]ter Bifchoff zu Trief / hat mich erzogen / gelert vnd gewifen trewlich / zu aller Gottfeligkeit / Er hat mir vnd andere[n] an feinem Hoff neben dem Vergilio / auch die Paraphrases Erafmi vnd Inftitutiones Caluini / in Wälfcher / Teutfcher vnd Windifcher fprach außgelegt.² (Trubar 2011: 23–24)

Čeprav pripisujejo nekateri tej Trubarjevi omembi Bonomove triglosije in njegovi enakopravni uporabi krajevnih jezikov pri izobraževanju tržaških sholarjev le obroben pomen (Di Brazzano 2005: 328), gre vendarle naglasiti dragocenost trditve, še posebej glede škofove rabe slovenščine. Kako prezreti namreč dejstvo, da je bil tržaški odličnik zmožen razlagati svojim učencem prefinjeno poetiko *Eneide* ali zapleteno Erazmovo filozofijo ne le v italijanščini in nemščini, ki sta imeli takrat za sabo že bogato knjižno tradicijo, ampak tudi v slovenščini, ki še ni premogla niti slovnice niti svojih prvih, po Trubarjevi zaslugi šele čez dobro četrto stoletje natisnjenih knjig?

In ne le o leposlovju – predvsem Vergilu, a tudi Ciceronu, Salustiju, Pliniju mlajšem in starejšem – so razpravljali na škofovem dvoru v Trstu za časa prvega Trubarjevega bivanja. Trubarjeva filozofska, verska in teološka obzorja so namreč širila tudi Bonomova poglobljanja nazorov predhodnika Lutrove herezije, tistega Erazma Rotterdamskega, ki ga je škof najbrž osebno spoznal in čigar *Parafraze Novega testamenta*, posamično objavljane od leta 1517 dalje, je Frobenius monografsko ponatisnil v Baslu prav leta 1524, ko je Trubar prvič prispel v Trst. Nizozemski racionalist je v njih plediral za rousseaujevski »redde naturam« krščanske Cerkve k izvirnemu Kristusovemu nauku, za povratak »ad fontes« tudi pri prevodu svetega pisma, ki da je bil zato potreben zveste filološke predelave in prečiščenja apokrifnih vrivkov. Erazem je ostro obsojal izkrivljene verske navade, ki jih je vpeljala in utrčila sholastična misel: čaščenje svetnikov, relikvij, romanja, vsepovsodno čezmerno zidavo cerkva in svetišč, hierarhijo klera, obredno ceremonioznost, simonijo, nepotizem, blišč in

2 V prevodu: »Omenjeni tržaški škof me je vzgajal in poučeval v pošteni pobožnosti. Meni in drugim je na svojem dvoru v italijanskem, nemškem in slovenskem jeziku ob Vergilu razlagal tudi Erazmove Parafraze ter Kalvinove Institutiones.« (Trubar 2011: 45)

pomp srednjeveške Cerkve. Kakor pozneje Trubar, je tudi on zagovarjal pristen, intimen osebni odnos vernika z Bogom, individualizacijo vere, ki naj človeku povrne avtentično doslutenje metafizične skrivnosti. Seveda se je rotterdamski mislec ashizmatško zavzemal za notranjo prenovu rimske Cerkve. Vendar so njegove ideje močno navdihnile nemške in evropske reformatorje ter samega kritičnega, racionalnega Bonoma. Prek njega pa je Erazmov reformizem zaklil tudi v mladem Trubarju in nato izzorel v presenetljivo soglasne spise ali pridige (npr. *Proti zidavi cerkva*).

A še drug po Bonomu spoznani erazmovski aksiom se je v tistih plodnih tržaških letih zagrizel velikemu Raščičanu v dušo: če naj kristjan vzpostavi intimno osebni, neposreden odnos s svojim božanstvom, potem ga mora njegova beseda nagovoriti v razumljivem jezikovnem kodu, v vernikovi materinščini. Ergo: Sveto pismo je bilo treba prevesti v posamezne ljudske jezike, da bi postala božja beseda razumljiva in dostopna vsem, natanko kakor je predvidel apostol Pavel v štirinajstem poglavju svojega pisma Rimljanom: »Et omnis lingua confitebitur Deo!«³ Ta nadvse logičen, a za tisti čas revolucionaren Erazmov postulat je po deduktivnem sklepu ukinjal prvenstvo dotlej »svetih« jezikov. Hebrejščina, grščina, latinščina so izgubile status izključnega oraklja božje besede. Še več: ker se je taista beseda uzvočevala skozi čas prek različnih jezikov, od aramejščine do latinščine, ni bilo zgolj možno in dopustno, ampak celo nujno, da se udejanja tudi v sočasnih jezikih, v modernih ljudskih govorih. Ta prevratna Erazmova misel ni naredila le iz Martina Lutra prvega prevajalca *Bible* v nemščino (1534), ampak je prek Bonomovih ust omrežila tudi mladega Trubarja. Potem ko mu je v Trstu prišla na ušesa, se ji je tako predano zapisal, da je uspel za življenja prevesti in objaviti v slovenščini celotno svetopisemsko novo zavezo (*Ta celi novi testament*, Tübingen, 1582).

Toda med letoma 1524 in 1527, ko prvič biva, študira in pevsko gostoli na Bonomovem dvoru, je tisti čas še oddaljen. Trubar hvaležno vsrkava umetnost, filozofijo in znanje – tudi italijanskega jezika, ki ga je po lastnih besedah govoril neravno tekoče, a bralsko umeval in pisno obvladal brez težav⁴ – ter pomaga svojemu širokogrudniku pri vsakdanjih upravnih ali notarskih opravilih, za katere je bil škofijski sedež zadolžen.

7. marca 1526 prisostvuje tako kot priča skupaj z nekim Riccardom, Guglielmovim sinom, Tristanom Goyno, kapelnikom Nicolaom Rouorejem (Rovorejem? Roverejem?) in Petrom ter Janezom Krstnikom Peterlinom izpisu oporoke, ki jo je slednjemu na smrtni postelji narekoval na svojem domu v Grajski četrti Lenart Bonomo (1468–1526), dekan, mestni kanonik in župnik na lgu pri Ljubljani. Čeprav mu dokument popači ime v *primo Riubar de*

3 *Biblia sacra vulgatae editionis. Ad Romanos, 14–11*. Trubar je navedek »In vsak jezik bo slavil Boga« privzel za svoj prevajalski moto in ga objavil na naslovnici obeh izdaj *Abecedariuma* (1550, 1555).

4 13. marca 1557 Trubar pisemsko priznava o tem Heinrichu Bullingerju: »Illic Tergesti didiceram linguam italicam; licet eam nunc difficulter loquor, attamen cum illam lego sive audio intelligo facillime«. (Trubar 2015: 24) V prevodu: »V Trstu sem se naučil italijanskega jezika; čeprav ga zdaj težko govorim, ga vendar, če ga berem ali slišim, prav lahko razumem.« (Trubar 2015: 27)

rafiza,⁵ gre vendarle za prvo doslej znano uradno omembo Trubarjeve prisotnosti v Trstu.

Tri mesece pozneje, 18. junija 1526, pa je v ustreznem aktu brezhibno imenovani *Primo Trubar seruitore praefatj reuerendissimi dominij episcopj*⁶ sklican za pričo na Bonomov dom v Grajski četrti, da bi med javno avdienco potrdil škofovo dodelitev vicedomskega naziva Dalmatincu Micheleju (Mihi) iz Dubrovnika.

Bonomo je torej mladega Trubarja očitno cenil in mu zaupal. Nedolgo zatem, jeseni 1527, se je v njegovo dobro kar sam odrekel Trubarjevim pomočniškim in notarsko pričevalnim uslugam, da bi mu še bolj nastežajno razklenil izobraževalna obzorja. Tako ga je napotil na Dunaj študirat. Trubar je bil tedaj še najstniški laik, niti diakon, še manj duhovnik. A da bi ga podprl pri nadaljnjem uku, mu je Bonomo namenil nadarbine loške fare Svete Helene pri Radečah, ki jo je njegov varovanec nemudoma prepustil v upravo namestniku Jerneju Ruglju, da bi ugodil škofovi želji in odšel v avstrijsko prestolnico. Ostal je tam slabi dve leti. Ko je zaključil *cursus studiorum* na mestni šoli Svetega Štefana, je spet priromal k svojemu zaščitniku tudi zaradi na dunajska vrata trkajoče turške nevarnosti. Tako se je začelo Trubarjevo drugo tržaško obdobje.

Stolnica Svetega Justa: Zorenje, duhovniško posvečenje

Bilo je najkrajše od skupnih treh, a morda nič manj zanimivo, predvsem po verski plati. Romanska stolnica Svetega Justa, ki se nahaja le lučaj stran od Trubarjevega prebivališča v Grajski ulici, postane tedaj njegov *locus amoenis*. Trubar prebije tam večino svojega časa, služi pri maši, se uri v pridržni umetnosti, bržčas tudi slovensko, poje v stolničnem zboru in se liturgično pripravlja na duhovniški poklic ter ustrezno zaobljubo. Potem ko preveri njegovo teološko zrelost, mu duhovniškega imenovanja Bonomo ne odreče. Štolo in talar mu podeli že leta 1530, ko ga v brk njegovim dvaindvajsetim letom, mnogo pred običajnim cerkvenim rokom, posveti v katoliškega duhovnika.

Njegovo tržaško petje nove maše je za razliko od prejšnjega notarskega pomočništva pustilo sicer v krajevnih arhivih komaj kako sled, vendar je Trubarju kmalu prineslo nemalo kariernih koristi. Bonomo je namreč Trubarja takoj imenoval za svojega vikarja v fari Svetega Martina v Laškem pri Celju in ga pooblastil za zastopnika *in loco*. Tako mu je zaupal v upravljanje eno izmed najbolj oddaljenih, a tudi obširnih in bogatih posesti celotne tržaške škofije: ob župni cerkvi in kapelici sv. Janeza še 13 podružnic, precejšnji urbarialni in zemljiški prihodki ter desetkrat višja župniška dotacija od prejšnje iz svete Helene v Loki, ki jo je po namestniku sicer še dalje upravljal. Hkrati nalaga tisto hierarhično napredovanje novo-pečenemu mašniku tudi vnovično slovo od Trsta. Trubar se bo vanj povrnil komaj desetletje pozneje, leta 1540, po novih verskih in teoloških izkušnjah, ki ga bodo tesneje zblížale s

5 Trieste, Biblioteca civica »A. Hortis«, Archivio diplomatico, *Vicedominaria* LV, segn. βD, registro del vicedomino Jo. Bapt. de Peterlinis 1526, f. 154. Prim. tudi Žvab 1884: 43.

6 Trieste, Biblioteca civica »A. Hortis«, Archivio diplomatico, *Vicedominaria* LV, segn. βD, registro del vicedomino Jo. Bapt. de Peterlinis 1526, f. 74. Prim. tudi Žvab 1884: 43.

Slika 2: Trst v 16. stoletju (vir: Wikiwand.com)

»pravo« luteransko vero: do 1535 najprej v Laškem, nato v Ljubljani, kjer bo njegov retorski zanos navduševal v mestni stolnici vernike za prevratne ideje protestantstva do take mere, da bo deležen poostrene pozornosti krajevnih cerkvenih in posvetnih oblasti. Previdnostna selitev iz Ljubljane bo tokrat že zrelega, dvaintridesetletnega Trubarja znova preusmerila pod Bonomova zaščitniška krila. Jeseni 1540 se bo tako začelo njegovo tretje tržaško bivanje, ki bo z marsikaterega vidika od vseh najbolj plodno, razgibano in pomenljivo.

Cerkev Morske device Marije: Protestantska herezija, slovo

Ko je po desetletju znova stopil pod vhodni porton Bonomove palače v Grajski ulici, se je idejno že zreli in pridižno izurjeni slovenski razumnik soočil s povsem drugačnim dvornim vzdušjem: če se gostoljubnost, dobrohotnost in radodarnost nekdanjega mentorja niso spremenile, je pa vel na samem dvoru izrazito različen, nov, že protestantsko nabrit verski veter. Oziroma: kakor je le malo prej, leta 1534, potožil bližnji koprski uglednik Peter Pavel Vergerij mlajši: v takratnem Trstu »je zelo dobro mrgolelo lutrovstvo«⁷. In to novo, lutrovstvu naklonjeno ozračje je bilo Trubarju pogodu. Že na Štajerskem se je začel bolj

7 Pismo Pier Paola Vergerija Pietru Carnesecchiju z dne 30. avgusta 1534. V: W. Friedensburg, *Nuntiaturberichte aus Deutschland. Erste Abteilung, 1533–1559*, I: *Nuntiaturen des Vergerio 1533-1536*, Gotha 1892, str. 301. Prim. tudi: M. Rupel, 1951: Primož Trubar v Trstu, *Razgledi* 6/7–8, str. 291; S. Cavazza 2006: 106. Vergerij je dobesedno zapisal: »Ho inteso che in Trieste, che è città della nostra Italia et giace ai lidi del nostro mare Adriatico, pullulava molto bene il Lutherismo, preso per il comertio della Germania«. V prevodu (M. K.): »Slišal sem, da je v Trstu, ki je mesto naše Italije in leži na obalah našega Jadranskega morja, zelo dobro mrgolelo lutrovstvo, prispelo po trgovskih poteh iz Nemčije.«

in bolj zanimati za teološko misel švicarskih reformatorjev, Ulricha Zwinglija *in primis*, na policah njegove knjižnice v Laškem pa ni manjkalo niti del njegovih naslednikov: Heinricha Bullingerja in Konrada Pelikana. Odkar je po odpoklicu v Ljubljano leta 1535 izgubil vikariat v Laškem, je v stolnici svetega Nikolaja pridržno izgrmeval svoja nova teološka spoznanja s čedalje večjo drznostjo in odmevnostjo. Pri tem je tako vznemiril pravovernega poveljnika Kranjske Nikolo Jurišiča, da mu je moral mestni škof in zaščitnik Frančišek Kacijanar priporočiti ponovni umik v tržaško zavetje. Zdaj, ko je uresničil njegov nasvet, pa je lahko Trubar zadovoljno ugotavljal, kako je postajala tudi v Trstu protestantska beseda meso in kri, utelešena v ustih in dušah dvornih gostov, ki so se tam mudili. Gostov, kakršen je bil bolonjski zdravnik, filozof, alkimist in nekromant Melchiorre Cerrone, krivoverec prešernovsko »razglašene slave«, ki je na povabilo mestnega sveta prispel v Trst na začetku leta 1540. Med poletjem je prav on prišepnil škofu, naj povabi tja pridigat drugega, veliko bolj znanega in poslušanega heretika, avguštinskega meniha Giulia iz Milana (1504–1581), rojenega pod posvetnim imenom Giuseppe della Rovere. Le malo prej, junija, so slednjega na inkvizicijskem procesu v Bolonji oprostili obtožbe krivoverstva. Sam Bonomo ga je nato povabil v Trst, najprej ustno prek piemontskega leposlovca Celia Seconda Curioneja, nato pa 13. septembra istega leta še pisemsko z namenom, da bi v mestu pridigal ves adventni čas. Brat Giulio je prispel v Trst pred 28. novembrom 1540 in se nastanil v frančiškanskem samostanu, kjer je našel po umiku iz Ljubljane kmalu zatem zatočišče tudi Primož Trubar. Težko si je predstavljati, da se celična soseda istega samostana nista spoznala in zbližala. Še manj gre verjeti v tem smislu besedam samega Della Rovereja, ki je na kasnejšem, novem procesu zaradi herezije v Benetkah izrecno zanimal poznanstvo s Trubarjem in za zapisnik pripomnil le to, da je Trubar »škofu domač« in da »govori slovenski jezik.«⁸ Čemu bi namreč Giulio spravil v zagato pred inkvizicijskim sodiščem sebe in krivovernega »duhovnika Primoža« s priznanjem njunega znanstva? In mar bi sam Trubar bratsko nazival mnogo kasneje, 13. marca 1557 v pismu Bullingerju, Giulia iz Milana »frater Julius«, ko bi se sploh ne poznala? Mar bi nostalgичno zahrepenel po tržaškem obdobju

Nam Tergesti ab episcopo Petro Bonomo docto et viro piissimo, sum a teneris annis educatus; is erat summus fautor fratris Julii, Moncalui et omnium piorum concionatorum jn Italia, eosque propriis impensis sustinuit?⁹ (Trubar 2015: 24)

8 A. Tamaro: *Absolutismo e municipalismo a Trieste. Il governo del capitano Hoyos (1546–1558)*. »Archeografo Triestino«, s. III, 18 (1933), str. 177. Na inkvizicijskem zaslišanju 27. junija 1541 v Benetkah je Giulio iz Milana zapisniško izjavil: »[...] io non cognosco detto pre Primo, né mai l'ho veduto, né scio de che qualità et conditione si sia, intendo bene che l'hè familiar del vescho et ha la lingua schiavona ...«. V prevodu (M. K.): »Ne poznam omenjenega duhovnika Primoža, nikoli ga nisem videl, niti ne vem, kake je vrste in stanu. Dobro razumem, da je škofu domač in da govori slovenski jezik.«

9 V prevodu: »Zakaj v Trstu me je vzgajal od nežne mladosti škof Peter Bonomo, poet [recte: učen, op. M. K.] in zelo pobožen mož. Bil je prav velik zavetnik brata Julija, Moncalva in vseh pobožnih pridigarjev v Italiji ter jih je na svoje stroške podpiral.« (Trubar 2015: 26–27)

Kakorkoli že, njuno prijateljevanje je bilo zagotovo kratko. Karizmatični Della Rovere je ostal v Trstu komaj kak teden, dokler ni zaključil domenjenega, trumoma poslušanega adventnega pridiganja, ki je med tržaško javnostjo vzbudilo »hudo ogorčenje«. ¹⁰ »Zelo podprt in obdan od škofa ter njegovih krajanov« je Giulio grmel, »da so maše tatinske, uboji menihov in duhovnikov«, »izrecno je zanikoval vice, posredništvo svetnikov in vse, kar se je zanikati dalo«, krajevno duhovščino je obtoževal nemoralnosti, češ da »je imela večina duhovnikov priležnice«. ¹¹ Z drugimi besedami: nebeški napev na ušesa Giuliovega verjetnega slušatelja Trubarja, saj so tiste obtožbe na moč sorodno asonirale njegovim protestantskim nazorom.

Še bolj pa so se Giuliove ideje skladale z reformatorsko miselnostjo samega Bonoma, ki je – zadovoljen nad teološko zrelostjo slovenskega učenca – Trubarja ponovno nagradil: kmalu po njegovem tretjem prihodu v Trst ga je namreč imenoval za osebnega komornika, dvornega kaplana in uradnega slovenskega pridigarja ter mu naklonil beneficij svetega Maksimilijana v Celju, bržčas v odškodnino za izgubljeno ljubljansko službo. Celjska nadarbina ni bila od muh, saj je leta 1542 znašala 26 funtov 4 šilinge in 5 penezov, beneficiatu je ponujala hišo v celjskem mestnem središču, za povrh pa ga ni čezmerno obremenjevala: božjo službo v cerkvi sv. Maksimilijana je bilo treba opravljati le šestkrat letno. Za beneficij hvaležni Trubar bo še mnogo kasneje, leta 1557, poudaril v nemškem predgovoru k prve-mu delu lastnega prevoda novega testameta, kako mu je Bonomo

übergab [...] mir die Pfar Tyffer zu uerwalten, / nachmals refignieret er mir das Beneficium S. Maximiliani zu Cilli. ¹² (Trubar 2011: 23–24)

Ne le krušno, tudi duhovno je Bonomo še naprej pojl Trubarja. V plodnih letih njegovega tretjega tržaškega bivanja pa se ni zadovoljil s tem, da je njemu in ostalim dvornim sholarjem komentiral previdnega, neshizmatskega Erazma, ampak jim je ponudil v razlago veliko radikalnejšega Jeana Calvina. Teološki srž škofovih takratnih komentarjev je namreč predstavljala Calvinova *Institutio christianae religionis*, izdana v Baslu leta 1536 in razširjeno ponatisnjena v Strasbourgu leta 1539, ki je strogi hierarhiji rimske cerkve zoperstavljala demokratičnejšo skupnost vernikov s pravico do upravljanja same ustanove, izvolitve in odstavitve duhovnikov ter svobodnega tolmačenja krščanskih nauk. Na dvoru je bilo tako spet slišati škofa, ki je slovensko komentiral pomembne evharistične zastavke iz dela švicarskega krivoverca: predestinacijo, istobitnost, živo prisotnost Kristusa v blagoslovljenih hostijah ... Šlo je za hipoteze, ki so nevarno načenjale dogmatske stebre rimskega kr-

10 G. Capasso: *Fra Giulio da Milano*, »Archivio storico lombardo«, s. IV, XI (1909), str. 387–402.

11 Izvirne italijanske navedke vsebuje Di Brazzano 2005: 325. Prim. tudi V. Meneghin, *Fra Giulio Morato da Capodistria dei frati minori conventuali processato dal s. Uffizio per idee luterane*, »Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria«, n. s. III (1954), str. 131–146.

12 V prevodu: »[...] predal v upravljanje župnijo Laško, nato pa mi je namenil beneficij sv. Maksimilijana v Celju.« (Trubar 2011: 45)

ščanstva in osupljale tolikanj bolj, ker jih je izrekal prav Pietro Bonomo, daljnega leta 1521 eden izmed sestavljavcev Wormškega edikta, ki je Lutro izgnal iz Nemčije in skušal zatreti same zarodke protestantstva. Trubar je željno vsrkaval vsak mentorjev zlog, saj so se mnoge od tistih idej prelile pozneje predvsem v njegovo *Cerkovno ordnino* (Tübingen, 1564), prvi upravni priročnik slovenske protestantske cerkve.

In ne le to. Potem ko se je kot pridigar dodobra izuril v Laškem in Ljubljani, začenja zdaj Trubar protestantsko oznanjati tiste evangelijske resnice tudi v samem Trstu. Da bi zadostil naslovu uradnega slovenskega pridigarja, ki mu ga je podelil Bonomo, stopi – po podatkih zgodovinarja Luigija de Jennerja¹³ – na retorski ambon cerkve Morske device Marije, ki se nahaja korak stran od Kavanskih vrat, le malo izven mestnega obzidja. Gre za staro, majhno svetišče »s tremi ladjami in mozaičnim tlakom« (Caprin 1897: 109), ki premore glavni oltar s kipom Device Marije in dva stranska oltarja, posvečena svetemu Valentinu in svetemu Apolinariju. Potem ko so jo leta 1368 Benečani razrušili in škof Angelo Canopeo obnovil, bo 2. januarja 1655 cerkev zgorela in bo zatem restavrirana, posvečena od škofa Antonia Marenzija leta 1658, postavljena zaradi cerkvenih reform Jožefa II iz leta 1784 na dražbo »z vso notranjo opremo, zvonovi, lapidami in sosednjim vrtom vred« (prav tam: 113) in končno prodana leta 1787 trgovcu Bernardu Curtiju, ki jo bo porušil, da bi na njenem mestu zgradil stanovanjsko poslopje. Toda v letih 1540–1541 svetišče zvesto obiskujejo člani krajevne bratovščine Morske svete Marije, stare združbe, ki jo tržaške kronike prvič omenjajo že leta 1308. Gre predvsem za kmete, težake in pomorščake, ki vzdržujejo bratovščino in cerkev s svojo letno članarino, skrbijo pa tudi za bližnje pokopališče, kjer bodo po smrti zakopani. Ker govorijo povečini slovensko, se zdi škofu primerno, da jim v duhovno in mašniško oskrbo nameni rojaka, Trubarja kajpak. Kakor se pa do danes ni ohranila nobena v tržaški cerkvi Morske device Marije izgovorjena Trubarjeva slovenska homilija, tako je tudi njegovo domnevno pridiganje v drugih mestnih svetiščih – npr. v nekoč minoritski cerkvi svetega Antona (prim. Žvab 1884: 45), v baziliki svetega Silvestra¹⁴ ali v sami stolnici svetega Justa¹⁵ – sicer možno, vendar v virih nepotrjeno.

13 Prim. Luigi de Jenner, *Biografie triestine*, II. knjiga, str. 60 in nadaljnje, Trieste, Biblioteca civica »A. Hortis«, Archivio diplomatico. Vir navaja Lovro Žvab (1884: 42, 45), ki trdi o tem: »[...] ako je propovedal [Trubar] v slovenskem jeziku, goditi se ni moglo to ni pred 1539. letom niti po 1546. leti ter v nobenej, nego-li v bivšej cerkvi imenovanej 'madonna del mare', ker tu je bila bratovščina slovenskih kmetijskih ljudij.« Podatek navajajo za njim še M. Rupel, F. Kidrič, S. Di Brazzano in drugi.

14 Žvab (1884: 45) domneva celo, da je bil prav Trubar tisti v tržaških kronikah sicer neimenovani pridigar, ki je 12. februarja 1541 izrekel pred množico za lesenimi pregradami, ki so jih ob baziliki svetega Silvestra namestile oblasti in so komajda zadrževale ljudi, znamenito protestantsko pridigo s katedre, ki so jo nalašč za to priložnost premestili iz stolnice Svetega Justa.

15 Prim. F. Cusin: *Il confine orientale d'Italia nella politica europea del XIV e XV secolo*. Trieste, Lint, 1977, str. 526; Id.: *Venti secoli di bora sul Carso e sul Golfo: una narrazione storica*, Trieste, Edizioni Gabbiano, 1952, str. 432; Giovanna Paolin: *Pensando a Pietro Bonomo*, v: A. Del Col-R. Paroni Bertoja (ur.), *Sotto il segno di Menocchio. Omaggio ad Aldo Colonnello*, Montereale Valcellina, Circolo culturale Menocchio, 2002, str. 118.

Pač pa niso redki v mestnih arhivih zaznamki o upravni, notarski in pričevalski dejavnosti, ki jo je Trubar izvajal po Bonomovem naročilu predvsem leta 1541.

29. aprila tistega leta je sredi Grajske četrti v *Camera magna Episcopalis Pallatij* oz. v nje-mu že domači avdienčni dvorani škofovskega sedeža prisostvoval npr. kot priča pri prodaji in nakupu tamkajšnjega stanovanja *pro pascha*, zaradi česar je v tozadevnem aktu omenjen kot *reuerendo presbitero primo Truber de rafsiza plebano in loch* (Žvab 1884: 43; Kidrič 1978: 72), torej z njegovim prvim, izvirnim nazivom dekana loške župnije pri Radečah. Z istim nazivom bo 9. avgusta naveden v potrdilu o posesti stavbe, ki ga bo vicedom Ottavio Cigotti sestavil prav tako v škofovi palači za isto kupko, *domina pascha filia Nicolaj de Portuuario* (Žvab 1884: 44).

1. junija 1541 je Trubar znova priskočil na pomoč kot priča. Tokrat v korist bratov Giovannija in Geronima Bratija, koprskih patricijev, ki sta od tržaške škofije prejela v upravljanje fevd Kastelec pri Socerbu in se mu omenjenega dne odpovedala v prid tržaškega meščana Antonia Spade, skrbnika treh škofovih mladoletnih vnukov: Giovannija Antonia, Ettoreja in Giuseppeja Marie Bonoma. Malo zatem, 13. junija, se bo Trubar osebno odpravil do Socerba, da bi s svojo navzočnostjo potrdil tudi stvarno dodelitev fevda Spadi (Žvab 1884: 43–44).

Dva dni pozneje, 15. junija 1541, je Pietro Bonomo zaupal izvoljenemu slovenskemu gojencu še drugo, veliko bolj kočljivo in odgovorno nalogo: pravno zastopstvo na Dunaju pred državnim svetom in samim cesarjem Ferdinandom I. v pravdi proti Martinu Cusmanu, lastniku gradu Socerb, in drugim njegovim upraviteljem, obtoženim, da so tržaški škofiji odtegnili kopico zakonitih beneficijev, od desetin in dajatev do rent in drugih dobičkov. Bonomo je upravičeno zahteval zase tiste prihodke: bili so namreč, ko je 1523. zapustil Dunaj, odpravnina, ki mu jo je cesar namenil za preteklo poklicno delo namesto dogovorjene vsote 400 florintov. Da bi jo končno unovčil, je sklical Trubarja v stolnico svetega Justa in mu podelil čast pravnega zastopnika ter osebnega odposlanca na cesarskem dvoru ob prisotnosti dveh uglednih prič: kanonika tržaškega kapitlja Jacopa Mirisse in stolnega kapelnika ter cerkovnika Francesca de Rubeisa. Tedaj že triinosemdesetletni Bonomo je v tozadevnem notarskem dokumentu osebno imenoval

[...] venerabilem virum dominem presbiterum Primum Trubar capellanum eiusdem domini constituentis, suum verum, certum, legitimum et indubitatum procuratorem, nuncium et commissarium specialem [...] ¹⁶ (Žnidaršič Golec 2019: 391)

Bonomo je Trubarja tudi pooblastil, da imenuje v pravdi enega ali več svojih namestnikov, s čimer mu je podelil najširšo samostojnost in diskrecijskost pri pravnem ščitenju

16 V prevodu (M. K.): »[...] častitega gospoda duhovnika Primoža Trubarja, kaplana taistega gospoda tožnika, za svojega pravega, gotovega, zakonitega in nedvoumnega zastopnika, odposlanca ter posebnega komisarja [...]«.«

koristi tržaške škofije. Iz razpoložljivih arhivskih virov ni dano razbrati, ali je pooblaščenec uspešno opravil nalogo. A kakorkoli: Bonomov pooblastitveni akt v Cusmanovi pravdi zgovorno izpričuje, kako zelo je priletni cerkveni dostojanstvenik cenil pravne in diplomatske sposobnosti svojega takrat triintridesetletnega slovenskega varovanca, saj ga je med lastnimi sodelavci očitno imel za najboljšega možnega zastopnika tržaške škofije pred najvišjimi sodnimi oblastmi cesarstva.

Utečeni delovni simbiozi mentorja in učenca pa ni bil usojen nadaljnji razcvet. Od poletja 1541 se je namreč okrog Bonomovega krožka krivovercev vse bolj zategovala zanka papeške inkvizicije, pa čeprav se je škofov dvor nahajal *extra moenia*, izven upravne jurisdikcije katoliške rimske cerkve. Giulio iz Milana, ki je Trst zapustil že decembra 1540, ni mogel več ustreči škofovi želji o nadaljnjem pridiganju v mestu, saj so mu od junija do avgusta naslednjega leta ponovno sodili kot heretiku v Benetkah. Avgusta 1541 je iz mesta odšel tudi Melchiorre Cerrone. *Presbiter Primus* pa je v Trstu ostal do novembra 1541 ali, najkasneje, do naslednje pomladi. Toda v zadnjih mesecih njegovega tretjega tržaškega bivanja se je dušljivo stopnjeval pritisk rimskega katolištva, predvsem po zaslugi inkvizicijsko vnete-ga, ambicioznega in nevarnega cerkvenega sosedu: koprsko-modruškega škofa Petra Pavla Vergerija mlajšega.

Preden bi se kakor biblijski Savl na poti v Damask tudi sam spreobrnil k protestantstvu, je bil namreč v Kopru leta 1498 rojeni in v izgnanskem Tübingenu leta 1565 preminuli pravnik in humanist dolgo zagrizen katolik, papežu zvesti škof in bržčas celo zaupnik Inkvizicije. Šele od leta 1543 dalje se bo približal protestantski veri, zaradi česar se bo moral pregnansko zateči najprej v švicarski Graubünden in nato v Nemčijo, kjer bo stopil v stik s samim Trubarjem in mu ponudil sodelovanje. Med njunim znanim srečanjem leta 1555 v Ulmu mu bo predlagal, naj z njegovo podporo prevede sveto pismo v nesojeno ilirsko *koinè*, ki jo je Trubar brez oklevanja odklonil, spodbudil bo slovenskega književnika k uporabi latinice namesto gotice, podprl latinični ponatis njegovih *Katekizma* in *Abecednika* ter prvo izdajo *Evangelija svetega Matevža*, a vsem trem knjigam kukavičje primaknil tudi svojo imensko kratico, naposled pa bo zaupal Trubarju v slovenjenje lastno molitev *Oratione de persecutanti e forusciti per lo Evangelio e per Giesu Cristo*, ki bo še isto leto izšla pod naslovom *Ena molitov tih kersčnikov, kir so za volo te prave vere v Jezusa Cristusa pregnani* kot prvi slovenski knjižni prevod iz italijanščine.

Toda za časa Trubarjevega tretjega bivanja v Trstu je prav Vergerij najgorečnejše vihtel Damoklejev inkvizicijski meč nad heretiki Bonomovega dvora, verjetno da bi se postavil pred papeževimi očmi in odvrnil od sebe sum krivoverstva, ki ga je oplazil po njegovem romanju v Worms. Za Trubarja je Vergerij sicer slišal že prej, leta 1540, ko se je diplomatsko mudil na francoskem dvoru in mu je tja dospelo pisemsko poročilo zvestega notarja Ottomella Vide o stanju koprške škofije, ki mu jo je bil zaupal v začasno upravo. Po vsej verjetnosti je namreč prav Trubar tisti »ljublanski pridigar«, ki ga Vida omenja v svojem dopisu in ga Vergerijev odgovor nato takole ožigosa:

Specialmente mi piacque et spiacque insieme ciò che mi scrivate di quel predicator di Lubiana, che non è già in Sassonia et pur vi si predica in publico il luterismo [...].¹⁷

Vergerijev epistolarni odziv se verjetno bolj kakor nad Trubarjevim tržaškim pridiganjem zgraža nad njegovim prejšnjim delovanjem v Ljubljani, kjer so se protestantske ideje širile vsaj enako hitro kakor na Saškem in zato vzbujale precejšnjo skrb. Kako in če je sploh Vida posledično ukrepal proti ljubljanskemu pridigarju, ni znano.

Zagotovo pa Vergeriju ni bila pogodu Trubarjeva krivoverska prisotnost v bližnjem Trstu, ko se je junija 1541 za daljši čas vrnil v Koper. Tedanje srečanje *de visu* med njima v virih sicer ni izpričano, je pa močno verjetno in datumsko umestljivo v drugo polovico istega leta, ko je Vergerij – ki si je z Bonomom dopisoval vse od leta 1533 in ki ga je Cornelio Frangipane že leta 1539 videl z njim »na tesnem posvetu« (Di Brazzano 2005: 315) – obnovil nekdanja druženja s sosednjim škofovskim kolegom. Ni izključeno, da je med tovrstnimi srečanji Vergerij izrekel tudi kak očitek, tožbo ali celo grožnjo na račun krivoverskega Trubarja, saj bo slednji še mnogo pozneje, v pismu Bullingerju z dne 13. septembra 1555, svojega koprškega preganjalca grenko nazval »mein Saulus« (Trubar 2015: 19). »Vsi podatki se skladajo v tem«, podčrtuje zato France Kidrič (1978: 73–74),

da se je bilo začelo proti Trubarju l. 1541 tudi v Trstu radi verske orientacije neko preganjanje, pri katerem je sodeloval Vergerij [...]. Po vsej priliki je to preganjanje tudi pripomoglo, da je začel Bonomo za svojega ljubljenca iskati novo postojanko ter da je Trubar l. 1542 Trst zapustil.

Skratka: vzdušje postaja poleti 1541. v Trstu tako vroče, da začne Trubarja žgati pod petami. Sam njegov stari zaščitnik in mentor mu je prisiljen svetovati, naj se umakne v varnejšo Ljubljano. Po niti dveh letih mora tako Trubar prekiniti svoje tržaško bivanje, zapustiti mesto pod konec leta ali v prvih mesecih naslednjega in se zateči pod vselej gostoljubne zaščitniške peruti škofa Frančiška Kacijanarja. V Trst se ne bo vrnil nikoli več. Tudi škofa Pietra Bonoma – ki bo po prejemu »vseh zakramentov«¹⁸ na smrtni postelji in evharistije *sub utraque specie* izdihnil leta 1546 pri spoštljivih osemnosemdesetih – ne bo nikoli več srečal.

A temu navkljub sta tako on kot njegovo mesto Primožu Trubarju že poklonila neprecenljive darove: tu je namreč prav po Bonomovi zaslugi slovenski reformator vsrkal kritično misel Erazma in Calvina, tu je maševal in pridigal v slovenščini, tu je prepeval v stolnem zboru, notarsko pričal in odposlansko zastopal škofijo, tu je osebno spoznal italijanske protestante in nove idejne klice evropskega lutrovstva, tu je izzorel namero o prevajanju svetega pisma v lastno materinščino, tu je jasno doslutil, da bi se lahko tudi njegov, slovenski

17 Pismo P. P. Vergerija Ottonellu Vidi iz junija–oktobra 1540. V: *Lettere volgari di diversi nobilissimi huomini et eccellentissimi ingegni scritte in diverse materie. Libro primo*, in Vinegia, a cura di P. Manuzio, 1542, c. 106 r. Prim. tudi Cavazza 2006: 112. V prevodu (M. K.): »Posebej se mi je prikupilo in hkrati zamerilo, kar ste mi pisali o tistem pridigarju iz Ljubljane, ki se sicer ne nahaja na Saškem, a kljub temu javno pridiga lutrovtvo [...]«

18 Prim. pismo P. Trubarja ljubljanskemu škofu Petru Seebachu z dne 8. julija 1561 (Trubar 2015: 96).

»jezik pisal in bral kakor jezik drugih narodov ter da bi se sv. pismo in druge dobre krščanske knjige prav prevedle in natisnile v slovenskem in hrvatskem jeziku.« (Rupel 1966: 71–72)

In prav v tej, na Bonomovem dvoru prejeti, a v Trstu danes pozabljeni¹⁹ idejni in duhovni dediščini korenini vsa nadaljnja Trubarjeva prevodna, uredniška in pisateljska dejavnost v Nemčiji, vključno s prvima slovenskima knjigama, leta 1550 postavljenima miljnika nacionalne književnosti.

Infrascripti libri combusti fuerunt

Če se na Tržaško Trubar telesno res ni več povrnil, pa je tolikanj zaznavnejša postala tod v nadaljnjih letih in desetletjih njegova knjižna, duhovna in kulturna prisotnost. Da je marsikatera domača plemiška ali cerkvena knjižnica od Trsta do Devina premogla njegova v Nemčiji natisnjena dela, še najzgovorneje potrjuje predvsem inkvizicijska grmada, ki je 26. oktobra 1597 izplamenela na trgu pred vhodom v devinski grad. Protireformacijsko vneti odposlanec Svetega oficija, italijanski servit Francesco Benni, je velel namreč upepeliti tistega dne pred zgroženo množico domačih mož in žena 43 latinskih, nemških, italijanskih, hrvaško-glagolskih in slovenskih protestantskih tiskov, ki jih je deloma zasegel tudi v grajski knjižnici devinskega grofa Matije Hofferja. Po kraških pečinah, gmajnah in morju so se tako žal razsipali tudi zogleneli ostanki štirih slovenskih del, ki jih je navajal Bennijev podrobni, v Rim odposlani, zatem stoletja nedostopni in javnosti šele nedolgo tega razkriti seznam (Rainer 2004; Cavazza, Rainer 2006: 173–185).

Za prvo knjigo – popisano kot *Informatio contra missam papisticam, lingua Sclavonica*²⁰ – se po mnenju Sergia Bonazze (2010: 531) skriva verjetno Trubarjev *Catechismus s dvei-ma islagama* (Tübingen, 1575). Ob drugem požganem delu pa je slovenski avtor izrecno naveden, saj se Bennijev latinski opis glasi *Paraphrases impiissimae in divum Paulum Primi Truber, lingua Sclavonica*²¹ (Cavazza, Rainer 2006: 177), za čemer zagotovo tičijo Trubarjevi *Svetiga Pavla lystuvi* (Tübingen, 1567). Kot *Preces et cantiones, quibus utitur ecclesia Labacensis contra Turcas et papam, lingua Sclavonica*²² seznamsko zavedeni natis, je »zelo verjetno pesmarica, ki se ni ohranila in za katero izvemo iz nove izdaje« Trubarjevega »katekizma iz leta 1574 z naslovom *Ta celi catechismus ... inu pejsni*« (Bonazza 2010: 531). Četrta in zadnja v Devinu zoglenela slovenska knjiga pa je utelešala pravo bibliofilsko redkost: šlo je namreč za *Primi T(r)uberi pessimi haeretici institutio novae ecclesiae*²³ (Cavazza, Rainer 2006: 177), torej za dragoceno, v belo usnje uvezano Trubarjevo *Cerkovno ordningo* (Tübingen, 1564),

19 Trst ne premore namreč danes nikakršne toponomastične ali epigrafske priče o Trubarjevem krajevnem postanku med letoma 1524 in 1542.

20 V prevodu (M. K.): »Pojasnilo zoper papistično mašo, v slovenskem jeziku.«

21 V prevodu (M. K.): »Primoža Trubarja najbrezbožnejše parafraze o svetem Pavlu, v slovenskem jeziku.«

22 V prevodu (M. K.): »Molitve in pesmi, ki jih uporablja Ljubljanska cerkev proti Turkom in papežu, v slovenskem jeziku.«

23 V prevodu (M. K.): »Primoža Trubarja, najhujšega heretika, ustanovitev nove cerkve.«

Slika 3: Trst ob koncu 17. stoletja, bakrarez v Valvasorjevi *Slavi vojvodine kranjske* (vir: Wikipedija.org)

ki so jo za nameček krasili vstavljeni izjedkani portreti Martina Lutra, Justusa Jonasa, Jeana Calvina, Philippa Melanchtona in samega Trubarja. Ker so bile omenjene štiri Trubarjeve knjige natisnjene med letoma 1564 in 1575, jih v Devin nista mogla prinesiti niti Vergerij, ki je že pred tem, leta 1558 ob povratku iz Nemčije prispeval devinski grajski knjižnici vrsto protestantskih tiskov, niti sam Trubar, ki je leta 1563 prispel pridigat v Gorico tudi na povabilo devinskega gospoda Jurija Thurna. Vendar so v šestdesetih, sedemdesetih in osemdesetih letih 16. stoletja protestantski tiski očitno krožili na obmejnem primorskem ozemlju, če sta morala inkvizitorja Andrea Caligari in njegov že omenjeni naslednik Francesco Benni zanetiti od leta 1586 do leta 1599 poleg devinske še vrsto grmad v Gradišču in Gorici.

Tudi tisti kresovi so upepelili nekaj Trubarjevih in drugih prepovedanih slovenskih tiskov: izdaji *Forma Psalmorum Lutheri, lingua Sclavonica*²⁴ in *Presbiter Primus Labacensis*²⁵ sta npr. zgoreli leta 1586 v Gorici (Cavazza, Rainer 2006: 173); knjiga *Expositiones evangeliorum et epistolarum anni secundum expositionem et usum ecclesiae Labacensis, lingua Sclavonica*²⁶ je bila uničena leta 1599 v Gradišču ob Soči (Cavazza, Rainer 2006: 179); izdaji *Psalmi et aliae*

24 V prevodu (M. K.): »Lutrovi psalmi, v slovenskem jeziku.«

25 V prevodu (M. K.): »Duhovnik Primož ljubljanski.«

26 V prevodu (M. K.): »Prikazi evangelijev in pisem leta po razlagi in rabi Ljubljanske cerkve, v slovenskem jeziku.«

*orationes cum postilis et comentariis Ionaë lusti, lingua Sclavonica*²⁷ ter *Postilla super evangelii per totum annum Ioannis Spangebergii, lingua Sclavonica*²⁸ pa sta bili istega leta upepeljeni v Gorici (Cavazza, Rainer 2006: 184). »Infrascripti libri combusti fuerunt« – popisane knjige so bile sežgane, so s ponosom poročali Svetemu oficiju v Rim takratni preganjalci Trubarjeve in slovenske protestantike nasploh.

Kako zagrizeno uspešno je protireformacija izrula vsako sled lutrovstva na Tržaškem, *mutatis mutandis* posredno priča tudi sedanja kulturna podoba tega dela primorskega ozemlja: za razliko od Trubarjevega doprsnika v Rubijah, manjših obeležij na Goriškem, slovenskega licejskega središča v Gorici in osnovne šole Kajuh-Trubar v Bazovici, ki ponosno izkazujejo njegovo ime, ni zaslediti od Trsta do Devina nikakršne topografske omembe njegovega tamkajšnjega bivanja in delovanja med letoma 1524 in 1542. Kljub številnim predlogom poimenovanj ulic ali trgov, ki smo jih slovenisti, slavisti in tržaški Slovenci nasploh desetletja naslavljali na krajevne oblasti, kljub prošnjam za postavitve tabelskih pomnikov Trubarju in drugim slovenskim književnikom, ki so se v Trstu rodili, pomembno delovali ali za daljši čas bivali (od Zoisa, Levstika, Ketteja, Cankarja do domačinov Marice Nadlišek, Alojza Rebule ali Borisa Pahorja), ostajajo županska in druga mestna, pokrajinska ali deželna ušesa zanje popolnoma gluha. Če pa na teritorij že kane iz milostne malhe politike kako tovrstno poimenovanje, potem ga je seveda treba preusmeriti daleč proč od mestnega jedra, na periferijo, kakor se je dogodilo npr. Tržačanu Vladimirju Bartolu, ki ni našel svoje ulice v domači, obsrediščni mestni četrti Svetega Ivana, ampak na oddaljenem, okoliškem Krasu, sredi biografsko z njim komajda povezanih Opčin. Pa saj je dobro vedel že Trubar sam: tako je pač, da mora slovenski krščenik še dandanašnji »v tih nadlugh inu iskušnavah stati inu obstati« (Trubar 1550: 223).

Viri in literatura

- BONAZZA, Sergio, 2010: Novo o fra Gregoriju Alasiji da Sommaripa. Aleksander Bjelčevič (ur.): *Reformacija na Slovenskem (ob 500-letnici Trubarjevega rojstva)*. Obdobja 27. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. 527–545.
- CAPRIN, Giuseppe, 1897: *Il Trecento a Trieste*. Trieste: Casa libreria F.H. Schimpff editrice.
- CAVAZZA, Silvano, RAINER, Johann, 2006: »Infrascripti libri combusti fuerunt«. Inquisizione e roghi di libri a Gorizia, Gradisca, Duino (1586–1599). Gianfranco Hofer (ur.): »*La gloria del Signore*«. *La riforma protestante nell'Italia nord-orientale*. Gorizia: Edizioni della Laguna. 159–185.
- CAVAZZA, Silvano, 2006: Bonomo, Vergerio, Trubar: propaganda protestante per terre di frontiera. Gianfranco Hofer (ur.): »*La gloria del Signore*«. *La riforma protestante nell'Italia nord-orientale*. Gorizia: Edizioni della Laguna. 91–157.
- DI BRAZZANO, Stefano, 2005: *Pietro Bonomo (1458-1546). Diplomatico, umanista e vescovo di Trieste. La vita e l'opera letteraria*. Trieste: Edizioni Parnaso.
- KIDRIČ, France, 1978: Ogrodje za biografijo Primoža Trubarja. V: Id., *Izbrani spisi. Prva knjiga*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti. 57–113.

27 V prevodu (M. K.): »Psalmi in druge molitve s pripisi in komentarji Jonasa Justusa, v slovenskem jeziku.«

28 V prevodu (M. K.): »Postila o Evangelijih za vse leto Johanness Spangenberg, v slovenskem jeziku.«

- RAINER, Johann, 2004: *Innerösterreich betreffende Quellen aus den Inquisitionsarchiven in Rom und Udine*. (= Quellen zur geschichtlichen Landeskunde der Steiermark. Bd. 19). Graz: Verlag der Historischen Landeskommision für Steiermark.
- RUPEL, Mirko, 1962: *Primož Trubar. Življenje in delo*. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- RUPEL, Mirko, 1966: *Slovenski protestantski pisci*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- TAMARO, Attilio, 1924: *Storia di Trieste, I*. Roma: Alberto Stock Editore.
- TRUBAR, Primož, 1550: *Catechismus*. Tübingen. <https://fran.si/korpus16/Knjiga/4/katekizem> (dostop 18. 2. 2025)
- TRUBAR, Primož, 2011: *Nemški spisi 1550–1581*. Edvard Vrečko (ur.). Ljubljana: Pedagoški inštitut (Zbrana dela Primoža Trubarja, 11).
- TRUBAR, Primož, 2015: *Pisma*. Uredila Edvard Vrečko, Fanika Krajnc-Vrečko. Ljubljana: Pedagoški inštitut (Zbrana dela Primoža Trubarja, 10).
- ŽNIDARŠIČ GOLEC, Lilijana, 2019: Primož Trubar – servitor in *commissus specialis* tržaškega škofa Petra Bonoma. *Kronika* 67/3. 383–394.
- ŽVAB, Lovro, 1884: Črtica o Primoži Trubarji. *Ljubljanski zvon* 4/1. 41–45.

Zgodovina in literarna klasika tržaških »predmejcev«

DOI: 10.4312/SSJLK.61.50-60

Igor Grdina, Univerza Alma Mater Europaea, Maribor; grdina_igor@siol.net

Prispevek tematizira vlogo Trsta v slovenski zgodovini 20. stoletja. Posebno pozornost namenja literaturi. Fašistični režim je zatrl slovenske ustanove, ki so se pred letom 1914 hitro razvijale; šele izid druge svetovne vojne je omogočil, da so vnovič zaživele v času angloameriške vojaške uprave, pri tem pa so drobile moči v političnih obračunih, povezanih s politiko v južnoslovenskem prostoru. V coni A Svobodnega tržaškega ozemlja je bilo mogoče tekmovalno razlikovanje različnih nazorskih in estetskih usmeritev, ki je bilo v Jugoslaviji zatrto. Na to je opozoril literarni spopad med Antonom Novačanom in Vladimirjem Bartolom, pozneje pa tudi nastopi Borisa Pahorja in Alojza Rebule v zaščito ustvarjalnosti in nazorov Edvarda Kocbeka. Oba tržaška klasika sta s svojo različnostjo utrdila pluralni prostor slovenske literature.

zgodovina Trsta, Anton Novačan, Vladimir Bartol, Boris Pahor, Alojz Rebula

This article discusses the role of Trieste in twentieth-century Slovene history, dedicating special attention to literature. The Fascist regime suppressed Slovene institutions, which had rapidly developed before 1914. It was only the outcome of the Second World War that allowed them to be revived under the Anglo-American military administration. However, their power was fragmented and weakened by political confrontations related to developments in the South Slavic environment. In Zone A of the Free Territory of Trieste, a competition of differing ideological and aesthetic orientations was possible—something that was repressed in Yugoslavia. This was highlighted by the literary clash between Anton Novačan and Vladimir Bartol, and later by the public interventions of Boris Pahor and Alojz Rebula in defense of Edvard Kocbek's creative work and views. Through their diversity in the body of Slovene literature, the two classic authors from Trieste helped consolidate its pluralistic environment.

history of Trieste, Anton Novačan, Vladimir Bartol, Boris Pahor, Alojz Rebula

Svobodno tržaško ozemlje je politično-upravna tvorba, ki bi jo Norman Davies (2024) zlahka vključil v svojo knjigo o »izginulih kraljestvih«. Država, ki naj bi obsegala nekdanjo edino mesto z značajem dežele v habsburški monarhiji in njegovo priobalno zaledje od ustja Timave do izliva Mirne v Jadran, je obstaja dlje časa kakor nekajdnevne uporniške tvorbe po prvi svetovni vojni – med njimi je na Slovenskem najbolj znana Murska republika – ali začasno osvobodjena ozemlja med okupacijo v letih 1941–1945, vendar v času hladne vojne ni imela možnosti za preživetje. Moskovski satelit številka 1, kakor so pogosto ime-

Urška Perenič (ur.): *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 61)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-602-6, 978-961-297-603-3 (PDF)

novali komunistično Jugoslavijo, in Zahod se nista mogla sporazumeti o njenem prvem človeku – guvernerju. Tako je Svobodno tržaško ozemlje, ki je bilo osnovano s pariško mirovno pogodbo leta 1947, vse do svoje razdelitve ostajalo provizorij. Londonski memorandum o soglasju je oktobra 1954 zamenjal vojaški upravi na njegovem območju s civilnimi – italijansko in jugoslovansko –, mejo pa so določili Osimski sporazumi, ki so bili podpisani novembra 1975 in potem do oktobra 1977 tudi ratificirani. Razen ne posebej številne skupine zagovornikov tržaške neodvisnosti se za obnovo države, ki je imela središče na južnem tečaju Churchillove železne zaves, ne prizadeva nihče. Po drugi strani pa ob izvajanju njegove himne – *Inno a San Giusto*, ki jo je za svojo opero *Marinella* ob koncu 19. stoletja napisal Giuseppe Sinico – kdo še vedno vstane ali si briše solze.¹

Za slovensko književnost Svobodno tržaško ozemlje kljub kratkotrajnosti in mnogim nejasnostim ni bilo nepomembno. Fašizem, ki je ozemlje Avstrijsko-Ilirskega primorja teroriziral že v času okupacijskega režima po veliki vojni (1918–1920), je pustil za seboj zastrupljeno dediščino. Res je, da so si Slovenci na ozemlju od Trente do severnih istrskih okrajev in v Pulju – tja jih je pritegnilo osrednje oporišče avstro-ogrske bojne flote – prizadevali za vključitev v skupno nacionalno državo s Hrvati in Srbi, ki je nastala jeseni 1918, vendar pa tudi italijanskim oblastem po sklenitvi rapalske pogodbe (1920) niso kanili nasprotovati na illegalen način. Zaupali so parlamentarni politiki. Mnogi so si predstavljali, da je prišlo le do menjave suverena: »kralj vojak« Viktor Emanuel III. naj bi se premaknil na položaj, ki sta ga prej zasedala Franc Jožef in Karel Zadnji, druge spremembe pa bi bile minimalne. Krona naj bi ostala jamstvo za izdajanje dobronamernih zakonov, ki bi veljali enako za vse.

Toda Italija je bila – za razliko od kompleksno sestavljene avstro-ogrske realne unije – nacionalna država. Franc Jožef, čigar ravnanja so imela veliko vlogo pri izbruhu planetarne vojne poleti 1914, in njegov k miru stremeči naslednik Karel, ki pa se je na zunaj kazal bojevitiga in je prevzel celo nominalno poveljevanje oboroženim silam svoje monarhije, sta vladala različnim skupnostim. Zahodna polovica podonavskega (pol)imperija ni razglasila niti državnega jezika; nemščina je bila sicer privilegirana, vendar v njej ni imela podobnega statusa kakor v wilhelmskem cesarstvu. Italija, katere vladar naj bi prestol dolgoval tako božji milosti kot narodni volji, je kmalu demonstrirala, da vsem svojim prebivalcem ne kani zagotavljati enakih pravic. Za razliko od držav naslednic podonavske monarhije ni bila dolžna spoštovati jezikov svojih novih državljanov.

Šok Slovencev ob spoznanju dejanskega stanja po veliki vojni je bil toliko večji, ker se je na področju, ki so ga poseljevali, začel hitro širiti fašizem. Rdeče dveletje (1919–1920) je bilo v Trstu in okolici hitreje kakor na ozemljih, ki jih je Italija obvladovala pred letom 1915, zatemnjeno s črno barvo. Fašisti so 13. julija 1920 požgali slovenski Narodni dom v mestnem središču, demolirali pa so tudi druge ustanove ljudi, ki ne bi smeli ostati to,

1 Precej nenavadno zveni občasno izvajanje Sinicove himne svetega Justa v okviru prireditev nacionalno angažiranih italijanskih krogov, saj Sinicova opera *Marinella* tematizira nasprotja med Trstom in Benečani.

kar so. A vzdusje je bilo moreče že prej; tako je slovenski dnevnik *Edinost* 25. maja tistega usodnega leta pisal, da je »standard of life« po prihodu vojakov v sivozelenih uniformah padel na nivo »česna in polente«. Člankar – predstavljen je bil kot uglednež iz Istre – je zapisal:

[P]ostanimo dobri državljani, organizirajmo se, delajmo vztrajno, pa jih [tj. pripadnike elite savojske kraljevine] prepričamo, da nas ne morejo [neupoštevati oz. uničiti]! Gotovo je treba vse to, ampak prepričamo jih ne nikdar; spoštovanja do nas jim ne vlijemo nikdar. Kdor duševno bolnega pesnika dopušča kot politično orodje, ni zmožen spoštovati prave duševne veličine. Imponira jim le kvantiteta, le vnanji blesk; tiste mehke, vase potopljene duše, ki v travnati bilki slavi veličastvo Stvarnika, tega nimajo in ne bodo imeli nikdar. Politično življenje v Italiji nam tudi ne daje nobene zaslombe. Nova »ljudska stranka« smatra pravtako za »ljudstvo« le Italijane; je narodno nestrpna in bo proti nam[,] kakor so bili nemški krščanski socialci svojčas [v habsburški monarhiji]. Socialisti pa že sedaj ne priznavajo v teoriji nobene narodnosti, v praksi pa priznavajo italijansko, a taje in izzivajo našo. Tako je tudi socializem padel iz Srednje Evrope v manjvredno stanje[,] (»Pallanza« 1920: 1)²

Po pohodu na Rim – Trst je zasedel vodja požigalcev Narodnega doma, toskanski črnosrajčniški revolucionar Francesco Giunta – se je nasilje nad Slovenci samo še stopnjevalo. Potem je v letih 1922–1924 prišla Gentilejeva šolska reforma, ki se je utelesila v vrsti odlokov. Poenotila je prej raznorodni izobraževalni sistem v savojski kraljevini ter v isti sapi uresničevala cilje Mussolinijeve vlade. Ni dvoma: če je vodja črnosrajčnikov fašizem nalepil na Italijo, je Gentile napravil nekaj še usodnejšega: Italijo je pribil na fašizem. Vsakdo, ki je imel šoloobvezne otroke, se je tega zavedal. Režim se je s svojo šolsko politiko trudil, da se je v imaginariju in ideariju ljudi izenačil z državo.

Slovenci v Primorju so se soočili z najhujšim zatiranjem. Ostali so brez šolskega pouka v svojem jeziku in brez lastnih imen oziroma priimkov. Če so v letih pred veliko vojno smelo razmišljali, da bi se narodna politika morala začeti zavzemati za osnovanje slovenske univerze v Trstu – če bi dunajska vlada v mestu pod kraško planoto osnovala visokošolsko središče za Italijane, ki živijo v habsburški monarhiji, bi se dalo doseči nekaj podobnega tudi za njihove vzhodne sosedes (Knaflič 1912) –, so se po njej borili za preživetje. Mnogi so bili poklicno onemogočeni in službeno prestavljeni na Apeninski polotok. Drugi so odšli v Kraljevino SHS. Tudi nekateri tržaški narodni voditelji.

2 Z »duševno bolnim pesnikom« je mišljen Gabriele d'Annunzio, ki je – ob ne ravno dobro zakritem soglasju italijanskih oboroženih sil – zasedel Reko. Nova ljudska stranka so »popolari«; pod vodstvom Luigija Sturza so katoličani, ki so bili pred veliko vojno pod vtisom izbrisa Papeške države s političnega zemljevida zelo zadržani v italijanskem javnem življenju, oblikovali svojo stranko. V njej se je hitro uveljavil Alcide de Gasperi, ki je imel parlamentarne izkušnje z Dunaja, kjer je zastopal tridentinske volivce. Nemški krščanski socialci, ki so bili na katoliški strani ob koncu 19. stoletja nova politična sila, so bili pod vodstvom demagoškega antisemita Karla Luegerja nacionalno zelo angažirani.

V Primorju in sosednjih predelih pod oblastjo savojske kraljevine je ostala delujoča le mreža katoliških duhovnikov, vendar se je soočala s pritiski novoimenovanih škofov, ki so nadomestili tiste iz časa habsburške monarhije (in njihove neposredne naslednike), katerih ravnanje je še hotelo biti pravično tudi do Neitalijanov in njihove kulture. Toda dlje od ohranjanja identitete in zaznamovanja slovenske prisotnosti se posvečenci po uničenju parlamentarizma v Italiji večinoma niso podali.³

Polagoma pa se je pojavil nov politični dejavnik – narodnoradikalna mladina, ki je skušala organizirati odpor z orožjem. Leta 1927 so njeni pripadniki osnovali skupino Borba, katere člani so se – deloma tudi prek nazorskih meja – povezovali z drugimi nasprotniki fašizma, kar je vodilo v oblikovanje organizacije TIGR. V Kraljevini SHS so uživali podporo Orjune, ki se v svojem protifašističnem in protimarksističnem angažmaju ni sramovala uporabe nekaterih sredstev črnosrajčniškega gibanja na Apeninskem polotoku. Ko so člani Borbe s prvimi odporniškiimi akcijami – sledili so več poskusom atentata na Mussolinija⁴ – opozorili na nezadovoljstvo, je fašistični režim, katerega policijo je od leta 1926 vodil brezskrupulozni *vice*duce Arturo Bocchini, sprožila široko akcijo in potem priredila prvi tržaški proces, ki se je končal s štirimi smrtnimi obsodbami in ustrelitvami na bazovski gmajni septembra 1930. Med primorskimi begunci v Jugoslaviji se je potem rodila pesem, ki je napovedovala splošen upor; uglasbil jo je Fran Venturini, ki je bil pred italijansko zasedbo župan občine Dolina. Njen himnični refren je ime tak odmev, da je bil celo v Titovi Jugoslaviji citiran – oz. v drugem slovarju: preplagiran – kot del pesmi, ki ji je bila namenjena vloga glasbenega emblema.

Razmere v Primorju – zlasti v mestu pod kraško planoto – so bile po prvem tržaškem procesu tako zaostrene, da so se nekateri slovenski mestni otroci začeli učiti svojega jezika vzporedno s staro grščino, se pravi šele v času obiskovanja srednje šole (Merku 1983: 63–70). Nekaj olajšanja je prinesla šele mednarodna situacija: fašistični režim v času prvih poskusov hitlerjancev, da bi obvladali Avstrijo, ni želel zaostrovati odnosov z zahodnimi silami in njihovimi zaveznicami. V takem ozračju je bil iz konfinacije izpuščen celo v Gorici delujoči slovenski pisatelj France Bevk, za katerega je na pobudo članov ljubljanskega centra PEN posredoval Filippo Tommaso Marinetti (Vidmar 1985: 525–526), ki je bil kot zgodnji sodelavec fašistov in »*accademico d'Italia*« v Rimu zelo vpliven. Prišlo je tudi do izboljšanja odnosov med uradnim Rimom in Beogradom, ki je bilo posledica oddaljevanja slednjega

3 Duhovniki so poskrbeli, da so bile cerkve župnij ob narodnostni meji poslikane s podobami, katerih sporočilnost je v polni meri doumljiva le ob upoštevanju dobe totalitarizma. Freske, na katerih so bili kot Kristusovi preganjalci oz. pogubljeni upodobljeni liki, katerih značilnosti so evocirale d'Annunzia, Mussolinija, Hitlerja in nazadnje še maršala Tita, je izdelal Tone Kralj (Pelikan 2016). Pobudnik teh poslikav je bil slej ko prej duhovnik in parlamentarec Virgil Šček, saj je slikar tudi sicer uresničeval njegove zamisli. Vsestransko dejavni posvečenec je namreč poskrbel za to, da je mogla iziti notna zbirka pesmi njegove sestre Brede, katere oprema je bila zaupana Kralju.

4 Nekateri zgodovinarji so razglašali, da je bil slovenski (oboroženi) odpor proti Mussolinijevemu režimu prvi antifašizem v Evropi; pri tem pa so spregledali spopade »ljudskih arditov« s črnosrajčniškimi škvadrami.

od francoskega sistema zvez. Mussolini je 19. septembra 1938 celo obiskal Jugoslavijo – potem ko je prejšnjega dne na tržaškem Velikem trgu v zase značilnem bombastičnem slogu promoviral rasistični politični kurz –: na Planini pri Postojni je prestopil mejo in izmenjal nekaj kurtoaznih besed z Markom Natlačenom, ki je načeloval Dravski banovini (Mussolini na slovenskih tleh 1938: 2).

Druga svetovna vojna, ki se je za Slovence na Koroškem začela septembra 1939, za tiste v Primorju junija 1940, za ostale pa leta 1941 – Ljubljano in večji del Dolenjske ter Belo krajino je tedaj zasedla in potem še anektirala Italija –, je v Trstu in sosednjih krajih vodila k vnovični hudi zaostitvi. Fašistične oblasti so zaradi neuspehov na kopnem, morju in v zraku ter zaradi večajoče se stiske v zaledju kmalu postale popadljive. Njihove preiskave so zajele praktično vse in vsakršne Slovence – od liberalcev prek katoličanov do komunistov. Edino del krščanskih socialcev na Goriškem se Mussolinijevemu režimu ni zdel nevaren. Po propadu ratifikacije konkordata med uradnim Beogradom in Svetim sedežem so se mu verjetno zdeli dovolj oddaljeni od vsakršnega spogledovanja z Jugoslavijo, zaradi protikomunizma pa so bili tudi nenaklonjeni sodelovanju z marksisti in do njih odprtimi liberalci. Ker je obnovljena organizacija TIGR sodelovala z britansko tajno službo ter organizirala sabotaže celo v Tretjem Reichu (Ferenc 1977), se je še pred aprilsko vojno 1941 začel slovenski angažma na strani sil, ki so v velikem spopadu nazadnje zmagale.

Leta 1943 se je Mussolinijev Novi rimski imperij, ki je v boju proti nepokornim narodom uporabljal podobna sredstva kot hitlerjanska soldateska – koncentracijska taborišča, streljanja talcev, internacije, požigi, zaplembe ... –, pod težo številnih neuspehov in porazov zlomil. Celoten južni del slovenskega prostora je poskušal zasesti Tretji Reich, vendar mu to zaradi partizanskih čet, ki so se založile z oborožitvijo divizij savojske kraljevine, ni uspelo. Tudi v velikem delu Primorja je bila italijanska oblast zrušena. Prej ne posebej številčne partizanske sile so se tod hitro okrepile.

Nemci so na območjih, ki so jih zasedli – šlo je za večja središča in za preskrbo fronte na Apeninskem polotoku pomembne prometnice –, poskušali ustvariti iluzijo, da se vračajo časi habsburške monarhije. Južno od aprila oz. maja 1941 načrtanih okupacijskih meja so do Slovencev pristopali diferencirano. Po eni strani so se z njimi bojevali na najsurovejši način, ki je bil sicer značilen za vzhodno fronto, po drugi pa so jim dovoljevali marsikaj, kar so jim Italijani poprej odrekli. Na tržaškem radiu so celo dopustili oddaje v njihovem jeziku, v Gorici pa srednje šolstvo v obliki, ki jim ga je habsburška monarhija dala šele v svojih zadnjih letih. Vrh vsega so iz Ljubljane »uvozili« organizatorje protikomunističnih enot – njihovo moštvo je bilo tudi na ozemlju jugoslovanske kraljevine v veliki večini mobilizirano in ne prostovoljsko –, vendar ti večjih uspehov niso dosegli. Odkar je ameriški predsednik Roosevelt 24. januarja 1943 razglasil, da je sprejemljiva samo brezpogojna kapitulacija sil Trojnega pakta,⁵ je bilo vsakomur jasno, da slednje vojno izgubljajo. Nationalsocialistična propa-

5 Besedam predsednika Roosevelta je dajalo posebno težo dejstvo, da je bil vrhovni poveljnik oboroženih

ganda, ki je menila, da bo z razširjanjem besed svojega najmočnejšega sovražnika ojeklenila voljo Nemcev in njihovih podpornikov ter jih vzpodbudila k nadčloveškim podvigom za preobrat na vse številnejših bojiščih, je dodobra pripomogla, da je zavezniško razumevanje položaja na bojiščih postalo znano tudi v okupiranih deželah.

Tretji Reich v takšnih razmerah svojim silam v Italiji na področjih s slovenskim prebivalstvom – pa tudi marsikje na območju marionetne Salojske republike, po katere ozemlju se je širila državljanska vojna – ni mogel zagotoviti mirnega zaledja. Partizanom se je jeseni 1943 pridružil France Bevk, ki je tedaj že bil pri svojih rojakih poosebljeni simbol volje po preživetju. Čeprav je imel o komunistih hude dvome – menil je, da niso dobri ljudje (Vidmar 1985: 529–530) –, je zaradi možnosti, da se Slovenci, ki jih je politika različnih držav v letih 1866 in 1920 prepustila savojski kraljevini, združijo z rojaki, sodeloval z njimi ter celo prevzel reprezentativne funkcije v protihitlerjanskem upor. Malo kasneje so stekli tudi pogovori o tem, da bi v partizanske vrste vstopil Bevkov v Trst priseljeni pisateljski vrstnik Stanko Vuk, ki mu je fašistično posebno sodišče za zaščito države decembra 1941 namenilo 15 let zapor, nemške okupacijske oblasti pa so ga izpustile iz ječe. Toda nit njegovega življenja so 10. marca 1944 pretrgali streljati atentatorjev, ki so prav tako pokončali njegovo ženo Danico in njunega obiskovalca. Čeprav so partizani za umor obtoževali svoje nasprotnike, so ga najverjetneje izvedli komunisti v njihovih vrstah. Ugledni protifašistični katoličan bi mogel delati težave pri njihovem prevzemanju oblasti v Primorju ob sklepu vojne.

V začetku maja 1945 so partizanske čete osvobodile Trst. V mestu so ukrepale tako, kot je poveljniku jugoslovanskih varnostnih sil na slovenskem območju Ivanu Mačku Matiji malo prej – 30. aprila dopoldne – naročil maršal Tito (Maček - Matija 1981: 232). V Trstu se je tedaj mudil tudi podpredsednik beograjske vlade in minister za konstituantno Edvard Kardelj, ki je bil desna roka šefa režima. Značilno pa nobeden od njiju 3. maja 1945 ni nastopil na množičnem zborovanju na Velikem trgu, ko je Vlada Bidovec Šebek iz občinske palače nagovorila meščane po slovensko.⁶ Kardelj in Maček sta imela obilo opravkov; med njimi so biti tudi takšni, zaradi katerih več kot 3000 ljudi različnih narodnosti – nikakor ne samo Italijanov, temveč tudi Judov in Slovencev⁷ – ni preživel prvih mesecev po koncu bojev.⁸

Jugoslovanska armada se je po dogovoru z angloameriškimi silami junija 1945 umaknila iz Trsta. V mestu je bila vzpostavljena zavezniška vojaška uprava. Za Slovence se je

sil ZDA; kot tak je tudi posegal v ključne strateške odločitve. Thomas Mann zato ni pretiraval, ko ga je štel za Cezarja na invalidskem vozičku.

6 Zborovanje ob osvoboditvi Trsta na Velikem trgu je marsikje napačno datirano s 1. majem; tedaj so v mestu še potekali boji in ni bilo možnosti za impresivnejše zbiranje ljudi.

7 Med žrtvami prvih povojnih obračunov je bil tudi eden od obsojencev na drugem tržaškem procesu – Zorko Ščuka. To pomeni, da nikakor ni šlo le za obračun s fašisti. Določeno vlogo so pri tem dogajanju imeli tudi italijanski komunisti, na kar je po drugi svetovni vojni vztrajno opozarjal Boris Pahor.

8 Celó sam Maček priznava, da so bili med žrtvami tudi nedolžni, vendar pa zanika svojo krivdo pri tem in trdi, da so bili obračuni posledica lažnih prijav med vojno zagrešenih hudodelstev (Maček - Matija 1981: 234).

začela nova doba, ki je bila prelomna zlasti v kulturi, medtem ko je bila politika generator nesporazumov. Duhove je še posebej razvnelo mejno vprašanje, saj je bilo jasno, da se prejšnja jugoslovansko-italijanska meja ne bo obdržala. Uradni Rim je celo sam ponudil določena ozemlja svoji sosedu na vzhodu. Dve republik ob Jadranu naj bi si bili prijaznejši kakor prej monarhiji med seboj sorodstveno povezanih Savojevcev in Karađorđevićev. Toda pot do soglasja o meji je bila dolga: mirovna pogodba je leta 1947 dokončno razdelila le severni del spornih področij, na jugu pa se je vozil razpletel šele pozneje z razpustitvijo Svobodnega tržaškega ozemlja.

Trst je tudi v časih, ko so bile strasti zaradi razmejevanja v Italiji in Jugoslaviji razgrete do vrelišča, pritegoval pozornost tajnih služb, časnikarjev, zgodovinarjev, pisateljev, filmarjev ... Njegovo prebivalstvo se je začasno dvignilo na okoli 400.000 ljudi (Šček 2012), saj so se v njem znašli begunci, ki so menili, da ne bodo mogli živeti pod komunizmom,⁹ na vzhod pa so potovali tisti, ki so verjeli v možnost oblikovanja življenja v skladu s postulati marksistične ideologije.

Dokler je Jugoslavija računala, da bo Trst prišel v njen okvir – verjetno kot sedma republika v federalno strukturirani državi, vendar kaj veliko jasnih besed o tem ni bilo, saj bi se potem sklepi o priključitvi Primorja in sosednjih predelov, ki so bili sprejeti na Kočevskem zboru ter zasedanjih ZAVNOH-a v Plaškem in AVNOJ-a v Jajcu jeseni 1943, izkazali za deklaracije brez pravega učinka –, je mestu pod kraško planoto namenjala veliko pozornost. To se je kazalo tudi na kulturnem področju. V Trstu je že leta 1946 začela izhajati literarna revija *Razgledi*, ki dejansko ni imela nobenega predhodnika. Njen najpomembnejši oblikovalec je bil sprva France Bevk, ki je bil potem poklican v Ljubljano. Tudi v slovenskem glavnem mestu je zasedal vrsto vidnih položajev – vendar jih je celo v najtrših časih opravljal z zase značilno dobronamernostjo in z razumevanjem ljudi v stiski (Vidmar 1985: 530).

Jugoslavija je po letu 1945 v Trstu stavila na razredno koncipirano politiko delavstva, ki se je ob sporu med moskovskim in beograjskim politbirojem izkazala za problematično. V mestu so med komunisti in njihovimi sopotniki prevladali Stalinovi privrženci. Pristaši maršala Tita so ostali v manjšini celo med tamkajšnjimi Slovenci. Odtlej je tudi večina organiziranih marksistov, med katerimi so Italijani seveda prevladovali, odločno nasprotovala vključitvi Trsta v Jugoslavijo.

Slovenci, ki se niso strinjali s komunizmom, so v mestu pod kraško planoto po drugi svetovni vojni osnovali svoje gospodarske, kulturne in politične organizacije po zgledu pod fašizmom razpuščenih demokratičnih združenj. Kljub pritiskom italijanskih nacionalistov in marksističnih struktur – jugoslovanska tajna služba je ugrabljala ljudi in jih potem tajno spravljala čez mejo – so kmalu razvili živahno dejavnost. Iz njihovih vrst je izšla tudi prva v Trstu natisnjena literarno pomembna slovenska knjižna noviteta. Leta 1948 je Anton

⁹ Za novo zahodno mejo Jugoslavije se je umaknilo okoli 34.000 Slovencev (Karakas Obradov 2013: 221). To je pomenilo krepko več kot 10 % vsega po 2. svetovni vojni zaradi nje preseljenega prebivalstva.

Novačan, ki je junija 1942 iz okupiranega Beograda pobegnil v Bolgarijo ter se potem prek Turčije prebil na Bližnji vzhod, po vojni pa se je začasno naselil v mestu pod kraško planoto, izdal najobsežnejši slovenski ciklus sonetov, *Peti evangeliј*. V njem je upesnil Jezusovo pot do svatbe v Kani Galilejski.

S politiko prezaposleni Novačan, ki se je že v času jugoslovanske kraljevine proslavil v republiki duhov – z dramo *Herman Celjski*, ki je kritiko in literarno zgodovino spominjala na Shakespearove kraljevske kronike, dejansko pa je šlo za edino prepričljivo slovensko tematizacijo ničeјanskega nadčloveka, zoper katerega se morajo združiti nosilci moči Dobrega in Zla, da imajo sploh kaj upanja v boju proti njemu –, pa je kmalu tudi sam postal tekstni lik. Vladimir Bartol, ki se je po drugi svetovni vojni prav tako začasno naselil v (rodnem) Trstu, ga je postavil v osredje ene od svojih humoresk.¹⁰ Toda v njej je razkril, da kljub medvojnim peripetijam¹¹ ni po naključju v (pro)komunističnem taboru. Novačan, ki v pripovedi nastopa kot Julius Grad – upodobljen je tako prepričljivo, da ni nobenega dvoma o njegovi identitetni podstat – je naslikan v posmehljivem tonu: samozavestnemu možu samo s širokoustenjem uspe prepričati sodobnike, da bi ga bili jugoslovanski oblastniki pripravljene ugrabiti, iz česar potem zraste grotesken zaplet. Silaški vitez peresa, o katerem so sodobniki menili, da je veliko zamudil vsakdo, ki ga ni poznal, je zares živel v utvarah, vendar je prav zaradi njih slovenski književnosti lahko prispeval nekaj vznemirljivih del. Novačan je seveda srdito reagiral na humoresko in je Bartola nemudoma ožigosal kot »vratarčka rdečih štacun« (Debelač 1955: 67).

Miniaturna tržaška literarna vojna med dvema zunajserijskima ustvarjalcema slovenske literature nazorno kaže, kako izjemne so bile razmere v mestu pod kraško planoto. Na ozemlju pod nadzorom oblasti maršala Tita tak spoprijem ne bi bil mogoč. Ko se je Bartol preselil v Ljubljano – verjetno mu je pri oblasteh, ki mu niso hotele podaljšati dovoljenja za bivanje v Trstu, škodoval sloves pristaša jugoslovanskega režima –, ni bil sprejet ravno z odprtimi rokami. Nekaj časa je živel v veliki eksistenčni negotovosti. Njegovim medvojnim »grehom« – ob koncu marca 1944 je spopade med Slovenci označil za državljansko vojno, vzrok zanjo pa je iskal v ideološkem fanatizmu, pri čemer je posebej izpostavil komunizem; na osnovi takšne »anamneze« je organiziranje domobranskih enot, ki so se bojevale ob boku nemških sil, štel za logično (Urbančič 1944: 2) – so se prišteli še novi. Neuspeh v spoprijemu z Novačanom je bil vsaj črna pika.¹² Zato ni čudno, da tedaj niti Bartolova literatura v uradni

10 Naslov pripovedi, ki je bila prvič objavljena v reviji *Razgledi*, je bil *Tržaška novela 1948*. Tekst je imel zanimivo usodo. Ponatisnjen je bil v Bartolovi zadnji za življenja izdani leposlovni knjigi z naslovom *Tržaške humoreske* leta 1957. Pozneje ni bil več objavljan. Razlog za to je bila gotovo tematika: medtem ko v času komunistične oblasti ugrabljanje ljudi v Trstu ni bilo štetu za nekaj problematičnega, so se pozneje pojmovanja spremenila.

11 Josip Vidmar je zapisal, da je po prihodu partizanov v Ljubljano obiskal tri »grešne« pisce – Alojza Gradnika, Vladimira Bartola in Bratka Krefta (Vidmar 1985: 392).

12 Trst v letih po drugi svetovni vojni ni bil samo refugij za antitotalitarne zagovornike demokratične ureditve Novačanovega kova ter za nasprotnike partizanstva, temveč tudi za razočarance iz njegovih vrst. Med

javnosti ni bila čislana. Drama *Empedokles* je (p)ostala znana le v torzični obliki, kot fragment. Pisatelj po drugi svetovni vojni prav tako ni mogel računati na objavo romana *Čudež na vasi*. Medtem ko je bil *Alamut*, ki je bil ob vsem drugem tudi reakcija na fašizem, v obtoku – čeprav še ni bil spoznan za mojstrovino –, je njegov drugi obsežnejši tekst, v katerem je bilo nekaj osti proti marksistični revolucionarnosti, dolgo časa ostajal v zavesti ljudi le zaradi leta 1944 priobčenega odlomka.

Še usodnejše so se stvari za jugoslovanski režim zapletle ob pogromu na zbirko novel *Strah in pogum*, ki jo je leta 1951 v Ljubljani izdal Edvard Kocbek. Boris Pahor je ob seriji politično orkestriranih napadov na najvidnejšega katoliškega intelektualca v partizanskem gibanju zagovarjal svojega prijatelja, ki ga je kot pisatelja priznal že pred vojno. Za komuniste je bil položaj neugoden, ker Kocbekovega tržaškega podpornika ni bilo mogoče odpravljati kot načelnega nasprotnika: med drugo svetovno vojno je bil namreč v vrstah njihovega frontnega gibanja, zaradi česar se je po aretaciji znašel v nacističnih koncentracijskih taboriščih.

Po koncu angloameriške vojaške uprave oktobra 1954 so v Trst prišle oblasti Italijanske republike. Z Jugoslavijo povezane slovenske organizacije so se tedaj soočile s podobno težkimi razmerami kakor ob sporu med moskovskim in beograjskim politbirojem. Zaradi umanjkanja finančne podpore so prenehali izhajati *Razgledi*. To je bilo ob čedalje večji priznanosti Borisa Pahorja in Alojza Rebule v književni republiki neutajljivo znamenje neuspeha truda za politično instrumentaliziranje literarnega snovanja v mestu pod kraško planoto. Ljubljanski komunistični vrh je Slovencem za jugoslovansko zahodno mejo priporočal vključevanje v italijanske stranke; interes za njihovo samostojno nastopanje je kazal le v posameznih segmentih kulture in gospodarstva. Bil pa je pri svoji pomoči rojakom v drugih državah – razglašeni so bili za zamejce, skladatelj in slavist Pavle Merku pa je z njihovim preimenovanjem v »predmejce« obrnil perspektivo in poudaril prostost njihovega duha – tudi na teh dveh področjih ideološko selektiven. Podpiral je predvsem tiste organizacije, ki so imele pozitiven odnos do političnega monizma za jugoslovanskimi mejami.

Estetski in nazorski pluralizem poudarjajoči slovenski ustvarjalci so po veliki krizi, ki je nastopila po razpustitvi Svobodnega tržaškega ozemlja – nekateri od njih so iskali stike z intelektualno močnimi, vendar politično šibkimi zagovorniki njegove neodvisnosti¹³ –, z velikim osebnim angažmajem in odrekani oblikovali vrstno novih revij. *Most*, *Zaliv* in *Mladika* so (bile) le najtrdoživejše med njimi. Na njihovih straneh in v knjigah je lahko zaživila slovenska literatura brez tistih omejitev, ki jih je v Jugoslaviji ustvarjala komunistična

slednjimi je bil nemara najbolj znan krščanski socialist Franc Jeza, ki je bil zaradi protikupatorskega delovanja tako kot Boris Pahor poslan v Dachau. Sčasoma je postal znan kot najodločnejši zagovornik ideje samostojne slovenske države.

- 13 Intelektualni voditelj zagovornikov neodvisnosti Svobodnega tržaškega ozemlja je bil prodorni zgodovinar Fabio Cusin, ki je bil judovskega rodu. V svojih romanih *Senčni ples* in *V labirintu* sta ga Alojz Rebula in Boris Pahor vzela za model občutljivega italijanskega humanističnega profesorja.

politika. Kljub nenehnim materialnim težavam in občasnim preganjanjem sodelavcev, ki so živeli v državi maršala Tita, so vztrajale pri svojem poslanstvu. Jugoslovanske oblasti je še posebej razburila leta 1969 prvič natisnjena knjižica *Odisej ob jamboru*, v kateri je Boris Pahor objavil svoje misli o pomembnosti naroda v sodobnem svetu. Kljub nizki nakladi okoli 200-stranske brošure so se komunisti, ki so se očitno zavedali šibke utemeljenosti svojih stališč in so se zato trudili, da ne bi prišlo do medsebojnega soočanja različnih pogledov in razumevanj, čutili na smrt ogrožene. Pahor si je namreč drznil kritizirati samega šefa ideologa jugoslovanskega režima Edvarda Kardelja, ki je bil v Ljubljani nedotakljiv.

Še huje je bilo marca 1975, ko sta Boris Pahor in Alojz Rebula s posebnim zbornikom počastila malo prej dopolnjeno 70-letnico svojega prijatelja Kocbeka. V njem je bil objavljen intervju s slavljencem, ki je načel v javnosti vztrajno utiševano vprašanje o zunajsoodnih pobojih po drugi svetovni vojni. Jugoslovanske oblasti si niso znale pomagati drugače kot z neavtoriziranim ponatisom pogovora in z divjimi medijskimi napadi na Kocbeka. Temu je nazadnje stopil v bran nobelovec Heinrich Böll, kar je v ozračju, ko je uradni Beograd želel gostiti eno od zasedanj Konference o varnosti in sodelovanju v Evropi, verjetno preprečilo, da bi se uresničile grožnje z najhujšimi represivnimi ukrepi. Pred Pahorjem je režim maršala Tita na meji, ki jo je njegova propaganda razglasila za najbolj odprto v Evropi, spustil osebno železno zaveso (Pahor 1989). Tržaški pisatelj je tako ponovno prišel v Ljubljano šele januarja 1985, po skoraj 14-letnem premoru. Tedaj se je udeležil zelo kritične pisateljske tribune, na kateri se je že jasno nakazovalo, da je v zgodovinskem prepiru s Kardeljem pot v prihodnost utiral on, medtem ko se je njegov nasprotnik vkopal na svojem oblastnem položaju. Za tržaške razmere pa je bilo značilno, da so nekateri pisci, ki so bili v svojih ustvarjalnih začetkih naklonjeni *Zalivu*, sčasoma postali zagovorniki pojmovanj uradne Ljubljane. Mesto pod kraško planoto je tudi s tem kazalo svojo nedogmatičnost. Dejansko je bilo pravi barometer ideoloških pritiskov: na eni strani je ustvarjalo zglede pokončnosti, na drugi pa je razgaljalo konjunktorno prilagodljivost.

Pahor in Rebula, ki sta bila daleč najsvetlejši slovenski zvezdi na tržaškem pisateljskem poldnevniku, po letu 1975 nekaj časa nista mogla računati na natise svojih novitet pri založbah v Jugoslaviji. So pa komunistične oblasti ustvarjalca obravnavale poudarjeno različno – da bi ju razdvojile. Vendar sta bila že po notranji strukturi svojih opusov tako drugačna, da ju nihče ni mogel dojemati kot monolit. Pa čeprav sta oba osrednjo pozornost namenjala romaneskni in pričevanski prozi ter esejju.

Pahorjeva pripovedna umetnost, ki bi jo lahko šteli za (p)osebno variacijo na temo camusovskega upornega človeka, je vseskozi rasla iz avtobiografskih tal. Pisatelj je z *Nekropolo* ustvaril enega bistvenih tekstov o smrti in preživetju v nacističnih koncentracijskih taboriščih. V planetarnem merilu. Bitemporalnost, ki ločuje spominsko in podoživljajsko perspektivo, je v Pahorjevo pripoved o eksistencialno skrajno izpostavljenih situacijah nevsiljivo vnesla narativno nelahko rešljiv problem razlikovanja med prvinskim občutenjem in naknadnimi spoznanji. Uradna Slovenija je pisateljevo veličino priznala šele po

njegovem uspehu v Franciji in drugih deželah – zato pa so mu tudi med politično »ledeno dobo« ostali zvesti bralci, ki si jih je pridobil že z zgodnjimi deli. Ponekod so obstajali pravcati Pahorjevi bralni krožki, v okviru katerih so ljudje prišli do skrivno razširjanih številk revije *Zaliv* in intelektualno vnetljivih brošur.

Rebulovi romaneskni teksti so v bistvu duhovno senzibilne biografije njihovih osrednjih likov, vendar zasidranost pripovedi v intenzivno tematizirani zgodovinski trenutek ustvarja vtis bližine klasični pripovedni prozi. Jezikovno skrbno oblikovane refleksije, ki se v svojih vrhuncih izkazujejo za variacije Tertulijanove misli o krščanskosti človekove narave, pa na pisateljevih delih puščajo odtis trajno aktualne eksistencialne problematike. Njegovi romani so osrednji vir slovenske »žive vode« v širokem postpozitivističnem toku katoliške literature 20. stoletja.

Pahorjeva in Rebulova uveljavitev, ki je premagala vse, kar ji je nasprotovalo, je bila močna vzpodbuda tudi za številne mlajše ustvarjalce. Vsi skupaj so v 2. polovici 20. stoletja poskrbeli zato, da je bil Trst dialoško srečevališče slovenske ustvarjalnosti z vsega sveta. Burja, ki je po sodbi mnogokoga najbolj izstopajoča značilnost mesta pod kraško planoto, očitno ni samo meteoroški, temveč tudi mentalni pojav.¹⁴ Zato se je Trst kmalu po koncu najbolj zaostrenih notranjih sporov in spopadov med Slovenci lahko afirmiral ne samo v vlogi pljuč njihove zedinjene domovine – kar je bil za Tavčarja in Cankarja –, temveč tudi kot njeno duhovno srce.

Literatura

- DAVIES, Norman, 2024: *Izginula kraljestva*. Ljubljana: Beletrina.
- DEBELJAK, Tine, 1955: Novačanov Rdeči panteon. *Meddobje* 2/1–3. 51–70.
- FERENC, Tone, 1977: *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji spomladi 1940*. Ljubljana: Založba Borec.
- KARAKAŠ OBRADOV, Marica, 2013: Emigracije talijanskega stanovništva s hrvatskog područja tijekom Drugog svjetskog rata i poraća. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 55. 204–225.
- KNAFLIČ, Vladimir, 1912: *Vseučilišče v Trst! Spomenica slovenski javnosti*. Gorica: Goriška tiskarna.
- MAČEK - MATIJA, Ivan, 1981: *Spomini*. Zagreb: Globus.
- MERKU, Pavle, 1983: *Poslušam*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- »Mussolini na slovenskih tleh«. *Slovenec* 66/216a, 20. 9. 1938. 2.
- PAHOR, Boris, 1989: *Ta ocean strašno odprl*. Ljubljana: Slovenska matica.
- »Pallanza«. *Edinost* 45/122, 25. 5. 1920. 1.
- PELIKAN, Egon, 2016: *Tone Kralj in prostor meje*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- ŠČEK, Jernej, 2022: Prava slovenščina je govorjena slovenščina, ne pa tista, ki jo pišejo teoretiki [intervju s Pavlom Merkujem]. *Novi glas*, 21. 11. 2012. <https://www.noviglas.eu/prava-slovenscina-je-govorjena-slovenscina-ne-pa-tista-ki-jo-pisejo-teoretiki/> (dostop: 20. 2. 2025)
- URBANČIČ, Ljenko, 1944: Pri Vladimirju Bartolu. *Jutro* 24/73, 30. 3. 1944. 2.
- VIDMAR, Josip, 1985: *Obrazi*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, Založba Borec.

14 Trst je v delih pisateljev z nemškega govornega območja v zadnjih letih značilno postal pogosto prizorišče kriminalk (Veit Heinichen, Werner Stanzl, Christian Klinger, Günter Neuwirth). Je pa tak tudi v slovenski (Sergej Verč) in italijanski (Roberta Mazzoni) literaturi – vendar vsekakor manj poudarjeno.

Boris Pahor (1913–2022): Veliko srce v mestu v zalivu

DOI: 10.4312/SSJLK.61.61-70

Urška Perenič, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; urska.perenic@ff.uni-lj.si

Prispevek zariše življenjsko pot slovenskega tržaškega pisatelja in pričevalca Borisa Pahorja (1913–2022), ki je tudi zgodovina njegove narodne skupnosti in jo je poustvaril v svojem pripovedništvu. Tega je skupaj z voluminozno, skozi vso drugo polovico 20. stoletja raztezajočo se korespondenco svetovnih razsežnosti, ki predstavlja velik del njegove zapuščine, mogoče razumeti kot pisateljevo »novo telo« – ki pisatelja tudi po njegovi zemeljski smrti še naprej drži pri življenju. Prav tako k slednjemu prispeva nenehno prebiranje in preučevanje njegovega opusa, ki predstavlja enega od najpomembnejših segmentov slovenske književnosti tako pred mejo kot za njo.

Boris Pahor, Trst, slovenska tržaška književnost, novo telo, pripovedništvo, pisma

This article outlines the life of Boris Pahor (1913–2022), a Slovene writer from Trieste and witness to historical events. His life reflects the history of the Slovene ethnic community, which he portrayed in his prose. This—together with his extensive correspondence with contacts around the world, spanning the entire second half of the twentieth century and constituting a large portion of his legacy—can be conceived as the writer's »new body,« which continues to keep him alive even after his earthly death. Contributing to this is also the ongoing reading and study of his oeuvre, which is one of the most important segments of Slovene literature both within and beyond the national borders.

Boris Pahor, Trieste, Slovene literature in Trieste, new body, prose, letters

Med ne zares veliko svetovno poznanih slovenskih oz. tržaških literarnih ustvarjalcev, med katerimi omenimo Itala Sveva (1861–1928) in Umberta Sabo (1883–1957),¹ zagotovo sodi tržaški slovenski pisatelj in pričevalec Boris Pahor (1913–2022), ki je bil za časa svojega življenja tudi najbolj poznan slovenski avtor v Italiji in le nekaj mesecev pred smrtjo v domači hiši na Kontovelski rebri tudi eden izmed desetih najstarejših moških v Italiji – na kar je bil na svoj način ponosen. Zanj kot trmastega pričevalca je bilo namreč izjemnega pomena čim dlje kljubovati letom,² saj je to pomenilo, da bo lahko čim dlje govoril in pisal

1 S pravim imenom Umberto Poli.

2 Na zavedanje pripovedovalca (ko se v taborišče po preteku let vrne s skupino obiskovalcev, turistov), da je čas njegov zarotnik, prav tako naletimo v *Nekropoli* (2008: 15).

Urška Perenič (ur.): *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 61)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-602-6, 978-961-297-603-3 (PDF)

o tistem, kar je sam doživel, izkusil in videl v dolgem in težkem 20. stoletju. In kar bi si morali za vselej vtisniti v zavest, da bi mogli tudi sami (z besedami Pahorja) druge poučiti, kaj se lahko zgodi.

Še preden je dopolnil sedmo leto svojega življenja, je moral Boris Pahor v družbi sestre Eveline (z literarnim imenom Evka), ki bo pozneje, med drugo svetovno vojno, tako kakor pisateljeva žena Radoslava Premrl Pahor (1921–2009), postala partizanska učiteljica, nemočno zreti v prasketajoče zublje, v katerih je v visokem poletju, 13. julija leta 1920, (z)gorel Narodni dom, osrednja kulturna ustanova tržaških Slovencev, v kateri je imelo sedež več slovenskih organizacij in društev. V nosilni noveli zbirke *Kres v pristanu*, ki je prvič izšla leta 1959 (pod rahlo predrugačenim naslovom *Grmada v pristanu* leta 1972, čisto nazadnje pa v dopolnjeni izdaji malo pred pisateljevo smrtjo leta 2021), je med drugim – skozi pogled otroka in v časovni oddaljenosti tudi izkušnjo odraslega – zapisal naslednje vrstice:

A takrat ni bilo večera, in videti je bilo, da niti noči ne bo, zakaj nad hišami je bilo nebo rdeče, kakor da je polito s krvjo. In zrak je dišal po dimu. Kaj gori v pristanišču parnik? So se vneli hangerji? Gorijo vagoni lesa? Bo ves Trst zgorel? In Branko³ je držal Evko za roko in sta tekla domov, dol po strmi rebri, gor po stopnicah v pritličje, dol po stopnicah pod zemljo k mami, ki je sama. [...]

Oberdankov trg je bil poln ljudi, ki so kričali v rdeči svetlobi. Okoli velike hiše pa so možje s črnimi srajcami plesali in vpili: »Viva! Viva!« Tekali so sem in tja in kimali z glavami in vzklikali: »Eia, eia, eia!« In drugi so tedaj zakričali: »Alalà.«⁴ [...]

Evka in Branko pa sta bila majhna in nista razumela, kaj so menili ljudje. Vedela sta, da gori *Narodni dom* in da ni prav, da so ga hudobni fašisti zažgali, a nista vedela, [...] zakaj so zdaj vsi prišli gledat, kakó žrejo plameni hišo, ki je takó lepa in visoka? [...] (Pahor 2021: 32, 34–35)

Bile so to podobe pisateljevih otroških let, ki so mu naznanjale, da je konec sveta, in so se mu za vselej vrezale v spomin in zavest. Prav tako pa videne in doživete slike fantovskih let pesnika Srečka Kosovelove (1904–1926), če se strinjamo s Pahorjem, ko pojasnjuje, da je ogenj v verzih znamenite Kosovelove pesmi *Ekstaza smrti*, ki je v poenostavljeni šolski

Slika 1: Boris Pahor leta 1958, ko je imel za sabo že tri romane (vir: dLib, Zbirka upodobitev znanih Slovencev)

3 Pisateljev alter ego.

4 Italijanski fašistični vzkliki.

interpretaciji popredalčkana v kategorijo ekspresionizem, prav tisti ogenj, ki je uničil Narodni dom in bo uničil vso Evropo. Pahor je želel s svojo knjigo o Kosovelu (Pahor 1993) pravzaprav pokazati, da je bil Kosovel videc prihodnjega dogajanja in uničenja usode Evrope skozi diktature fašizma, nacizma in komunizma, ki jih je Pahor vse doživel in ni hotel nobene od njih sprejemati, četudi jih ni enačil. Vsem trem je rekel rezko in odločno NE.⁵ »Sam sem knjigo o Kosovelu napisal zato, da bodo Italijani brali, kaj pravim jaz o Kosovelu, ne kaj o Kosovelu pravijo v Ljubljani,« pa je Pahor (2020) odločno dejal v ekskluzivnem intervjuju ob 107. rojstnem dnevu, ki sem ga imela z njim čast pripraviti avtorica pričujoče razprave, in dodal, da je bil Kosovel primorski človek, pristen Kraševac (ter zato velik evropski pesnik, ob katerem ni treba na vse pretege poudarjati konstruktivizma). Kakor je primorski človek, za katerega pa je bistveno rodno »mesto v zalivu«, tudi sam.

Semkaj, v Trst, ki je osrednji dogajalni prostor njegovih novel in romanov (prim. Grdina 2024a: 35), ter k svojemu narodnemu občestvu se s pomočjo različnih protagonistov, v katere vselej projicira lastno izkušnjo,⁶ Pahor vrača tudi tedaj, ko je primoran biti daleč stran. Najpoprej z žarečega puščavskega peska v Libiji, kamor je bil v začetku februarja 1940

Slika 2: Narodni dom v Trstu, ki so ga 1920 do tal požgale fašistične škvadre (vir: dLib, Zbirka fotografij Frana Vesela)

5 Prim. zlasti prevod Pahorjevega italijanskega pogovora z Milo Orlič, ki ga je v slovenščino prevedla Marija Kacin in je izšel v *Trikrat ne: Spomini svobodnega človeka* (Pahor 2011).

6 Da pisatelj opisuje samega sebe, ima Pahor za prednost (in ne slabost), se pravi, dober pisateljski pristop. Projiciranje v tretjo osebo mu omogoča razbremenitev od psiholoških travm ter bolj racionalno gledanje na doživeto (Pahor 2020: 32–33).

poslan po vpoklicu v italijansko kraljevsko vojsko. Ta kraj po doživetju grozovitega požiga Narodnega doma predstavlja naslednjo in drugo skrajno zahtevno duševno in telesno preizkušnjo v pisateljevem življenju. A tudi priložnost za preobrazbo in najdenje »rešne poti«, kakor to uspe njegovemu dvojniku Bojanu Pertotu, ki mu Pahor posodi glas v »afriški kroniki« *Nomadi brez oaze* (1956), svojem tretjem romanu. Kot italijanski vojak slovenskega rodu na afriškem pesku se Pertot »hrani« s podobami rodnega mesta, tržaškega ozračja in morja (Perenič 2024č: 82–83),⁷ kar je značilno tudi za sledeči odlomek:

Ko je potem zjutraj stal sredi bengazijske ulice⁸ in so prvi žarki zlatili pločnike, mu je bilo, ko da je stopil iz sanj na svojo ulico doma. Prav takšna svežina v zraku, prav takšna modra neskončnost morda na koncu ulice, prav tako rožnati trakovi jutranjih žarkov nad sinjimi odsevi. In tudi ozračje nedoločno in polno pričakovanja kakor ozračje nad tržaškim mestom. V Bengaziju in v Trstu ista dvojnost plemen, isti binom jezikov [...] (Pahor 1956: 271)

Slika 3: Boris Pahor (na kameli) s še dvema vojakoma, El Abiar (Bengazi), 1940 (vir: Zen 2006: 115)

A kakor da že vse doživeto ne bi bilo dovolj, se mora po vrnitvi na beli tržaški breg po kapitulaciji Italije, septembra 1943,⁹ ter po krajšem sodelovanju z osvobodilnim gibanjem v rodnem mestu, kar je literarno ovekovečil v romanu *Mesto v zalivu* (1955),¹⁰ že v začetku leta 1944 (potem ko ga z okupatorjem sodelujoči rojaki aretirajo in predajo gestapu) podati na križev pot v nacistična koncentracijska taborišča. Med njimi v Natzweiler-Struthof v Vogezih – kar je osrednje dogajališče romana *Nekropola* (1966/67). Zahodni zavezniki ga aprila 1945 rešijo iz nacističnega taborišča Bergen-Belsen na Spodnjem Saškem, od koder

-
- 7 Na istem mestu opozarjam na dvo- in celo tridelni memoarski glas v romanu *Nomadi brez oaze*, ki zato učinkuje kot tridelno razcepljen spominski pogled, kar daje občutek »plastenja in palimpsestu podobnega tkiva romana-kronike«. Pisateljski pričevalec se v njem skozi protagonista Pertota vrača v različna obdobja svojega življenja, ki so tudi obdobja slovenske zgodovine, ter med drugim na način aluzivne izpovednosti prehaja med različnimi časi in prostori, ki izrisujejo sliko tržaške zgodovine.
- 8 V Bengaziju, ki ga je zato imel za »mesto srečnega imena« (za več prim. Pahor 2008: 54–56), se je vpisal na klasično gimnazijo G. Carducci, kar mu je nato omogočilo vpis na univerzo v Padovi.
- 9 Po vrnitvi iz Afrike in približno mesecu dni v karanteni v bližini Salerna je kot narednik-tolmač služboval v Bogliacu ob Gardskem jezeru.
- 10 Kot njegovo nadaljevanje lahko razumemo romana *Zatemnitev* (1975), ki tematizira vojne dni in zasede-ni Trst, ter zgodovinski roman *V labirintu* (1984), v katerem pa je Pahor pod lupo vzel povojni čas in skozi avtorskega pripovedovalca poglobil razpravo o problematiki reševanja nacionalnega vprašanja (prim. Perenič 2024č: 75–76).

se po »okljuku« – in sicer bivanju v sanatoriju v francoskem predmestju Villiers-sur Marne ter preroben v ljubezni do bolničarke z literarnim imenom Arlette¹¹ – kakor izgubljeni sin decembra 1946. leta vrne k očetu – materi in sestrama (prim. še Perenič 2024e, 2024f).¹²

Že leta 1948 mu pri Gregorčičevi založbi v Trstu pod naslovom *Moj tržaški naslov* izidejo črtice, ki ne samo naznačujejo začetno obdobje njegovega ustvarjanja, temveč predvsem potrjujejo Pahorjevo neustavljivo željo, ali bolje, notranjo nujo po pisanju. Kakor je večkrat povedal, ga je namreč nuja silila, da je svoja doživetja »dal iz sebe v pripoved«, kar je nanj učinkovalo psihološko razbremenilno, kajti v nasprotnem primeru bi travme (najsi gre za požig ali pa afriško in seveda lagersko življenje) trajale še naprej. Zato ne čudi, da se že v prvi knjigi in njeni nosilni črtici *Naslov na žaganici* (s še z brezimnim, vendar) z avtorskim pripovedovalcem najprej najdemo v taborišču v vogeških planinah.

Vse okoli so planine neizpremenjene, vogeške planine za naše oči, vse mesece samo tihe priče, vse mesece gorat oklep naši grobnici. Planine v naših ušesih z lajanjem esesovskih psov, vse noči. Tako tudi dolina v prepadu, globoko pod nami: dolina je samo prepad pred našimi očmi. (Pahor 1948: 7)

Vendar kakor vselej z mislijo, prebliski in spomini na rodno mesto v zalivu: na belino tržaškega brega, na *paštne* in vinograde ter na morje. Beremo:

Da, toda naše barake so uvrščene kakor vse dni. Vse gor po pobočju so barake kakor paštni po pobočju ob našem tržaškem bregu. Na vsakem paštnu dve baraki, kakor vinogradi pri nas, ob morju. Zdaj so tu vinogradi smrti sredi planin z laježem psov, vse noči. Najvišja terasa: iz dimnika lagerske kuhinje se kadi dim. Na najnižji terasi: iz dimnika nad krematorijem se kadi dim. (Pahor 1948: 7–8)¹³

Smrdljivi dim, ki ga veter nosi nad barakami, pred katerimi na klopeh sedijo suha telesa, je dim človeških teles, ki so postala polena; kosi lesa za kurjavo – prah in pepel. Izkustvo absolutnega niča in praznine, vsakodnevni stik z mrtvaki, ki ga je Pahor v taborišču imel kot bolničar, podobe izničenja teles ter s tem človeškega dostojanstva in sploh strah pred vsakršnim izničenjem, kakor ga je v njem zasejal požig Narodnega doma, ki so ga zagrešile tržaške fašistične škvadre, takó v pisatelju porodijo potrebo po (imaginarni) poustvaritvi vsega svojega življenja. Njegov pripovedniški opus – sestavljen iz črtic, novel, romanov, dnevniških zapisov, esejev, potopisov idr. in v katerem kot nekdo, ki neizmerno ljubi resni-

11 Življenjsko »epizodo« iz sanatorija je tematiziral v romanu *Onkraj pekla so ljudje oz. Spopad s pomladjo* (prva izdaja je iz leta 1958).

12 Od Pahorja leto dni mlajša sestra Mimica je umrla kot deklica, v četrtem letu življenja, za špansko gripo, česar se Pahor med drugim spominja v romanu *V labirintu* (1984), medtem ko je ob Evelini omenjeno sestro Marico leta 1947, v njenem osemindvajsetem letu, pokopala jetika.

13 Prim. z *Nekropolo* (v Jubilejni zbirki iz 2008, zlasti od str. 56), kjer je mojstrsko zgostil svoje spominjanje na taborišče.

co in pravico, do potankosti izpiše svojo življenjsko pot z vsemi potmi in stranpotmi – je zato mogoče (po Harryju Mulischu) razumeti kot pisateljevo »novo telo«. ¹⁴ Telo, ki je trajnejše od tistega, ki mu ga je ob rojstvu podarila mati, in mu je zato [novemu telesu namreč] usojeno, da pisatelja preživi tudi, ko bo moral sam zapustiti ta svet in se podati onstran (Perenič 2024b: 76) ali »navsezadnje tja, od koder je po milosti Božji tudi prišel na svet« (Pahor A. 2024: 24).

Toda pričevalca totalitarnih ideologij ter žlahtnega branilca in zagovornika slovenstva – pa tudi ogroženih jezikov in kultur, za katere je dvigal svoj glas kot član in nekaj časa podpredsednik AIDLCM¹⁵ – po telesni smrti pri življenju ne drži naprej le njegova literatura, temveč vsaj v enaki meri njegova »pisemska republika«, ki jo sestavlja več tisoč dopisov, ki so jih na pisatelja-pričevalca naslavljali drugi širom sveta, in se razteza skozi vso drugo polovico 20. stoletja. Seže pa tudi v 21. stoletje, ko se sklene s pisateljevo smrtjo.¹⁶ In če lahko rečemo, da je Pahorjevo literarno delo (z zbirko *Kres/Grmada v pristanu* ter romanom *Nekropola* v vrhu) srce njegove »književne republike«, potem je v več ozirih voluminozno korespondenco¹⁷ mogoče primerjati s *pljuči*, saj Pahor v njej v spoštljivem dialogu z množestvilnimi sogovorniki in sogovornicami *predihava* zanj bistvena vprašanja.

V preučevanju pisemske korespondence se kaže tudi pisatelj izjemen prispevek pri reviji *Zaliv* (1966–1991). Izdajati jo je začel na sredini šestdesetih let prejšnjega stoletja, ko je že prekoračil abrahama, kar poudarjamo zato, ker si je še vedno komajda mogoče predstavljati, da je pisatelj s Kontovelske rebri, ki ni bil sicer še niti na polovici svoje življenjske poti, z njo lahko predstavljal takšno grožnjo jugoslovanskemu režimu.¹⁸ Spustil pa je zastor v *Zalivu* ob osamosvojitvi Slovenije, ko je presodil, da so ideje, ki jih je zagovarjal v reviji, obrodile obilen sad, in ko je torej Slovenija postala formalno neodvisna.

Revijo *Zaliv* (in v letih 1969 in 1971 tudi polemično brošuro *Odisej ob jamboru*) so (kot naročniki) skozi drugo polovico 20. stoletja namreč podpirali in prebirali predvsem po svetu razseljeni Slovenci,¹⁹ ki so imeli potne liste različnih držav in so čutili potrebo, da se Pahorju, potem ko so jo prebrali, tudi oglasijo. Seveda pa so zavzeto spremljali in prebirali tudi njegovo leposlovno delo. Pisali so mu iz Švice (Bern, Lozana), Nemčije (Münster, Köln,

14 Igor Grdina (2024b) za Pahorjev opus uporablja izraz sestavljena avtobiografija, sama pa se torej najbolj poslužujem izraza »novo telo« (Perenič 2024c).

15 *Association internationale pour la défense des langues et cultures menaces*.

16 Pahor je na pisma odgovarjal praktično do konca.

17 To je tudi sintagma, ki se pojavlja v naslovu mojega avtorskega projekta o Borisu Pahorju (spisanega v dolgi jeseni 2021. leta), ki je bil hkrati moja obljuba pisatelju in katerega nasledek je tudi popisana in urejena zapuščina (oz. vse gradivo iz nje, ki je bilo pri projektu predvideno), kar je v vsakem primeru tudi družbeno in narodno koristno opravljeno delo, za katerega bodo morda nekoč, če ne Narodna in univerzitetna knjižnica v Ljubljani, hvaležni vsaj njeni uporabniki, ki bi jih pisma utegnili zanimati.

18 Vseeno ne gre pozabiti, da se je že leta 1951 v *Primorskem dnevniku* postavil v bran Edvardu Kocbeku oz. pozitivno ocenil njegovo zbirko novel *Strah in pogum*.

19 Za več in natančnejše prim. Perenič 2024a: 61–76.

München, Offenbach idr.), iz Škotske (Glasgow), iz Združenega kraljestva (London), Južne Avstralije na drugem koncu zemeljske oble, Zveznih držav v ZDA Ohio in New York, iz kanadskih provinc Ontario in Nova Škotska, iz Argentine – in mnogo kod drugod. Utrjujoč povezavo med njimi, ki jo je v Buenos Airesu živeči novinar, pisatelj in esejist Ruda Jurčec (1905–1975), še eden izmed mnogih Pahorjevih dopisnikov, imenoval *un république des esprits* (republika duha). Pravzaprav bi lahko rekli, da Slovenci kljub sorazmerni številčni majhnosti v pisemski oz. književni republiki, katere veliko srce v sredini je slovenski tržaški velikan Boris Pahor, pritrjujoč njegovim prizadevanjem za narodno samobitnost, zvestobo slovenskemu jeziku, literaturi, kulturi, identiteti in svobodi, a tudi sočustvujoč z njim, ko se ga skuša osamiti,²⁰ učinkujejo kot nadvse mogočna sila ter duhovno prebujen in enoten narod (Perenič 2024b: 63).

Vseskozi živ in tvoren dialog (pisatelj si je za sleherni dopis vzel čas in nanj odgovoril!) potrjujejo tudi mnogoštevilni korespondenčni nizi s posamezniki oz. posameznicami ter ustanovami, ki sodijo na področja kulture, znanosti, religije, politike, izobraževanja in predstavljajo plodovite otoke Pahorjeve književne republike. Kot posebej pomembne se kažejo pisemske povezave z domačimi in tujimi književniki (C. Magris, V. Heinichen, I. Rakusa, F. Tomizza, P. Handke, S. Vuga, M. Košuta, J. Udovič, D. Jančar idr.) ter drugimi umetniki (U. Vrabec, U. Krek, K. M. Mizerit), z javnimi intelektualci (denimo J. M. Domenach), z novinarji, s publicisti in kulturnimi delavci (npr. pri nemških revijah in časopisih *Spiegel*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung*), z zgodovinarji (M. Pahor, J. Pirjevec) ter literarnimi zgodovinarji (L. Legiša, J. Pogačnik, F. Pibernik, B. Paternu, M. Kmecl, J. Mahnič), s teologi, psihologi in filozofi (I. Urbančič, A. Trstenjak, P. Kovačič Peršin), z literarnimi in kulturnimi kritiki (npr. B. Štih), izdajatelji in založniki (med njimi Harcourt Brace, Siedler, Phebus, Klett-Cotta, Gallimard), uredniki (J. Gradišnik, C. Vipotnik, K. Brenkova, T. Pavček, J. Košar idr.), učitelji, s profesorji²¹ in prevajalci pa politiki (ministrom vlade Francoske republike H. Gaymordom, francosko senatorko C. Mélot, M. Cecovinijem, J. Pučnikom idr.), z gospodarstveniki ter verskimi dostojanstveniki (M. Pirih, A. Šuštar, G. Crepaldi), z znanstveniki z različnih področij (E. Gobec, M. Matičetov, V. Kresnik idr.), s predstavniki medijev ter kulturno-literarnih idr. ustanov (sem sodijo npr. uredništvo *Il Resto del Carlino*, Circolo di Cultura Istro-Veneta [Kulturni center v Trstu], Collège de France [pariška visokošolska ustanova], Radio France,

20 Mislimo na »afero Zaliv«, ki jo je povzročila Pahorjeva objava intervjuja z mentorjem in prijateljem, pesnikom, pisateljem in politikom Edvardom Kocbekom (1905–1981) za knjigo *Edvard Kocbek: Pričevalec našega časa* (1975), v kateri je intervjuvanec spregovoril o izvensodnem poboju pribl. 14.000 s Koroškega vrnjenih domobrancev. Cena, ki jo je med drugim moral plačati pobudnik zadeve, torej Pahor, je bila enoletna prepoved vstopa v Slovenijo oz. Jugoslavijo, ki so jo nato še podaljšali, tako da je bil v Ljubljani prvič znova šele leta 1985.

21 Med gimnazijskimi profesorji pa tudi gledano v širšem risu Pahorjevih dopisnikov posebno mesto zaseda kranjska slavistka Marija Žagar (1921–1998), saj sta s Pahorjem korespondirala več kot trideset let. Njuno korespondenco sem uredila in s prek osemsto pojasnjujočimi opombami pod naslovom *Sončna ura* objavila avtorica tega prispevka. Izšla je leta 2010 pri Slovenski matici v Ljubljani.

francoski dnevni jutranji časopis *Le Figaro*, časopis Slovenske kulturne akcije v Argentini *Glas*, Francoska nacionalna knjižnica, Državni zbor Republike Slovenije, Ministrstvo za zunanje zadeve RS, Društvo slovenskih pisateljev, Slovenski center PEN, Knjižnica Sežana, Knjižnica Koper, Študijska knjižnica Trst, Heinrich Böll Stiftung, Literaturhaus Frankfurt/München/Wien, Zveza slovenske akcije, Avstralija idr.).

S tega stališča je zgovoren zemljevidni prikaz, ki je narejen na podlagi reprezentativnega vzorca iz popisa pisateljevih pisemskih stikov. Pokaže njihovo prostorsko razprostranjenost, ob čemer opazimo, da Pahorjevi stiki, ki se na časovni premici raztezajo od 1940 in praktično do njegove smrti, planetarne razsežnosti zadobijo v drugi polovici 70. let, ko se tudi zgostijo. To je tudi doba, ko je bil pisatelju zaradi zgoraj omenjenega intervjuja z Edvardom Kocbekom prepovedan vstop v Jugoslavijo, a je zrak v *pljuča* svoje književne republike obilno zajemal od zunaj.

Ne smemo pa pozabiti niti na pisma širši javnosti malo poznanih ali docela neznanih, vendar za pisatelja enako pomembnih dopisnikov in dopisnic, ki so bili zvesti bralci tako revije *Zaliv* kakor njegovih literarnih del in dokazujejo, da *pahorjanskega duha*, ki se je (z besedami Pahorjevega zvestega dopisnika in sodelavca pri *Zalivu*, patologa, doktorja medicinski znanosti in preživelega na Golem otoku²² Vlada Kresnika) vztrajno in kakor *largo* širil tudi po zaslugi pisateljeve pisemske mreže, kljub prizadevanjem jugoslovanskih oblastnikov – tem je bil Pahor trn v peti – preprosto ni bilo mogoče zaustaviti. Povedano še drugače: čeprav Pahor skozi vso dolgo drugo polovico minulega stoletja v Sloveniji oz.

Slika 4: Zemljevidni prikaz Pahorjeve pisemske komunikacije, ki se zgodi v drugi polovici sedemdesetih let 20. stoletja, ko tudi dobi izrazito svetovne razsežnosti (z odprtokodnim programom Plotly izdelala avtorica prispevka ob pomoči svoje družine; objavljeno v Perenič 2024a in 2024d)

22 Otok v Kvarnerskem zalivu. Po drugi svetovni vojni so ga jugoslovanske oblasti spremenile v prevzgojni zapor zlasti za nasprotnike režima oz. politične zapornike.

Jugoslaviji ni bil uradno sprejet in pripoznan, je vse-kakor imel zavidanja vreden recepcijski krog in torej v resnici nikoli ni bil zares sam. Pač pa prav nasprotno povezan s svojimi ljudmi in domačim mestom, kar mu je, kakor v čudovitem in že omenjenem romanu *Nomadi brez oaze* (Pahor 1956: 24) piše njegov alter ego Bojan Pertot,²³ dajalo občutek celice, ki ga hrani, ter občutek, da je skoraj doma.

V prizadevanju za ohranjanje spomina na slovenskega tržaškega velikana, ki je poslednje bivališče našel na pokopališču pri sv. Ani v Trstu, si avtorica prispevka tudi prizadevam, da bi vodene ekskurzije, pri katerih tvorno sodelujem, vselej sklenili z obiskom pisateljevega groba. Pravzaprav groba družine Pahor, kjer je pisatelj našel mir ob svoji zvesti življenjski družici, medtem ko je za nekatere, zlasti tiste, ki se trudijo spreminjati, ali bolje, brisati dele naše vse prej kot lahke zgodovine, ki so jo uničili trije totalitarizmi, še vedno *persona non grata*. Za tiste, ki ga občudujemo, pa ne samo sijajen besedni umetnik in trmasti pričevalec, ampak tudi žlahtni samohodec, čigar neprecenljiv opus bo obstal.

Slika 5: Grob družine Pahor, v katerem je pisatelj našel svoj mir ob življenjski družici Radoslavi Premrl Pahor (vir: osebni arhiv Urške Perenič, fotografija je nastala na strokovni ekskurziji 10. 5. 2025)

Viri in literatura

- GRDINA, Igor, 2024a: Ariadnina nit v avtobiografskem labirintu Borisa Pahorja. Urška Perenič, Igor Grdina (ur.): *Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor*. Ljubljana: Slovenska matica. 35–60.
- GRDINA, Igor, 2024b: Opus kot sestavljena avtobiografija. Urška Perenič (ur.): *Jaz pa nikoli nisem sanjal: Opus Borisa Pahorja med življenjem in pisanjem*. Ljubljana: Slovenska matica, Trst: Založništvo tržaškega tiska. 55–71.
- MULISCH, Harry, 1960/1995: *Zelfportrat met tulbanc [Selbstporträt mit Turban]*. München: Hanser.
- PAHOR, Adrijan, 2024: Neusahljiva očetova želja po biti. Urška Perenič, Igor Grdina (ur.): *Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor*. Ljubljana: Slovenska matica. 19–24.
- PAHOR, Boris, 1948: *Moj tržaški naslov*. Trst: Gregorčičeva založba.
- PAHOR, Boris, 1956: *Med nomadi brez oaze*. Koper: Primorska založba.
- PAHOR, Boris, 1993: *Srečko Kosovel*. Pordenone: Edizioni Studio Tesi.
- PAHOR, Boris, 2008: *Moje suhote in njihovi ljudje*. Ljubljana: Študentska založba.
- PAHOR, Boris (v sodelovanju z Milo Orličev), 2011: *Trikrat ne: Spomini svobodnega človeka*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- PAHOR, Boris, 2020: *Tako mislim*. Zbral Zdravko Duša. Ljubljana: Mladinska knjiga.

23 Ta roman v mojem pogledu predstavlja slovenski modernizem pred modernizmom (Perenič 2024c).

PAHOR, Boris, 2021: *Grmada v pristanu*. Trst: Mladika.

PERENIČ, Urška (ur.), 2010: *Sončna ura: Pisemska korespondenca Borisa Pahorja in Marije Žagar: 1961–1996*. Ljubljana: Slovenska matica.

PERENIČ, Urška, GRDINA, Igor (ur.), 2024a: *Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor*. Ljubljana: Slovenska matica.

PERENIČ, Urška, 2024b: Vseslovenski dialog Borisa Pahorja. Urška Perenič, Igor Grdina (ur.): *Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor*. Ljubljana: Slovenska matica. 61–76.

PERENIČ, Urška (ur.), 2024c: *Jaz pa nikoli nisem sanjal: Opus Borisa Pahorja med življenjem in pisanjem*. Ljubljana: Slovenska matica, Trst: Založništvo tržaškega tiska.

PERENIČ, Urška, 2024č: Med Nomadi brez oaze. Urška Perenič (ur.): *Jaz pa nikoli nisem sanjal: Opus Borisa Pahorja med življenjem in pisanjem*. Ljubljana: Slovenska matica, Trst: Založništvo tržaškega tiska. 72–104.

PERENIČ, Urška, 2024d: O Pahorjevi pisemski republiki v številkah: Časovne in prostorske razsežnosti. *Zvon* 27/1. 62–65.

PERENIČ, Urška, 2024e: Dragi moj vojskujoči se bratec, Dragi Borček!, Mio carissimo fratellone! *Zvon* 27/3–4. 74–77.

PERENIČ, Urška, 2024f: Popotnik pride v Afrike puščavo. *Zvon* 27/6. 56–60.

ZEN, Alice, 2006: *Boris Pahor: Biografija v slikah/Biografia per immagini*. Trst: Mladika.

Pesniška prepletanja od Trsta do Benečije

DOI: 10.4312/SSJLK.61.71-83

Ana Toroš, Fakulteta za humanistiko, Univerza v Novi Gorici, Nova Gorica; ana.toros@ung.si

Prispevek s primerjalnega vidika osvetljuje podobne besedilne strategije med tržaškim ter beneškoslovenskim pesniškim diskurzom, pri čemer opozarja na različnost tržaškega in beneškoslovenskega zgodovinskega in kulturno-jezikovnega konteksta. V tem okviru se posebej poglobi v sodobno beneškoslovensko poezijo in analizira izbrane pesmi z vidika večjezičnih literarnih praks, posebej kodnega preklapljanja, ki razpira zapletene jezikovne dinamike v Benečiji, ter z vidika literarne imagologije, ki razkriva latentno literarno večjezičnost, prisotnost Drugega na pesemskem prizorišču, ki nasprotuje prizadevanjem za ohranjanje beneškoslovenskega jezika.

večjezičnost, imagologija, identiteta, kodno preklapljanje, Marianna Deganutti

This article uses a comparative perspective to elucidate similar text strategies in the poetic discourse of Trieste and Slavia Veneta, while also highlighting the differences in the historical and cultural linguistic contexts of these regions. In this regard, it delves into contemporary Slavia Veneta poetry, analyzing selected poems from the perspective of multilingual literary practices – especially code switching, which unveils the complex linguistic dynamics in Slavia Veneta – and from the perspective of literary imagology, which reveals latent literary multilingualism and the presence of the Other in the poetic arena, which runs counter to efforts to preserve the Slavia Veneta dialect.

multilingualism, imagology, identity, code switching, Marianna Deganutti

Uvod

Ko pomislimo na slovensko skupnost v Italiji, se nam običajno najprej zariše podoba Trsta. Veličastno mesto z dramatično zgodovino, z izjemno literaturo, ki si je prislužila posebni terminološki oznaki: »tržaška literatura« in *letteratura triestina*.¹ Mednarodno poznani

1 Dejstvo, da je bila mestu dodeljena taka literarna oznaka, ki je običajna za označevanje evropskih nacionalnih literatur (Even-Zohar 1996), nakazuje specifičen pomen literature iz Trsta (Ara, Magris 2001). Termin *triestinità*, na podlagi katerega se je razvila terminološka oznaka *letteratura triestina*, se je formiral v italijanskih krogih na začetku 20. stoletja in je bil del diskurza o italijanskosti Trsta pred razpadom Avstro-Ogrske. V tem okviru je označeval literaturo iz Trsta v italijanskem jeziku, ki je v tem času v glavnini stremela k oblikovanju in utrjevanju italijanske identitete Trsta. Slovenski različici tega termina, tržaškost in tržaška literatura, sta zelo verjetno nastali po zgledu zadevne terminologije v italijanščini. Tržaška literatu-

Urška Perenič (ur.): *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 61)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-602-6, 978-961-297-603-3 (PDF)

književniki, kakor sta Boris Pahor in Claudio Magris, so se zapisali v literarno zgodovino posebnega tržaškega literarnega diskurza. Posledično slovenska literarna zgodovina še danes mestoma uporablja termin »tržaški« za označevanje slovenske literature v Italiji.² Slednja se razprostira od Trsta preko Gorice do Benečije (Beneške Slovenije), Rezije in Kanalske doline. Vendar je tako široko in posplošeno pojmovanje tržaške literature problematično z vidika kompleksnosti literarnega konteksta, saj imata goriški in videmski prostor svoje idejne, motivno-tematske in literarno-jezikovne posebnosti, ki črpajo iz drugačnih zgodovinskih danosti in drugačnega kolektivnega spomina kot tržaška literatura.³ V okviru pričujoče razprave se bomo zato osredotočili na literarno specifičnost v Benečiji, ki spada v videmsko območje. V beneškoslovenskem prostoru se je namreč v zadnjih desetletjih, še posebej v zadnjih dvajsetih letih, izoblikovala skupina pesniških ustvarjalcev, večinoma pesnic, ki so izjemno obogatile pesniško krajino Benečije. Trenutno je prevladujoča usmeritev KD Ivan Trinko, ki podpira razvoj beneškoslovenskega narečnega pesništva.⁴ Pri KD Ivan Trinko so v zadnjih dvajsetih letih izšle pesniške zbirke Gabrielle Tomasetig (2008), Alda Clodiga (2009), Andreine Trusgnach (2011), Viljema Černa (2013), Claudie Salamant (2015), Margherite Trusgnach (2020) in Luise Battistig (2025). Ob osrednji pesniški skupini ustvarjajo tudi pesnice, ki so ubrale drugačno jezikovno-literarno pot, in to bodisi v slovenskem bodisi v italijanskem standardnem jeziku. Drugačna jezikovna izbira prinaša s seboj drugačno ciljno bralstvo in drugačno recepcijo, pa tudi vrsto notranjih dilem, povezanih z identiteto (Toroš 2024).

ra tako prvotno označuje literaturo v slovenskem jeziku, ki nastaja v Trstu, v rabi pa je tudi širše razumevanje, in sicer kot literatura iz Trsta, ne glede na jezik, v katerem je napisana. To posledično pomeni, da termina *letteratura triestina*, ki jo definira italijanski jezik ter motivno-tematska ter idejna usmerjenost v oblikovanje podobe italijanskega Trsta, ne gre posloveniti s »tržaška literatura«, temveč kot »italijanska tržaška literatura«. Več o razlikovanju med tema dvema pojmom in prevodnih ustrezninah v Toroš 2014.

- 2 Takšno razumevanje tržaške literature kot krovnega pojma za slovensko literaturo v Italiji uporablja npr. Jože Pogačnik v študiji *Književnost v zamejstvu in zdomstvu* (2001).
- 3 V tem okviru moramo kot prvo osvetliti zgodovinsko povezanost Benečije z Beneško republiko in s tem vpetost v romanski kulturni kontekst, za razliko od Trsta, ki je bil sidrišče Habsburžanov, nazadnje Avstro-Ogrske in s tem odprt za germanski in slovanski kulturni vpliv. V času Beneške republike je imela Benečija tudi določeno mero avtonomije in je odvezetje teh pravic v kratkem času vladanja Avstro-Ogrske po zatonu Beneške republike težko sprejela. Leta 1866 se je tako beneškoslovenska skupnost odločila, upajoč na ugodnejši položaj, za priključitev k novonastali Kraljevini Italiji, s čimer je bila vključena v proces italijanizacije pol stoletja pred tržaškim prostorom, ki je bil h Kraljevini Italiji priključen po prvi svetovni vojni (Banchig 2021). Prim. tudi študijo o povezavi med literaturo in turbulentnimi zgodovinskimi dogodki na Goriškem in Videmskem (Toroš, Makuc 2022). – O zgodovini Slovencev v Italiji prim. npr. Kacin Wohinz, Pirjevec 2000.
- 4 V Benečiji, za razliko od goriškega in tržaškega prostora, ni možnosti za osnovnošolsko in srednješolsko šolanje v slovenskem standardnem jeziku, z izjemo dvojezične osnovne šole v Špetru, ki je začela delovati v osemdesetih letih prejšnjega stoletja. Posledično je jezikovna zmožnost v slovenskem standardnem jeziku med Benečani šibka (Kerin 2007) in le redki se odločajo za pesniško ustvarjanje v slovenskem standardnem jeziku (Kerin 2007). Običajnejša je izbira beneškoslovenskega narečja kot jezika pesniškega ustvarjanja, ki kot tako pridobiva na pomenu (Dapit 2003) ter oblikuje in utrjuje identiteto beneškoslovenske skupnosti.

V tem smislu se pesništvo Antonelle Bukovaz, ki nastaja v italijanskem standardnem jeziku, idejno ter motivno-tematsko bistveno ne odmika od korpusa beneškoslovenskih narečnih pesmi. Sidrišče in hkrati presečišče obeh jezikovnih kodov odpira problematiko jezikovne travme beneškoslovenske skupnosti. Kot se izrazi pesnica Antonella Bukovaz (2011: 32) v eni svojih pesmi: »cerco la parola persa [...] Persaripersa / mai avuta / mai posseduta. / *Zgubila san se ...*«. ⁵ Religiozne pesmi izpod peresa Anite Bergnach (2024, 2025) so na drugi strani zavezane viziji Ivana Trinka o povezanosti Benečije z osrednjeslovenskim prostorom in v tem okviru z uporabo slovenskega standardnega jezika (Toroš 2024).

Večjezične literarne prakse

Kompleksne jezikovne dinamike v Benečiji so torej tiste, ki usmerjajo razvoj sodobne beneškoslovenske poezije. To pa ne pomeni, da je beneškoslovenska poezija docela zazrta vase in da v teku časa ni vstopala v medbesedilni dialog z literaturo iz Trsta. V nadaljevanju prispevka bomo zato sledili pesniškim prepletanjem med beneškoslovensko poezijo ter slovensko in italijansko poezijo iz Trsta. Obenem bomo izpostavili specifične poteze beneškoslovenske poezije glede na poezijo iz Trsta.

Marianna Deganutti (rojena 1981) je najmlajša izmed naštetih beneškoslovenskih pesnic, ki je leta 2023 izdala svoj pesniški prvenec *Moj jezik v tvojih besedah/La mia lingua nelle tue parole*. Gre za posebno pesniško zbirko, ki je vzporedno nastajala v slovenskem in italijanskem standardnem jeziku, tako da ni dvojezična knjiga v običajnem pomenu, ampak knjiga v dveh jezikih (Roncelli 2024). To še pomeni, da vsebina pesmi nastaja v prepletu obeh jezikovnih različic. Zbirka je tudi rezultat pesničinega iskanja lastnega izgubljenega beneškoslovenskega narečnega jezika, jezika otroštva in spominov na njeno beneškoslovensko babico. Navajamo odlomek iz uvodne misli k zbirki, kjer pesnica spregovori o rodni Benečiji:

Tu so generacije druga za drugo izgubljale besede svoje slovenske skupnosti, živeče v Italiji. Zakaj? Zaradi fašizma, prisilne italijanizacije, izseljevanja, upadanja prebivalstva in železne zavese. In vasi so počasi mrknile, izginile, velikokrat za vedno. Ostajajo pa babičine besede, ki so se ohranile, čeprav hlapljive, premešane, lebdeče in z zelo omejeno uporabo. A kljub temu ostaja upanje, da se jezik prednikov ne bo izgubil. Po dolgih letih molka bodo te besede z dodatkom številnih novih našle moč, da znova vzklijejo v verzih vnukinje (Deganutti 2023b: 8).

Glavni namen je bil, da pesmi objavi v slovenščini, da njen lirski subjekt z babico komunicira slovensko. V italijanščini pa so pesmi objavljene za vse tiste bralce slovenskih korenin, ki standardne slovenščine ne razumejo dovolj. Želela je, da bi tudi oni lahko dojeli sporočilo pesmi in se ne bi počutili osamljeni, kakor je to ravno zaradi neznanja (beneško)-slovenskega jezika velikokrat občutila sama (Roncelli 2024). V sozvočju s tem je pesničino

5 Iščem izgubljeno besedo... [...] Izgubljeno, ponovno izgubljeno, / ki je nisem nikoli imela, / ki nikoli ni bila moja. / *Izgubila sem se ...* (prevedla Anita Bergnach).

posvetilo k zbirki: »vsem tistim, ki so izgubili svoj jezik/a *tutti quello che hanno perso la loro lingua*« (Deganutti 2023a: 5).

Občuten pesniški dialog z babico je podan tudi v pesmi *Najine besede*: »tvoje besede so preproste / krožnik fižola / brez lovorja [...] te preproste besede / tako stare, / čarobne / in nepopolne // so tvoje, morda pa tudi moje?« (Deganutti 2023a: 78)

Pesniško ustvarjanje Marianne Deganutti je posebno tudi zato, ker je nastajalo v prepletu s poezijo iz Trsta, ki se ji je pesnica posvetila v sklopu svojega znanstvenoraziskovalnega dela. Predvsem jo je navdahnilo motivno-tematsko bogato ter jezikovno dinamično obdobje slovenske in italijanske tržaške literature s konca 19. stoletja in prve polovice 20. stoletja.⁶ V tem okviru gre omeniti njeno znanstveno monografijo *Literary Multilingualism in the Borderlands. The Challenge of Trieste* (2024a), saj se v njej predstavljena dognanja izražajo tudi skozi poezijo. Omenja pesnika Carolusa Luigi Cergolyja in Virgilia Giottija. Prav tako je bilo z vidika večjezičnih literarnih praks za pesnico pomembno raziskovanje tržaške proze. Najverjetneje je pesnica prek uzaveščanja večjezičnih besedilnih strategij tržaškega prostora opazovala svojo lastno obmejno in večjezično izhodiščno pozicijo ter jo prikazala na jezikovni in vsebinski ravni svojih pesmi. Ne gre prezreti niti, da je Marianna Deganutti ponovno prišla v stik z beneškoslovenskim narečjem, ki ga je pozabila že v mladosti, prek standardne slovenščine. Pisanje v priučenem slovenskem standardnem jeziku ji tako omogoča večjo distanco, bolj premišljeno uporabo besed ter refleksijo o pomenu in izvoru besed. V njenem pesništvu lahko sledimo dvema različnima pogledoma na zmožnost ohranjanja pomena izvirnika v procesu prehajanja iz enega jezika v drugega. Po eni strani pesnica razmišlja o fluidnih jezikovnih mejah (Deganutti 2024a: 128), po drugi strani ugotavlja, da se nekaterih spominov in s čustvi zaznamovane predmetnosti ne more izraziti v kateremkoli jeziku. V tem kontekstu gre izpostaviti Cergolyjevo pesem *Wasser Donau*, ki je predmet njene znanstvene analize (Deganutti 2024a: 127). Takole razmišlja pesnica o njegovi pesmi:

[C]ould the words »Wasser« and »voda« both meaning »water« respectively in German and Slovene (as well as in many other Slavic languages) which derives from same Proto-Indo-European root 'wédōr' lead to the definition of other linguistic boundaries? But also, can the archaic Italian »e nubilo rosato« be somehow related to Latin or Italian, and how do we exactly

6 Pesniška prepletanja med beneškoslovenskim in tržaškim prostorom segajo sicer že v 19. stoletje, k samim začetkom beneškoslovenskega literarnega ustvarjanja, k duhovnikoma in pesnikoma Petru Podreki in Ivanu Trinku. Peter Podreka je tako svoj čas napisal pesem s povednim naslovom *Slovenija in njena hčerka na Beneškem* (1871). V pesmi prikazana personificirana podoba Benečije kot hčerke Slovenije in italijanske ujetnice je namreč del pesniškega diskurza tudi v italijanski tržaški poeziji v desetletjih pred prvo svetovno vojno, v kateri je pogosta pesniška podoba trpeče *Trieste*, ujetnice Avstro-Ogrske (Toroš 2011). Tudi pesem Ivana Trinka (1897: 81–83) *Spomin na Miramar* (1897), ki se veže na pesnikovo romantično izkušnjo in bolečino duhovnika (Bernik 1984: 5–6), je zelo verjetno nastala po zgledu Carduccijeve ode *Miramar* (1878), v kateri je Miramar simbol tragične usode Ferdinanda Maksimilijana in njegove žene Šarlote Belgijske in po kateri so se zgledovali italijanski tržaški pesniki s konca 19. in začetka 20. stoletja (Toroš 2011).

separate these tongues which could be considered a continuum? The question, in this case, may matter more than the answer. To put it in another way, Cergoly also seems to stimulate us to think about fluid linguistic boundaries, which can vary and overlap. By reshaping – but also expanding – Triestino with the help of numerous languages with related backgrounds, Cergoly creates what can be defined as a language »collage« – an »invertebrate« tongue made by multilingual fragments inserted line by line in his poems, languages possessing contrasting or at least interfering morphology, syntax and grammar. (Deganutti 2024a: 128)⁷

Z vidika literarne večjezičnosti so najbolj reprezentativni verzi Cergolyjeve pesmi tisti, ki pesnico napeljujejo na misel o fluidnosti jezikov: »Wasser Donau / Voda Sava / E l'acqua de la Brenta« (Cergoly 1980: 62). Refleksijo zapisanega najdemo v njenih pesmih, kot sta *Besede ob meji/Le parole del confine* in *Oguoar/Anguilla*. V njih namreč pesnica sopostavlja sopomenke v različnih jezikih; v pesmi *Besede ob meji/Le parole del confine* navede tuje besede za »mejo« tako v slovenski kot v italijanski različici besedila: »Grenze«, »Granica«, »Confine«, »Ограничи« (Deganutti 2023a: 24–25). V pesmi *Oguoar/Anguilla* pa takole niza besede v različnih jezikih: »hvala lepa ali lepa hvala / buongiorno / mandi / merci beaucoup / in aufwiedersehen« [poudarila M. D.] (Deganutti 2023a: 46–47).

Hkrati avtorica v pesmi *Buskalce/Buskalce* posredno sporoča, da niti standardna slovenščina niti italijanščina ne premoreta besede, ki bi nadomestila spominsko in čustveno konotacijo narečne besede »buskalce« (kresnice):

da je vse izgubljeno
sem pomislila

one pa se bile tam
od vedno do vedno
in še so me čakale
[...]

in svetlikajoče se
kot *buskalce* [poudarila M. D.]
(Deganutti 2023a: 88)

che fosse tutto perduto
ho pensato

ma loro erano lì
da sempre, per sempre
e mi aspettavano ancora
[...]

scintillanti però
come *buskalce* [poudarila M. D.]
(Deganutti 2023a: 89)

7 [A]li besedi »Wasser« in »voda«, ki obe pomenita »voda« v nemščini in slovenščini (pa tudi v mnogih drugih slovanskih jezikih) in ki izhajata iz istega protoindoevropskega korena *wédōr, vodita k opredelitvi drugih jezikovnih meja? Pa tudi, ali je lahko arhaična italijanščina »e nubilo rosato« nekako povezana z latinščino ali italijanščino in kako natančno ločimo te jezike, ki bi jih lahko imeli za kontinuum? Vprašanje je v tem primeru lahko pomembnejše od odgovora. Povedano drugače, zdi se, da nas Cergoly spodbuja k razmišljanju o fluidnih jezikovnih mejah, ki se lahko spreminjajo in prekrivajo. S preoblikovanjem – a tudi širitvijo – italijanskega tržaškega narečja s pomočjo številnih sorodnih jezikov Cergoly ustvarja tisto, kar lahko opredelimo kot jezikovni »kolaž« – »nevretenčarski« jezik, sestavljen iz večjezičnih fragmentov, vstavljenih vrstico za vrstico v njegove pesmi, jezikov, ki imajo kontrastno ali vsaj interferenčno morfologijo, sintakso in slovnico (prevredla Ana Toroš).

V pesmi »P« *kot potok*/»P« *come potok* se nadalje poigrava z večpomenskostjo slovenske besede »bister«, kot bister potok (čist in živahen) in bister človek (pameten). Navajamo naslednje verze:

naši potoki
niso *ruscelli*⁸ [poudarila M. D.]

so hladni
so čisti

pa tudi *bistri* [poudarila M. D.]
in pametni
(Deganutti 2023a: 84)

i nostri *potok* [poudarila M. D.]
non sono *ruscelli*

sono freddi
sono puliti

ma anche *bistri* [poudarila M. D.]
e intelligenti
(Deganutti 2023a: 85)

Večpomenskost besede »bister« se v italijanskem prevodu (*limpido ruscello*) ne ohrani, zato pesnica s kodnim preklapljanjem ohranja izvirni izraz »bister« tudi v italijanski različici pesmi. To pa v pomenu »živahen«, saj ostali dve konotaciji pesnica izrazi s sopomenkama »čist« in »pameten«. V italijanski različici pesmi pride večpomenskost slovenske besede »bister« še posebej do izraza, pri čemer dobiva nove in širše pomene, kajti pridevnik »bister« se ne nanaša le na potoke v Benečiji, ampak na vso beneškoslovensko skupnost.

Slika 1: Oborče, občina Prapотно: ena izmed hribovitih, z gozdovi obdanih in težje dostopnih vasi v Benečiji, kar se odraža tudi na ravni poezije (vir: zadruga Most)

8 Potoki (op. A. T).

Kodno preklapljanje

Pesnica v okviru manifestiranih večjezičnih literarnih praks pogosto uporablja kodno preklapljanje, ki se mu je v svojem znanstvenoraziskovalnem delu še posebej posvetila; tudi ob primeru romanopisja Borisa Pahorja, ki je to manifestirano večjezično literarno prakso uporabljal za označevanje represije slovenskega jezika (Deganutti 2023c). S kodnim preklapljanjem tako tudi pesnica, morebiti ravno po Pahorjevem zgledu, nakaže jezikovno problematiko v Benečiji. Vzemimo primer iz pesmi *Manjkanje/Mancanza*:

brez teh besed
 »fiore« [poudarila M. D.] ne bi bil »cvet«
 bila bi »lingua« [poudarila M. D.]
 ne pa »jezik«
 in ne bi bila vedela
 da »noi« [poudarila M. D.] smo »mi«
 (Deganutti 2023a: 70)

Senza queste parole
 »fiore« non sarebbe »cvet« [poudarila M. D.]
 ci sarebbe stata un »lingua«
 ma non un »jezik« [poudarila M. D.]
 e non avrei saputo che
 »noi« siamo »mi« [poudarila M. D.]
 (Deganutti 2023a: 71)

Marianne Deganutti se skozi spomine na babičin beneškoslovenski govor prepozna kot članico beneškoslovenske skupnosti, kar ponazori s poudarjenim kodnim preklapljanjem v ležečem tisku, in sicer zlasti z besedama »jezik« in »mi«. Pesničine realne jezikovne okoliščine, v katerih je odraščala, pridejo še posebej do izraza v italijanski različici pesmi.

Podoben prijem kodnega preklapljanja, ki poudarja jezikovno problematiko, zasledimo še pri nekaterih drugih sodobnih beneškoslovenskih pesnicah, med drugim pri Claudii Salamant in Andreini Trusgnach. Prva se v pesmi *V šuo!* spominja predšolskih dni, časa nedolžnosti in naivnosti: »Niesan viedla, / ku san srečna imiet / celo nit življenja / tu moji mali ročic« (Salamant 2015: 8).⁹ Odločilen je zanjo vstop v šolo, v tujejezični šolski sistem, ko mora kot deklica hkrati izstopiti iz domačega kulturnega in jezikovnega zavetrja. Naravnost usoden se zazdi trenutek oz. situacija opismenjevanja: »Kakšno veseje, kar san zastopila, / de san napisala: / »IO SONO« [poudarila C. S.]. / Se šele vprašan: / Duo?« (Salamant 2015: 8)¹⁰ Pesnica osvetljuje posledice odsotnosti slovenskih šol v Benečiji na ravni posameznikove identitete in občutka (ne)pripadnosti skupnosti. Slednje je z menjavanjem jezikovnega koda in poudarjenim tiskom jasno izpostavljeno na mestu, kjer preberemo: »IO SONO«, torej »jaz sem«.

V pesmi *An dan* Andreine Trusgnach je tako v izvirniku kot italijanski različici nakazana jezikovna problematika, ki se še izostri z jezikovnim preklapljanjem v drugi omenjeni različici besedila: »David, kuo se imaš?« / »Štiefan, kuo ti je šlo?« (Trusgnach 2011: 35) Zdi se, da sta starša pomirjena ob misli na prihodnost, ko bosta z odraslima sinovoma lahko govorila

⁹ Nisem vedela, / kako sem srečna, da imam / celo življenje / v tej mali ročici (prevedla Ana Toroš).

¹⁰ Kako sem bila vesela, ko sem spoznala / da sem napisala: / JAZ SEM / Se še danes sprežujem / Kdo? (prevedla Ana Toroš).

v beneškoslovenskem narečju. To bo zanju tudi pomenilo, da so bili jezikovni napori za ohranjanje beneškoslovenske identitete poplačani.

Za kako lieto, boš videu,
an dan se usednemo vsi kupe
okuole naše peci,
se bomo griel an menal.
»David, kuo se imaš?«
»Štiefan, kuo ti je šlo?«
Tisti dan, par ognju
s tatan
se pogledamo tu oči
an bomo viedel,
de je bluov vse nareto
lieuš ku smo mogli
(Trusgnach 2011: 35)¹¹

Fra qualche anno, vedrai,
ci siederemo assieme
attorno alla nostra *pec* [poudarila A. Tr.]
ci scaldereмо e chiacchieremo.
»David, kuo se imaš?«
»Štiefan, kuo ti je šlo?« [poudarila A. Tr.]
Quel giorno, accanto al fuoco,
io e papà
guardandoci negli occhi
sapremo che tutto
è stato fatto al meglio
(Trusgnach 2011: 35)

Pesem *An dan* vsebinsko dopolnjuje pesem *Brez maternega jezika* iz pesničine druge zbirke:

pa sta zaries
grozno krivico nardil
vidva
ki niesta naučil
maternega jezika vaše snuove

Adno krivico šele buj neusmiljeno
ga nucat med van
kar v družini
necjeta se stuort zastopit

Niesan migu ist
ki bi van muorla poviedat
de koranine takuo malo poznane
takuo malo glaboke
morejo stuort past
vsak drier
(Trusgnach 2023: 25)¹²

ma avete davvero
commesso un atroce delitti
voi due
a non aver insegnato
la lingua madre ai vostri figli

Un delitto ancora più crudele
a usarla fra voi
quando in famiglia
non volete farvi capire

Non sarò mico io
a dovervi dire
che radici così poco conosciute
così poco profonde
possono fare cadere
qualsiasi albero
(Trusgnach 2023: 24)

11 Čez kakšno leto boš videl, / nekega dne se bomo usedli vsi skupaj / okrog naše peči, / se bomo greli in pogovarjali. / »David, kako se imaš?« / »Štiefan, kako ti je šlo?« / Tisti dan, pri ognju / z očetom / si bomo pogledali v oči / in bomo vedeli, / da je bilo vse narejeno / kar najbolje (prevredla Anita Bergnach).

12 sta pa zares / naredila grozen zločin / vidva / ki nista naučila / materinega jezika svojim otrokom // Še bolj

Pesnica je kritična do beneškoslovenskih staršev, ki niso prenesli znanja beneškoslovenskega jezika na otroke. Sporočilo pesmi se prekriva s pričevanjem Marianne Deganutti ob predstavitvi njene pesniške zbirke pri Slovenski matici v Ljubljani. Kot je povedala, se je na tečajih slovenskega jezika v Ljubljani srečala s tečajniki, potomci Slovencev, ki so bili rojeni v tujini. Nekateri so bili žalostni, veliko pa jih je bilo jeznih, da jih starši in stari starši niso naučili slovenščine, zaradi česar sama govori ne le o izgubljenem, ampak tudi ukradenem jeziku (Roncelli 2024).

Podobno kodno preklapljanje srečamo tudi pri več sodobnih slovenskih tržaških pesnikih, ki se samorefleksivno izpovedujejo o lastni, dvojni jezikovni identiteti. Primer je *Jutrišnje tržaško jutro* Miroslava Košute: »Nekega dne se bom zbudil in si dejal / »Buongiorno, Košuta! Come stai?« / »Dobro,« odvrnem, »saj zjutraj sem zdrav.« / Potem se zdrznem, prisluhnem napeto / in zmedeno vprašam: »Che cosa hai detto? / E percé parli per zakai?« (Košuta 1991: 42)

Latentna literarna večjezičnost

Kodno preklapljanje je manj pogosto v slovenski tržaški medvojni poeziji, saj je ta po prepovedi rabe slovenskega jezika na Tržaškem usmerjena v prvi vrsti v obrambo slovenske jezikovne in kulturne identitete. Izjema je denimo sonet Janka Samca z naslovom *San Antonio* (iz cikla *O Trst, ti moja večna bolečina!*, ki je nastal v letih 1926–1945): »Na trgu Ponte Rosso / razpenjajo že štante brhke starke, / da ujele z jutrom bi 'l'affare grosso'« (Samec 1981: 20). Kot vidimo, pesnik s kodnim preklapljanjem ponazori večjezičnost na znani tržaški tržnici na Rusem mostu.

Namesto manifestiranih večjezičnih literarnih praks lahko v tem času znotraj slovenske tržaške poezije opazujemo zlasti odnos med imagološko dvojico Jaz in Drugi; Jaz so predstavniki in branitelji slovenstva in Drugi so protislovensko usmerjeni antagonisti. V tako oblikovanem pesniškem diskurzu Drugi običajno ni imenovan, njegov obstoj razberemo iz pesemskega konteksta, aluzij in same izpovedi lirskega subjekta, ki se fokusira na njegova protislovensko usmerjena dejanja. V tem smislu lahko govorimo o latentni literarni večjezičnosti,¹³ saj je Drugi, običajno govoreči drugi jezik, vseskozi prisoten. Tak primer je pesem Danila Benčine. Ker je bil na Tržaškem v času fašizma prepovedan slovenski tisk, je Benčina pesem *Tržaški bori* objavil v eni izmed ilegalnih tržaških publikacij, t. i. štempiharski publikaciji, *Lipi* (Strnad 2014), in sicer pod psevdonimom Ben-Dan. Pesem je zakodirana in od bralca zahteva poznavanje medvojnih zgodovinskih dogodkov na Tržaškem. Prek simbola tržaških borov se navezuje na ustrelitev mladih, protifašistično delujočih fantov v Bazovici leta 1930, ki je močno pretresla slovensko tržaško skupnost: »Skrivnostno v mraku

krut zločin / je uporabljati ta jezik / v družini / kadar nočeta, da se vaju razume // Zagotovo nisem jaz / ki bi vam morala povedati / da korenine tako malo poznane / tako malo globoke / bodo spodnesle / vsako drevo (prevedli Anita Bergnach in Ana Toroš).

13 O latentnih večjezičnih literarnih praksah prim. Deganutti 2024b.

zašumljajo, / na novo v grozi vztrepetajo, / kot kadar kri junaška / v zori se razlila / in napojila, / v robstvu tla je kraška» (Ben-Dan 1940: 16).¹⁴

Latentno literarno večjezičnost lahko v sklopu beneškoslovenske poezije opazujemo na ravni pesmi Alda Clodiga (Klodiča) *Pustita nam rože*, po kateri so naslovljeni zborniki vsakoletnih festivalov beneškoslovenskih pesmi *Senjam beneške piesmi* (1984).¹⁵ Pesem, ki na simbolni ravni prikazuje prizadevanja za ohranitev kulturne dediščine beneškoslovenske skupnosti, je bila objavljena kot uvodna pesem prvega zbornika. Del njenega simbolnega naslova, »Pustita nam«, se trikrat ponovi v sami pesmi: »pustita nam piet«, »pustita nam miet«, »pustita nam rože« (Clodig 1984: 11), kar jasno kaže na prisotnost Drugega, kateremu lirski subjekt naslavlja svojo prošnjo:

Kajšan ti lahko porcé:
če puode napri takolé,
umarjemó preca le vsi.
Pa tuol nie ries an na bo.
Pustita nam piet – takuo, k' nam je vsec,
guorit an uekát – písat an še brat
po tistim jiziku, – ki mat na zibel
z vso nje jubeznijo – navadla nas je.
[...]
Pustita na rože po našim sadit,
zvonit za novico po našim zvonit:
potlè bosta vidli, če znamo še mi
veselo zavriskát, ku včasih sta vi!
(Clodig 1984: 11)

Nekdo ti lahko reče:
če bo šlo tako naprej,
bomo kmalu umrli vsi.
Pa to ni res in ne bo.
Pustite nas peti – kot nam je všeč,
govoriti in kričati – pisati in še brati
v tistem jeziku, – ki mati ob zibelki
z vso svojo ljubeznijo – nas je naučila.
[...]
Pustite nam rože saditi po naše,
oznanjati novico z našim zvonom:
potem boste videli, če znamo še mi
veselo zavriskati, kot nekoč ste vi!
(Prevedla Anita Bergnach)

Pregled pesniških prepletanj med tržaško in beneškoslovensko poezijo zaključujemo s prikazom odnosa med Jazom in Drugim ob pesmi *Pridejo ponoc* Andreine Trusgnach:

Te cjejo stuort umriet,
Benečija, san zastopila.
Mislejo, de na ušafajo obednega zbujenega,
kar pridejo ponoc, ku tatje,

Ti vogliono far morire,
Benečija, l'ho capito.
Si illudono di non trovare sveglio nessuno
quando verranno do notte, come ladri,

14 Kot poudarja Pavel Fonda, se v nevarni situaciji skupina umakne v paranoično-shizoidno pozicijo, ker je najbolj primerna za utrjevanje skupine, za določitev skupnega sovražnika in za krepitev pozitivnih čustev do svoje skupine. V takem položaju se torej vse doživeto loči na dobro in slabo, pri čemer je vse slabo projicirano navzven (Toroš 2021). – Za več primerov pesmi slovenskih tržaških medvojnih pesnikov prim. Toroš 2011.

15 Tradicionalni, več kot pol stoletja trajajoči festival prirejajo vsako leto v Benečiji z namenom ohranjanja beneškoslovenskega narečja. Več o festivalu *Senjam beneške piesmi* v Novak Popov 2015 in Toroš 2022.

pa mi bomo pokoncu an vsi kupe,
 na sred vasi
 zapiejemo na moc tiste pjesmi,
 ki so nas učil te star.
 Bomo piel. An oni pridejo s škarjan
 za nan odriezat jizik,
 pa pjesmi bojo že gu luhtu
 vesoke vesoke,
 zbudjo vse judi na sviete,
 vsi jih bojo čul an za tiste
 na bojo mogle vič umriet
 (Trusgnach 2011: 11)¹⁶

ma noi li aspetteremo alzati e tutti assieme,
 in mezzo al paese,
 canteremo con forza quei canti
 che ci hanno insegnato glu anziani.
 Canteremo. E verranno con le forbici
 per tagliarci la lingua,
 ma le canzoni si saranno già levate al cielo
 in alto, sempre di più,
 sveglieranno il mondo,
 tutti le sentiranno e per questo
 non potranno più morire
 (Trusgnach 2011: 11)

Pesem lahko razumemo kot krik, dramatično ekspresijo v obrambo beneškoslovenskega jezika. Uporabljena je podoba fizičnega nasilja s strani neimenovanega Drugega, fizične odstranitve organa za govor, kar vzbuja nelagodje: »An oni pridejo s škarjan / za nan odriezat jizik« (Trusgnach 2011: 11). Beneškoslovenski antagonist je nakazan zgolj prek zaimka »oni«.

Zaključek

Beneškoslovenske pesmi uporabljajo večjezične besedilne strategije, ki so značilne tako za slovensko kot italijansko poezijo iz Trsta, kar je posledica večjezičnosti tržaškega in beneškoslovenskega prostora. Kljub temu ima beneškoslovenska poezija v tem okviru svoje specifičnosti, ki pridejo še posebej do izraza v beneškoslovenski narečni poeziji. Slednja je skoraj brez izjeme objavljena skupaj s prevodom v italijanski standardni jezik. Ravno pri sočasnem branju izvirnika in prevoda se razpira globlje sporočilo, ki je posredovano prek kodnega preklapljanja in ki se primarno osredotoča na skrb za ohranjanje beneškoslovenskega jezika in identitete. Slednje je vezni člen med beneškoslovensko narečno poezijo in pesniško zbirko Marianne Deganutti. Za sodobno beneškoslovensko poezijo je obenem značilna latentna literarna večjezičnost, ki posredno nakazuje jezikovne napetosti v Benečiji. Ta večjezična literarna praksa je bila značilna za slovensko tržaško poezijo predvsem v medvojnem obdobju in odraža neugodno družbenopolitično klimo.

16 Hočejo te usmrtiti, / Benečija, sem dojela. / Mislijo, da ne najdejo nobenega zbujenega, / ko pridejo ponoči, kakor tatovi, / mi pa bomo budni in vsi skupaj, / sredi vasi / bomo na vso moč zapeli tiste pesmi, / ki so nas jih učili naši starši. / Peli bomo. In oni bodo prišli s škarjami / da nam odrežejo jezik, / a pesmi bodo že v zraku / visoke, visoke, / zbudile bodo vse ljudi na svetu, / vsi jih bodo slišali in zato / ne bodo mogle več umreti (prevedla Anita Bergnach).

Viri in literatura

- ARA, Angelo, MAGRIS, Claudio, 2001: *Trst, obmejna identiteta*. Prevedla Igor Škamperle in Marija Cenda-Klinc. Ljubljana: Študentska založba.
- BANCHIG [BANKIČ], Giorgio [Jurij], 2021: »Proč z Avstrijo!« Zakaj so se Beneški Slovenci opredelili za Italijo. Danila Zuljan Kumar, Petra Kolenc (ur.): *Simon Rutar in Beneška Slovenija*. Ljubljana: Slovenska matica. 93-109.
- BEN-DAN [BENČINA], Danilo, 1940: Tržaški bori. *Lipa*. 16.
- BERGNACH, Anita, 2024: *Iskre Tvoje ljubezni*. Čedad: Zadruga Most.
- BERGNACH, Anita, 2025: *V Tvojem ognju žarim*. Koper: Ognjišče.
- BERNIK, France, 1984: Trst v slovenski poeziji. France Bernik (ur.): *Trst v slovenski poeziji*. Trst: ZTT, Koper: Lipa. 5–13.
- BUKOVÁZ, Antonella, 2011: *Al limite*. Firenze: Le lettere.
- CAROLUS CERGOLY, Luigi, 1980: *Latitudine Nord. Tutte le poesie mitteleuropee in lessco triestio*. Milano: Mondadori.
- CLODIG [KLODIČ], Aldo, 1984: Pustita nam rože. Aldo Clodig (ur.): *Pustita nam rože po našim sadit: 10 let senja-ma beneške piesmi*. Trst: Založništvo tržaškega tiska. 11.
- DAPIT, Roberto, 2003: Nastajanje krajevnih knjižnih jezikov med Slovenci v Furlaniji. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: ob 450-letnici izida prve slovenske knjige. Obdobja 20*. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete. 301–312.
- DEGANUTTI, Marianna, 2023a: *Moj jezik v tvojih besedah/La mia lingua nelle tue parole*. Trst: Mladika.
- DEGANUTTI, Marianna, 2023b: Uvod. *Moj jezik v tvojih besedah/La mia lingua nelle tue parole*. Trst: Mladika. 8.
- DEGANUTTI, Marianna, 2023c: Selektivni code switching v Grmadi v pristanu Borisa Pahorja. *Jezik in slovstvo* 68/3. 17–29.
- DEGANUTTI, Marianna, 2024a: *Literary Multilingualism in the Borderlands. The Challenge of Trieste*. New York, Oxon: Routledge.
- DEGANUTTI, Marianna, 2024b: Literary multilingualism: exploring latent practices. *Textual Practice* 38/4. 594–613.
- EVEN-ZOHAR, Itamar, 1996: The Role of Literature in the Making of the Nations of Europe: A Socio-Semiotic Study. *Applied Semiotics/Sémiotique Appliquée* 1/1. 39–59. Toronto: University of Toronto.
- KACIN WOHINZ, Milica, PIRJEVEC, Jože, 2000: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Nova revija (Zbirka Korenine).
- KERIN, Urška, 2007: Testiranje jezikovne zmožnosti učencev dvojezične osnovne šole v Špetru. *Jezik in slovstvo* 52/6. [3]–18.
- KOŠUTA, Miroslav, 1991: Jutrišnje tržaško jutro. Miroslav Košuta: *Riba kanica*. Trst: ZTT. 42.
- NOVAK POPOV, Irena, 2015: Senjam beneške piesmi kot dejavnik prenove narečne poezije v Slovenski Benečiji. *Primerjalna književnost* 38/2. 157–174.
- PODRECCA [PODREKA], Peter, 1871: Slovenija in njena hčerka na Beneškem. *Soči* 1/4.
- POGAČNIK, Jože, 2001: Književnost v zamejstvu in zdomstvu. Jože Pogačnik (ur.): *Slovenska književnost III*. Ljubljana: DZS. 351–401.
- RONCELLI, Nadia, 2024: *Predstavitev pesniške zbirke Moj jezik v tvojih besedah*. <https://www.youtube.com/watch?v=rFE9fNksp-0> (dostop 13. 1. 2025).
- SALAMANT, Claudia, 2015: *De b'mogle besiede*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko/Civiale del Friuli: Circolo di cultura Ivan Trinko.
- SAMEC, Janko, 1981: *Sen morja: soneti in druge pesmi*. Trst: Založništvo Tržaškega tiska, Ljubljana: Cankarjeva založba.
- STRNAD, Živa, 2014: Pesniška besedila v Štampilarskih publikacijah: literarnozgodovinski vidik (diplomsko delo). Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici.
- TOROŠ, Ana, 2011: *Podoba Trsta in Tržaškega v slovenski in italijanski poeziji prve polovice 20. stoletja*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici.

- TOROŠ, Ana, 2014: Triestinità and tržaškost: common points and differences. *Slovene studies: journal of the Society for Slovene Studies* 36/1. 39–54.
- TOROŠ, Ana, 2021: Minority literature and collective trauma: the case of Slovene Triestine literature. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 86. 65–81.
- TOROŠ, Ana, 2022: The coded literary discourse of the Senjam Song Festival of Benečija. *Razprave in gradivo: revija za narodnostna vprašanja* 88. 49–66. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- TOROŠ, Ana, 2024: Literarna večjezičnost v Benečiji. Matejka Grgič (ur.): *Slovenščina v Italiji*. Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani. 121–145.
- TOROŠ, Ana, MAKUC, Neva, 2022: Slovenian literature in the Provinces of Gorizia and Udine from the perspective of turbulent historical events. *Annales: anali za istrske in mediteranske študije. Series historia et sociologia* 32/2. 263–276.
- TRINKO, Ivan, 1897: *Poezije*. Gorica: Goriška tiskarna A. Gabršček (Slovanska knjižnica). 60–61.
- TRUSGNACH, Andreina, 2011: *Sanje morejo plut vesoko*. Čedad: Kulturno društvo Ivan Trinko/Cividale del Friuli: Circolo di cultura Ivan Trinko.
- TRUSGNACH [CEKOVA], Andreina, 2023: *Pingulauenca ki jo nie bluo/L'altalena che non c'era*. Trst: ZTT/Trieste: EST.
- ZUANELLA, Natalino [Božo], 1998: *Mračna leta Benečije: dejavnost tajnih organizacij v vzhodni Furlaniji*. Prevedla Vida Gorjup Posinkovič. Ljubljana: Cankarjeva založba.

Narodni dom v Trstu

DOI: 10.4312/SSJLK.61.84-94

Borut Klabjan, Znanstveno-raziskovalno središče Koper, Koper; borut.klabjan@zrs-kp.si
Gorazd Bajc, Filozofska fakulteta, Univerza v Mariboru, Maribor; gorazd.bajc@um.si

Trst je bil do prve svetovne vojne več kot petsto let del habsburške monarhije in pred njenim razpadom najpomembnejše pristanišče, ne nazadnje pa tudi mesto z daleč največjim številom Slovencev sploh. V njem si je slovensko meščanstvo leta 1904 postavilo svoje središče, Narodni dom, ki je v kratkem postalo osišče slovenskega družbenega življenja v mestu. Zaradi tega je bil v napoto italijanskim nacionalistom, ki so v njem videli »skrunitev« italijanskih tal, tako da so po prvi svetovni vojni, ko so mesto zasedle italijanske čete, dom napadli in ga zažgali, in sicer 13. julija 1920. Požig predstavlja enega prvih »uspehov« nastajajočega fašističnega gibanja in simbolni začetek naraščajoče protislovenske mržnje. Po sto letih se je začel formalni postopek vrnitve Narodnega doma slovenski narodni skupnosti v Trstu.

Narodni dom, Trst, fašizem, nacionalizem, 20. stoletje

Until the First World War, Trieste had been part of the Habsburg Monarchy for over five hundred years, and, before the monarchy's collapse, it was its most important port and the city with by far the largest ethnic Slovene population. In 1904, the Slovene bourgeoisie built its own cultural center there, which soon became the focal point of Slovene social life in the city. This is why it was perceived as an obstacle by Italian nationalists, who saw it as a »desecration« of Italian soil. After the First World War, when the city was occupied by Italian troops, the cultural center was attacked and set on fire on July 13th, 1920. The burning of the cultural center was one of the first »successes« of the emerging Fascist movement and the symbolic beginning of growing anti-Slovene sentiment. The formal process to return the Slovene Cultural Center to the Slovene ethnic community in Trieste only began a hundred years later.

Slovene Cultural Center, Trieste, Fascism, nationalism, twentieth century

Narodni dom v Trstu je bil med letoma 1904 in 1920 najpomembnejše slovensko središče v mestu. A njegova zgodba je veliko daljša in se prične pred njegovo izgradnjo, danes, dobrih sto let po požigu, pa ji še ni videti konca.

V začetku 20. stoletja je bil Trst eno izmed najpomembnejših avstrijskih mest in najpomembnejše pristanišče habsburške monarhije. Zaradi gospodarske rasti je že pred tem privabljal ljudi od vsepovsod. Od približno 230.000 prebivalcev so Slovenci predstavljali med četrtino in tretjino prebivalstva, tako da je bil Trst mesto z največjim številom Slo-

Urška Perenič (ur.): *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 61)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-602-6, 978-961-297-603-3 (PDF)

vencev. S politizacijo javnega življenja in oblikovanjem modernih narodov so od sredine 19. stoletja dalje ustanavljali svoja društva in organizacije. Ko so zaradi političnih zahtev prišli navzkriž z vladajočo italijansko elito v mestu, se je pojavila potreba po lastnih prostorih, ki bi omogočali razvoj vseh dejavnosti na političnem, gospodarskem, a tudi športnem, kulturnem in umetniškem področju. V ta namen je Tržaška posojilnica in hranilnica kupila parcelo v hitro razvijajočem se mestnem predelu in v dveh letih je slovensko tržaško gradbeno podjetje Martelanc po načrtu arhitekta Maksa Fabianija zgradilo za tedanji čas zelo moderno stavbo. Po odprtju prvih prostorov avgusta 1904 so v njem delovali oz. domovali Hotel Balkan z več kot šestdesetimi sobami, kavarna, restavracija, Slovanska čitalnica z veliko knjižnico, Tržaška posojilnica in hranilnica – lastnica stavbe, tiskarna, v kateri se je nekaj let tiskal časopis *Edinost*, telovadnica tržaškega telovadnega društva Sokol, gledališče s približno 430 sedeži, pisarne političnih veljakov društva *Edinost* in odvetnikov, druga društva, ki so sodelovala s slovenskimi narodnjaki, ter zasebna stanovanja. V kratkem se je v Narodnem domu razvila živahna in raznolika dejavnost: v manj kot 16 letih delovanja se je zvrstilo več kot 600 gledaliških predstav, 134 koncertov, operet in drugih glasbenih prireditev, 95 političnih shodov, 84 predavanj, 69 slavnosti – vsi ti dogodki so se prepletali z bolj prozaičnimi, a gospodarsko uspešnimi kavarniškimi in hotelirskimi posli (Pozzetto idr. 1995).

Sicer so Slovenci na Tržaškem pred prvo svetovno vojno poleg osrednjega doma zgradili še pet centrov: v Barkovljah (1897), pri Sv. Jakobu (1901), pri Sv. Ivanu (1903), v Rojanu (1907) in Škednju (1914); treba pa je omeniti tudi Trgovski dom v Gorici (1904).

Narodni dom ali Hotel Balkan, kot so ga mnogi poznali v javnosti zaradi napisa na pročelju, ki je gledalo proti Vojaškemu trgu, je postal glavno osišče slovenskega meščanstva. Čeprav ni bil edini dom, je bil zaradi množičnega delovanja vendarle referenčna točka za tržaške Slovence. Pri nasprotnikih slovenskega narodnega gibanja pa je že njegov obstoj povzročal nasprotovanje in prezir. Zaradi svojega dejanskega in simbolnega pomena je bil v času političnih shodov ali ob drugih politično napetih trenutkih, kot so bile npr. volitve, večkrat tarča napadov. Še posebej italijanski nacionalisti se niso želeli sprijazniti z njegovo fizično navzočnostjo in ker je bila njihova politična obstrukcija neuspešna, so nameravali njegovo podobo nevtralizirati. Najprej so na novo zgrajeno (leta 1912) sosednjo palačo Vianello postavili leva sv. Marka, ki je grozeče zrl v Fabianijevo palačo, nato, po priključitvi mesta Italiji, pa so milje spremenili tako, da so pred stavbo leta 1925 zgradili še palačo Arrigoni, da bi ga tako zakrili in izločili z mestnega videza ter javnega imaginarija.

Ob izbruhu prve svetovne vojne in poznejšem italijanskem napadu na Avstro-Ogrsko maja 1915 se je Trst znašel v neposrednem zaledju fronte in delovanje v Narodnem domu je postopoma sledilo vojnemu dogajanju. Čeprav ni nikoli popolnoma zamrlo, se je lahko nadaljevalo šele potem, ko se je fronta premaknila na reko Piavo, daleč od Trsta, in se je začelo krepiti v letu 1918. Takrat je Narodni dom postal shajališče politikov, ki so sanjali o koncu vojne in hkrati načrtovali prihodnost mesta v mejah nove, jugoslovanske države.

V njem je imel sedež Krajevni svet za Trst in Primorsko, politični organ, ki so ga Slovenci ob razkroju habsburških državnih ustanov vzpostavili po celotnem slovenskem ozemlju.

Toda novembra 1918 so Trst in Avstrijsko primorje zasedle italijanske čete in razpusstile vse druge organe. Oblast je prevzel general Carlo Petitti di Roreto in območju vladal do sredine naslednjega poletja; nato pa je z vodenjem nadaljevala civilna uprava, in sicer do razmejitve med Italijo in Kraljevino Srbov, Hrvatov in Slovencev novembra 1920. Medtem so se v Parizu začela pogajanja za določitev novih meja na ruševinah habsburške monarhije. Zaradi institucionalne nestabilnosti, slabih življenjskih razmer in nesposobnosti državnikov, da bi dosegli ureditev razmer, so se politične in nacionalne napetosti samo še večale. V eskalaciji nasilja so se združile vojaške in paravojaške enote, fašisti in skupine drugih italijanskih nacionalistov, ki so 13. julija 1920, po shodu sredi mesta, napadle Narodni dom in ga požgale. Nasilni pohod je terjal tri smrtne žrtve, mnoge ljudi pa so fašisti pretepli. Požig so spremljala nasilna dejanja po vsem mestu: tarče so bili jugoslovansko predstavništvo, sedeži slovenskih in srbskih društev, posamezna podjetja in banke, pisarne slovenskih politikov in odvetnikov ter slovenske gostilne – skupaj je šlo za 21 napadov; naslednji dan je prišlo do požiga Narodnega doma in drugih razdejanj v Pulju, zatem so črnosrajčniki izvedli izgrede v Pazinu in na Reki.

Varnostni organi niso posegli v dogajanje in so krivdo zvrčali na Slovence: obtoževali so jih protiitalijanske drže in, v primeru tržaškega Narodnega doma, streljanja in metanja ročnih bomb. Za ta namen so zbrali pričevanja italijanskih vojakov ter civilistov in jih poslali osrednjim oblastem v Rim, vendar do prave preiskave ni nikoli prišlo in krivcev zato niso nikoli odkrili, še manj kaznovali. Še več, po Mussolinijevem prevzemu oblasti konec leta 1922 so fašisti izpostavljali požig Narodnega doma kot katarzičen trenutek v zgodovini Trsta in »novih« italijanskih provinc ter podčrtali njegov formativni pomen pri izgradnji fašističnega gibanja (Klabjan, Bajc 2021: 159–165, 171–173, 204–206, 215–220, 226–237, 247–252).

Težko je izmeriti stanje duha okrog gorečega doma, a na podlagi zbranih spominov in pričevanj se ni mogoče znebiti občutka, da je bil napad uspešen ne samo zaradi nasilja fašistov in vojske, pomoči policijskih organov in drugih državnih ustanov, temveč tudi zato, ker je bilo sovraštvo do tržaškega »Drugega« prisotno v marsikaterem mestnem gospodinjstvu. Anton Podbrišček je v spominskem zapisu pojasnil, da je »staro in mlado« zadovoljno plesalo okrog gorečega doma (OZE NŠK, ND, fasc. 2, mapa 12, Spomin Antona Podbriščka, brez datuma). In ko je Milko Škrap čez mnogo let opisoval, kako je kot otrok s starejšo sestro z vzpetine pri Sv. Ivanu nad Trstom opazoval požar, je omenil tudi pripombo sosedovega fanta, Giulia, ki je skoraj zmagoslavno komentiral dogajanje: »Vidiš, a, kako gori vaš Balkan,« so bile besede mladega mulca ene izmed redkih italijanskih družin, ki so leta 1920 prebivale v tem okraju (Škrap 2015: 21).

Še zdaleč ni šlo za peščico ljudi, kot piše Giani Stuparich, ki je želel leta 1948, ko je pisal spomine o Trstu, opravičiti molk mesta. Čeprav bi težko trdili, da se je večina italijanskega Trsta strinjala s požigom Narodnega doma, pa Stuparicheve besede o skupinici prenapetežev

zvenijo kot nekakšen postumni poskus kolektivne rehabilitacije tržaške družbe zaradi podpore fašizmu. V resnici je vprašanje mnogo bolj zapleteno in kaže na to, kako se tržaška družba ni znala ali pa ni želela spopasti z vprašanjem lastne drugačnosti (Stuparich 1948: 65–69).

Ali je tu tekla premočrtna etnična ločnica, je težko reči. Poleg tega je v mestu, kot je Trst, kjer je nacionalna kategorizacija marsikdaj nemogoča in v bistvu nesmiselna, raziskav za podajanje splošne slike še vedno premalo. Ugotoviti pa je mogoče, da je bilo med takratnimi zapisi Slovencev vzdrušje popolnoma drugačno od tistega, ki izvira iz besed Giulia, italijanskega mladeniča od Sv. Ivana, ko pravi:

»V meni se je mešala žalost, obup in bes. Bilo mi je, da bi se vrgla na tla in vpila, tulila, rjovela kakor ranjena zver. Pa sem zagledala pred seboj vojaka, ki me je opazoval. [...] Stisnila sem zobe in pesti in počasi odtavala, z žalostjo in bolečino v srcu, ki me še po 60 letih, ko se na ta dogodek spomnim, peče in boli,« je julija 1980 pisala Marica Kranjčeva, vdova Teršar, Tržačanka, ki je takrat sicer stanovala v Kopru in se spominjala, kako je naslednji dan, kot mnogi drugi, romala na pogorišče, da bi se prepričala o novicah, ki so se razširile po mestu prejšnji večer. (OZE NŠK, ND, fasc. 1, mapa 3, Spomini na mladostna leta, ki sem jih preživela v Narodnem domu v Trstu, brez datuma)

Tržaški novinar Erik Dolhar je pred dvajsetimi leti objavil dnevniški zapis svojega *nonota* Lojzeta Dolharja, ki je bil ob požigu tržaškega Narodnega doma star osemnajst let. Tudi on je bil doma pri Sv. Ivanu, od koder je, namesto na reber nad zaselkom, kot je storil Škrap s starejšo sestro in sosedovim fantom Giulijem, šel proti središču Trsta.

Ob enajstih in pol se napotimo v mesto. Domači niso tega slutili in so spali, sicer bi se ne upal. Pred Balkanom se nam je nudil žalosten prizor. Vse poslopje v ognju, stropov nikjer več, zadnji konec strehe je gorel, le pokončne stene so še ostale. Gasilci so škropili le sosednje hiše. Balkana niso smeli. Tedaj, ko sem bil jaz spodaj, je bilo po mestu že mirno: svoj cilj so dosegli. Ljudstva je bilo pa dosti pred Balkanom, z zadovoljstvom so opazovali ogenj. Stiskali smo zobe, a kaj smo hoteli, še ziniti smo se komaj upali. Mislili smo le na maščevanje. Dan obračuna mora priti. Bog daj kmalu. (Dolhar, Korosic 2000: 69–71)

Stanje je bilo napeto. Protesti so se vršili v Ljubljani in Mariboru, kjer so še posebej tamkajšnji Primorci zahtevali odločen odziv, medtem ko je uradni Beograd neprepričljivo protestiral pri italijanskih oblasteh (*Slovenec*, 15. 7. 1920; *Slovenski narod*, 16. in 17. 7. 1920). Čeprav so jugoslovanske oblasti delovale pomirjevalno, saj niso želele dvigovanja temperature v odnosih s sosednjo Italijo, so zlasti združenja primorskih emigrantov v naslednjih letih gojila spomin na tržaški požig. Na straneh njihovega glasila *Istra*, ki je izhajalo v Zagrebu, so petnajsto obletnico požiga izrabili za napad na italijansko politiko do Slovencev in Hrvatov. Narodni dom so označili za mejnik, ki je pokazal, da je konec »demoliberalne politike laži in hipokrizije« ter začetek »fašistične brutalnosti«. Taka politika ni mogla zahtevati lojalnosti, temveč je vodila le v stopnjevanje nasilja, ki je privedlo do insceniranih

procesov in streljanja antifašistov v Pulju leta 1929 in v Bazovici leta 1930. Kakor so trdili pri *Istri*, je namreč požig še vedno »odprta rana in bo za vedno madež največje sramote na narodu z veliko kulturno tradicijo, a v popolni moralni dekadenci« (*Istra*, 26. 7. 1935).

Istra je bralce obveščala o protislovenski in protihrvaški politiki italijanskega režima in jih vabila, naj podprejo akcije emigrantskih društev. Na srečanjih in izletih so s predavanji vzdrževali spomin na tržaški Narodni dom, leta 1935 pa je Zveza emigrantskih društev v Ljubljani organizirala posebno komemoracijo, na kateri sta med drugimi nastopila vidna Primorca, Lavo Čermelj in Jože Dekleva. V soboto 3. avgusta so priredili ognjemet na gori Begunjščici v Karavankah, zraven koče, ki so jo dve leti prej, 30. julija 1933, poimenovali po tržaški žrtvi Hugonu Robleku in jo vsi Slovenci poznajo zaradi znane viže Slavka Avsenika *Na Roblek bom odšel*. Prej kot Robleka pa je ob mislih na goreči Narodni dom Srečko Kosovel izpostavil Gandhija, indijskega borca za pravice svojega naroda, ki se je šele malo prej začel pojavljati v javnosti, a kmalu zaslovel kot eden izmed najpomembnejših protikolonialnih aktivistov.

Slovenski Narodni dom v Trstu 1920.

Delavski dom v Trstu 1920.

Žitna polja v Istri gorijo.

Fašisti groze ob volitvah.

Srce postaja odporno kot kamen.

Ali bodo še goreli slovenski delavski domovi?

Stara ženica umira v molitvah.

Slovenstvo je progresiven faktor.

Človečanstvo je progresiven faktor.

Človečansko slovenstvo: sinteza razvoja.

Gandhi, Gandhi, Gandhi!

Edinost, gori, gori,

naš narod, duši, duši.

Tako je zapisal v pesmi *Italijanska kultura* (Kosovel 1974: 605). Naslov ne zavaja. Kosovel ni bil edini, ki ni mogel razumeti, kako je bil lahko italijanski narod ob vsem kulturnem bogastvu iz preteklosti zmožen izroditi tako primitivno gibanje, kakor je bil fašizem. Kaj storiti? Rešitev je v esenci človeka, v njegovi humanosti in drugačnem pojmovanju nacionalnega bistva, kot ga je razumel fašizem. Nacionalna identiteta je bila v njegovem pogledu integralni element v napredku človeka, ne izraz njegove nacionalistične regresije. V pesmi je Kosovel ubesedil travmo ob požigu tržaškega Narodnega doma in opisal fašistično nasilje, ki mu je sledilo.

Kot vemo in kot piše sam pesnik, je nasilje prizadelo tudi druge nasprotnike fašistov, predvsem socialiste. A v tistem trenutku se tržaški socialisti za Narodni dom niso kaj prida zmenili. S fašisti, vojaki in karabinjerji so se itak topli in streljali in požig je zanje predstavljal

poglavje zase, epizodo, ki se jih ni tikala: šlo naj bi le za posledico nasprotujočih si nacionalizmov, njuno medsebojno maščevanje (*Delo, Glasilo Socialistične zveze v Julijski Benečiji*, 14. in 16. 7. 1920).

Anarhist Umberto Tommasini se je spominjal svojega očeta, starega socialista, ki je verjel, da gre za boj med dvema nacionalizmoma. »Z nami nimajo nič,« je naivno verjel in delil splošno mnenje tržaškega socialističnega tabora (Tommasini 2020: 134). Pravzaprav ne gre za kak poseben pojav brezbriznosti; prej za kratkovidno obrambno strategijo, ki ni redkost v evropski družbi. Dobro jo ponazarja pesem nemškega luteranskega pastora Martina Niemöllerja iz časa po koncu druge svetovne vojne, s katero je želel opozoriti na stanje duha v nacistični Nemčiji.

Ko so nacisti prišli po komuniste, sem ostal tiho;
ker nisem bil komunist.
Ko so zaprli socialne demokrate, sem ostal tiho;
nisem bil socialni demokrat.
Ko so prišli po sindikaliste, nisem spregovoril;
nisem bil član sindikata.
Ko so prišli po jude, sem ostal tiho;
nisem bil jud.
Ko so prišli pome, ni bilo nikogar več, ki bi spregovoril.¹

Na podlagi njegovih besed lažje razumemo distanco, s katero so tržaški socialisti spremljali uničujoče napade na slovenske in hrvaške ustanove. Daleč od tega, da bi socialisti odobraval protislovensko nasilje, vendar pa se jim je zdelo vredno vmešavati se v zadeve, ki jih niso imeli za svoje. Dokler jo je v tem boju skupila »gospoda«, ni bilo pomembno, ali je bila slovenska, italijanska ali katera druga. Opozarjali so na provokacije nacionalistov in »sodrugom« polagali na vest, naj

pomirjevalno vplivajo na neuko ljudstvo, osobito če bi ga hotel kak nacionalen prenapetež zapeljati do preudarjenih činov. Danes je hladnokrvnost dolžnost vsakega zavednega delavca. Gospoda bo te dogodke že poravnala med seboj, ni treba torej, da teče v ta namen proletarska kri! (*Delo, Glasilo Socialistične zveze v Julijski Benečiji*, 19. 7. 1920)

Podobno kot vodstvo *Edinosti* je tudi glasilo tržaških slovenskih socialistov *Delo* mirilo strasti. Pa ni bilo treba dolgo čakati, da so se fašisti znesli tudi nad delavci in njihovimi sedeži, knjižnicami in domovi. Posebej velja omeniti, da je na začetku septembra 1920 prišlo do hudih pouličnih bojov v mestnem okrožju Sv. Jakob, ki je tedaj veljal za delavsko trdnjavo

1 Besedilo pesmi se večkrat spreminja, a smisel ostaja nespremenjen in v času po drugi svetovni vojni kaže na odgovornost mnogih, ki so s svojo brezbriznostjo omogočili nacistični prevzem oblasti v Nemčiji. Za analizo pesmi prim. Marcuse 2016.

s slovensko prisotnostjo. V kontekstu velike splošne stavke z več incidenti in provokacijami je prišlo do popolnega upora. Naposled je vojska v navezavi s fašisti s topovskimi strelji odstranila barikade. Zaradi večkratnega streljanja je umrlo devet oseb, in sicer osem civilistov in uslužbenec javne varnosti, kakih sedemdeset ljudi je bilo ranjenih, oblasti pa so jih aretirale med 500 do 550 (Apih 1966: 127–128; Silvestri 1966: 63–65; Kacin Wohinz 2010: 244–246; Apollonio 2001: 315–316, 323; Purini 2010: 74–75; Vinci 2011: 98–99).

Pričevanja in spomini nam govorijo o požigu kot slovenski kolektivni travmi in identitetnemu osišču tržaških Slovencev, ki so v naslednjih letih in desetletjih šli skozi različne faze. Ob prvi obletnici požiga je *Edinost* napisala, da Slovenci ne kličejo po maščevanju, da pa z ogorčenostjo v srcu zahtevajo pravico, saj kljub požigu in vsem krivicam, ki so jim bili priča v skoraj treh letih italijanske nadvlade, še niso izgubili upanja v mirno in plodno medsebojno sožitje. Josip Vilfan in drugi *edinjaši* so naivno verjeli, da bodo lahko po prvem valu nacionalistične mržnje le vzpostavili take odnose, da bo Slovincem in Hrvatom v novih pokrajinah omogočen normalen razvoj, ki pritiče narodni manjšini.

Vendar čas ni bil najbolj naklonjen manjšinskemu vprašanju. Evropa je po epohalnih spremembah, ki jih je prinesel konec vélike vojne, popolnoma spremenila svojo geopolitično sliko. Ponovno risanje meja je na zemljevidu stare celine začrtalo nove državne ločnice, ki se v marsikaterem primeru niso ujemale z narodnimi. Predvsem kolaps štirih imperijev, nemškega, habsburškega, osmanskega in ruskega, je take razmejitve privedel do različnih rešitev: od plebiscitov, kakor je primer Koroške, do izmenjave prebivalstva in nasilne etnične homogenizacije, kakor se je zgodilo v povojni Italiji (Bartov, Weitz 2013). Iz Slovencev, Hrvatov, Furlanov in tudi vseh tistih, katerih pogovorni jezik je bil lokalni italijanski dialekt, a kakih posebnih identifikacijskih modelov v italijanstvu niso videli, je bilo treba narediti prave Italijane. S tako politiko pa se niso strinjali vsi novi podaniki. Mnogi so se izselili, drugi so se odločili, da se na svoje domove ne bodo več vrnili, tretje so nove oblasti internirale, premestile na druge konce države, izgnale ali jim niso dovolile povratka na zasedeno območje. Med tistimi, ki so ostali, so se mnogi asimilirali. Kdor je bil Slovenec do novembra 1918, ni nujno, da je to ostal pozneje. Zaradi spremenjenega razmerja moči in nasilja, s katerim se je nova država predstavila v teh krajih, so se mnogi odločili, da bodo postali Italijani. Številnim so oblasti spremenile priimke, spet drugi so za to poskrbeli sami, da bi se prikupili novim gospodarjem.

Po požigu so nameravali tržaški Slovenci Narodni dom obnoviti, vendar državne oblasti podjetjem in družbam niso omogočile financiranja del, medtem ko so mestne oblasti lastnikom grozile z globami zaradi ogrožene statike. Zato je bila Tržaška posojilnica in hranilnica 28. novembra 1924 prisiljena ruševine prodati za ceno, ki je bila bistveno nižja od tržne vrednosti. Kupila jo je družba, v kateri so, med drugimi, svoje deleže imeli lokalni italijanski nacionalisti. Zanje je načrt prenove izdelal tržaški arhitekt Camillo Jonas, Maksa Fabianija pa niso niti obvestili in so njegove zamisli, razen tiste za fasado, popolnoma spremenili. To ni bilo naključno ali malomarno, meni arhitekt Marko Korošič (Korosic 2000: 37–41),

ki je opravil primerjavo izvirnih in novih načrtov. Bila je načrtna preobrazba imenitne palače v mestnem jedru, ki so si jo lahko Slovenci privoščili.

Lastnik objekta je postal Istituto federale di credito per il Risorgimento delle Venezie, ki je po dveh letih obnovitvenih del odprl Hotel Regina. Ob tem se je moral obvezati, da za dobo petdesetih let stavbe ne bo prodal Neitalijanom ali subjektom, ki bi jo lahko uporabili v nasprotju z italijanskimi interesi. Hotelska dejavnost se je nadaljevala vse do konca druge svetovne vojne.

Fašističnemu dvajsetletju in italijanskemu napadu na Jugoslavijo aprila 1941 ter štirim letom vojne, ki je hudo prizadela primorsko območje, je sledila osvoboditev. Stavbo Narodnega doma je 2. maja 1945 zasedla britanska vojska. Preimenovala jo je v Devonshire house in v njej nastanila oficirje z družinami. Tržaški Slovenci in nova jugoslovanska diplomacija so zaman zahtevali vrnitev poslopja, v katerem bi lahko po več kot dvajsetletnem prisilnem molku ponovno organizirali svojo kulturno, umetniško in politično dejavnost. V povojnem času je namreč Trst postal eno izmed žarišč hladne vojne in anglo-ameriška Zavezniška vojaška uprava se ni nameravala zameriti italijanskim oblastem in ni zato nikoli resno razmišljala o možnosti, da bi dom Slovincem vrnila. To bi namreč pomenilo popuščanje ambicijam »slovanskih komunistov«, kot so italijanski nacionalisti pavšalno označevali nacionalne in politične nasprotnike. Enako nepopustljivo so ravnali v odnosu do drugih nekdanjih narodnih domov, vključno z goriškim, za katerega je takrat podtajnik pri predsedstvu vlade Giulio Andreotti opozarjal, da bi v slovenskih rokah postal žarišče iredentističnega in protiitalijanskega delovanja (PCM, UZC II, Gorizia, busta 5, Volume I, dok. št. 200.3247/4.9.17-3, 14. 6. 1950).

Anglo-Američani so ob odhodu iz Trsta leta 1954 stavbo prepustili italijanskim oblastem. Ob podpisu memoranduma o soglasju v Londonu 5. oktobra istega leta se je Italija pisno obvezala, da bo nekatere nepremičnine oddala v uporabo slovenski skupnosti (šlo je za dom pri Sv. Ivanu in za poslopje v Rojanu ali v kaki drugi predmestni četrti) in finančno omogočila gradnjo novega kulturnega doma (Londonski sporazum 1969: 13; Jeri 1975: 555). Tržaški Slovenci, ki so bili po letu 1948 na leviči dodatno razklani med podporniki Stalina in Tita, so tvegali, da ostanejo brez svojih prostorov, tako da so se morali sprijazniti z delno poravnavo za škodo, ki so jo utrpeli zaradi fašizma, in sicer s postavitvijo nadomestnega objekta, ki pa ni bil več v samem centru mesta – kar je bilo seveda ključno. Leta 1964 so v Ulici Petronio zgradili Kulturni dom. Vsota 500 milijonov lir, ki jo je dala na voljo italijanska država, ni zadoščala, tako da so morali priskočiti na pomoč Slovenci po svetu, jugoslovanska vlada in posamezne jugoslovanske republike. Obljube glede nepremičnine pri Sv. Ivanu se niso uresničile, glede tiste v Rojanu pa je prišlo do spremembe, saj so oblasti po nekaj letih v zameno Slovincem (in sicer družbi Dom) dodelile Prosvetni dom na Opčinah; se pravi izven Trsta.

V naslednjih letih so se na slovenski strani še vedno s precejšnjimi nihanji pojavljale zahteve po vrnitvi nepremičnin, ki so bile odtujene v času po prvi svetovni vojni in letih

fašističnega režima. Ob vsaki pomembnejši obletnici požiga so organizacije Slovencev v Italiji priredile shode in spominske svečanosti, da bi opozorile na preteklo nasilje ter krivično ravnanje Italijanske republike. Sicer se je morala manjšina v celotnem obdobju po drugi svetovni vojni ukvarjati s številnimi drugimi nerešenimi političnimi in pravno-fomalnimi vprašanji, kot je bilo šolstvo, uporaba jezika v javnosti in izvoljenih organih, dvojezičnost, toponomastika, podpore kulturni dejavnosti (Bajc 2004).

Po odhodu zavezniške vojske iz Trsta je začel Hotel Regina znova poslovati, a je leta 1976 dokončno zaprl svoja vrata, nepremičnina pa je prešla v last dežele Furlanije-Julijske krajine, ki jo je oddala v uporabo tržaški univerzi. V prenovljene prostore se je leta 1997 vselila Visoka šola modernih jezikov za prevajalce in tolmače.

Do bistvenega premika je prišlo februarja 2001, ko je bil v Rimu izglasovan t. i. zaščitni zakon (Zakon 38/2001), ki v 19. členu predvideva vprašanje nepremičnin. Ob nekaterih drugih bivših domovih, in sicer pri Sv. Ivanu v Trstu ter Trgovskem domu v Gorici, je izrecno omenjen tudi osrednji Narodni dom v središču Trsta, v katerem se »[...]« namestijo kulturne in znanstvene institucije slovenskega (začenši z Narodno in študijsko knjižnico) in italijanskega jezika [...]« (GURI, No. 56, 8. 3. 2001: 12). Oktobra 2004 je na tej podlagi prišlo do odprtja slovenskega informativnega centra v pritličnih prostorih, postopoma sta se tja vselila otroški in mladinski odsek Narodne in študijske knjižnice. Bili so to pomembni, a še vedno bolj simbolični in majhni koraki. Slovenska manjšina je bila torej tudi glede doma vnovič, kakor vsa poveljna leta, priča zavlačevanjem pri uveljavljanju zakonskih določil.

Očitno pa diplomaciji Rima in Ljubljane v zakulisju nista bili pasivni, tako da je 9. novembra 2017 italijanski zunanji minister Angelino Alfano slovenskemu kolegu Karlu Erjavcu zagotovil vrnitev in obnovo Narodnega doma do leta 2020 (*Primorski dnevnik*, 9. 11. 2017). Bila je to velika in pomembna novost. Sledili so še nekateri koraki, eden izmed njih 9. maja 2019, ko je tržaška univerza sklenila, da bo slovenski knjižnici predala dodatne pritlične prostore.

Naposled sta ob stoti obletnice požiga 13. julija 2020 predsednik Italijanske republike, Sergio Mattarella, in predsednik Republike Slovenije, Borut Pahor, v prostorih tržaške prefekture prisostvovala podpisu posebnega dokumenta, s katerim se je začel formalni postopek vrnitve Narodnega doma slovenski manjšini. Tedaj je bila tudi predstavljena časovnica, kako naj bi se konkretno uresničila restitucija. Po mnenju poznavalcev naj bi se celoten postopek zavlekel vsaj deset let, saj se mora pred tem izvesti preureditev novih prostorov za Visoko šolo modernih jezikov za prevajalce in tolmače, ki ostaja v prostorih Narodnega doma. Vprašanje dejanske vrnitve celotne stavbe ostaja vse do danes nerešeno, pri manjšini pa so se medtem začela razmišljanja o vsebinah, s katerimi bi »napolnili« nekdanji najbolj eminentno slovensko palačo v mestnem središču.

Slika 1: Ob 100. obletnici požiga, 13. julija 2020, se je začel formalni postopek vrnitve Narodnega doma slovenski manjšini (foto: Borut Klabjan)

Viri in literatura

Delo, Glasilo Socialistične zveze v Julijski Benečiji, Trst.

GURI – *Gazzetta Ufficiale della Repubblica Italiana.*

Istra, Zagreb.

OZE NŠK, ND – Odsek za zgodovino Narodne in študijske knjižnice v Trstu (OZE NŠK), fond Narodni dom (ND).

PCM, UZC II – Presidenza del Consiglio dei Ministri, Roma (PCM), fond Ufficio Zone di Confine, Sezione II (UZC II).

Primorski dnevnik, Trst.

Slovenec, Ljubljana.

Slovenski narod, Ljubljana.

APIH, Elio, 1966: *Italia, fascismo e antifascismo nella Venezia Giulia (1918–1943)*. Bari: Laterza.

APOLLONIO, Almerigo, 2001: *Dagli Asburgo a Mussolini. Venezia Giulia 1918–1922*. Gorizia: LEG, IRCL.

BAJC, Gorazd (ur.), 2004: *Na oni strani meje. Slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866–2004*. Koper: Založba Annales.

BARTOV, Omer, WEITZ, Eric (ur.), 2013: *Shatterzone of Empires: Coexistence and Violence in the German, Habsburg, Russian and Ottoman Borderlands*. Bloomington: Indiana University Press.

DOLHAR, Erik, KOROSIC [KOROŠIČ], Marko, 2000: *Narodni dom – Balkan. Izvirni dokumenti ob 80-letnici požiga*. Ljubljana: Jutro, Nova Gorica: Branko.

JERI, Janko idr. (ur.), 1975: *Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni*. Ljubljana: Cankarjeva založba, Koper: Primorski tisk, Trst: Založništvo tržaškega tiska.

KACIN WOHNZ, Milica, 2010: *Alle origini del fascismo di confine. Gli sloveni della Venezia Giulia sotto l'occupazione italiana, 1918–1921*. Gradisca d'Isonzo, Gorizia: Centro isontino di ricerca e documentazione storica e sociale «Leopoldo Gasparini», Fondazione Sklad Dorče Sardoč.

KLABJAN, Borut, BAJC, Gorazd, 2021: *Ogenj, ki je zajel Evropo. Narodni dom v Trstu 1920–2020*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

KOROSIC [Korošič], Marko, 2000: Tehnične značilnosti Fabianijeve palače. Erik Dolhar, Marko Korosic [Korošič]: *Narodni dom – Balkan. Izvirni dokumenti ob 80-letnici požiga*. Ljubljana: Jutro, Nova Gorica: Branko. 18–44.

KOSOVEL, Srečko, 1974: *Zbrano delo*, zv. II. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Londonski sporazum, 1969: *Londonski sporazum. Ob petnajstletnici, oktober 1954 – oktober 1969*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.

MARCUSE, Harold, 2016: The Origin and Reception of Martin Niemöller's Quotation, »First they came for the Communists ...«. Michael Berenbaum, Richard Libowitz, Marcia Sachs Littell (ur.): *Remembering for the Future. Armenia, Auschwitz and Beyond*. St. Paul, Minnesota: Paragon House. 173–199.

POZZETTO, Marko idr. (ur.), 1995: *Narodni dom v Trstu 1904–1920*. Trst: Založba Devin.

PURINI [PURICH], Piero, 2010: *Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria 1914–1975*. Udine: Kappa Vu.

SILVESTRI, Claudio, 1966: *Dalla redenzione al fascismo: Trieste 1918–1922*. Udine: Del Bianco.

STUPARICH, Giani, 1948: *Trieste nei miei ricordi*. Milano: Garzanti.

ŠKRAP, Milko, 2010: *Uporna mladina. Prispevek k zgodovini borbe slovenske tržaške mladine za narodni obstoj pod fašistično Italijo*. Dopolnjen ponatis iz leta 1971. Koper: Lipa.

TOMMASINI, Umberto, 2020: *Kovač anarhist. Spomini aktivista med Trstom in Barcelono*. Ljubljana: Založba *cf.

VINCI, Anna Maria, 2011: *Sentinelle della patria. Il fascismo al confine orientale 1918–1941*. Roma, Bari: Laterza.

Razprava je nastala v okviru raziskovalnega projekta Desetletje dekadence. Državljanstvo, pripadnost in brezbržnost do države na severno jadranskem mejnem območju, 1914–1924 (št. J6-3121) in raziskovalnega programa Slovenska identiteta in kulturna zavest v jezikovno in etnično stičnih prostorih v preteklosti in sedanjosti (št. P6-0372), ki ju financira Javna agencija za znanstvenoraziskovalno in inovacijsko dejavnost Republike Slovenije (ARIS).

Srečko Kosovel, Vladimir Martelanc in tržaška veja Mednarodnega proletkulta 1922–1923

DOI: 10.4312/SSJLK.61.95-109

Ravel Kodrič, Trst, Koper, Luksemburg; kodrira@gmail.com

Proletkult – gibanje za neposredno kulturno dejavnost in umetniško ustvarjanje proletariata, ki se je v Rusiji po revoluciji navdihovalo pri nauku Aleksandra A. Bogdanova – je na sprva zasedeno in nato Italiji priključeno Primorsko odjeknil iz nemških in italijanskih delavskih občil. Organizacijsko se je cepil na starejše prosvetno izročilo tržaškega Ljudskega odra in njegovih podružnic od Posočja do zaledja Kvarnerskega zaliva. Pomemben pobudnik in pospeševalec je bil iz delavskega Torina Antonio Gramsci z listom *L'Ordine Nuovo*. V državno vodstvo proletkulta je iz Primorske pritegnil Ivana Regenta. Na Tržaškem so v tedniku *Delo*, v *Učiteljskem listu* in *Komunističnem koledarju za navadno leto 1922* svoja peresa v isto smer zastavili Dragotin Gustinčič, Jože Pertot in Alojzij Hreščak. Za njegov razmah sta se posebej zavzela mladeniča in ožja prijatelja Vladimir Martelanc kot kulturni urednik pri *Delu* in Srečko Kosovel v krogu *Mladine*.

proletkult, Vladimir Martelanc, Srečko Kosovel, Aleksandr A. Bogdanov, Antonio Gramsci

Proletkult, a movement promoting direct cultural activity and artistic creation of the proletariat and inspired by Alexander A. Bogdanov's teachings in post-revolutionary Russia, was introduced to the Slovene Littoral region – initially occupied and later annexed by Italy – from German and Italian workers' publications. Organizationally, it grafted onto the older educational tradition of the Trieste-based organization *Ljudski oder* (People's Stage) and its branches from the Soča Valley to the hinterland of the Kvarner Gulf. One of its important initiators and promoters was Antonio Gramsci from the Turin workers' movement with the newspaper *L'Ordine Nuovo* (The New Order). He recruited Ivan Regent from the Littoral into the national leadership of Proletkult. In the Trieste area, Dragotin Gustinčič, Jože Pertot, and Alojzij Hreščak wrote along the same lines in the weekly *Delo* (Labor), *Učiteljski list* (Teachers' Journal), and the volume *Komunistični koledar za navadno leto 1922* (Communist Calendar for the Ordinary Year of 1922). Two young men and close friends, Vladimir Martelanc as the cultural editor at *Delo* and Srečko Kosovel within the circle of contributors to the magazine *Mladina* (Youth), were particularly instrumental in the movement's development.

proletkult, Vladimir Martelanc, Srečko Kosovel, Alexander A. Bogdanov, Antonio Gramsci

Tri mesece pred smrtjo je Srečko Kosovel v torek, 23. februarja 1926, med predavanjem delavstvu v Zagorju o Umetnosti in proletarcu dejal:

Urška Perenič (ur.): *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.
Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025
(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 61)
ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X
ISBN 978-961-297-602-6, 978-961-297-603-3 (PDF)

V slovenskem tržaškem proletarskem listu *Delo* sem večkrat z veseljem čital pesmi starejših in mlajših delavcev in kmetov. Mnogokrat so bile te pesmi tako elementarno preproste, da so učinkovale z veliko sugestivno silo. In glej! V Delavsko-kmetskem listu od 11. februarja zagledam pesem, ki jo je spisal starejši brezposelni delavec I. Osterman iz Ljubljane. Imenuje se *Beda in objeda*. Že samo stremljenje je vredno, da si ga zapomnimo. Ta pesem ni umetnina, a nam služi v dokaz, da je v proletariatu veliko volje do dela na polju duševne kulture. (Kosovel 1977: 28)

Netilec in krmar tega stremljenja pri »slovenskem tržaškem proletarskem listu« *Delo* je med plimovanjem fašističnega nasilja bil Vladimir Martelanc, ki je bil prijatelj Srečka Kosovela (Martelanc 2023: 5–46). Leto mlajši fant iz tržaškega predmestja Sv. Ivana – Kosovel mu je ljubkovalno pravil Vladi – se je mlademu pesniku, tedaj pobudniku in uredniku dijaškega literarnega lista *Lepa Vida*, prikupil tudi s tem, da je botroval njegovemu zbližanju s tolimnsko učiteljišnico ter obetajočo pesnico in pisateljico Miriam (kot je Srečko Kosovel v svojih pismih nagovarjal Fanico Obid) (Martelanc 2007: 177). Takole se ga je Srečko Kosovel v pismu Miriam hvaležno spomnil 11. julija 1923:

Danes sem dobil od prijatelja pismo, kjer me je spominjal Lepe Vide in tistih lepih časov. Spomnil sem se na Vas, ko mi je ravno on prinesel Vašo pesem in črtico in je postala kavarna, dasi umazan tempelj verižnikov, topel, svetel dom daljnih duš, ki se mogoče srečujejo samo v svojem hrepenenju na poteh, kjer je od ljudi strto cvetje. Danes in že davno, vidite, sem stopil na to cesto jaz in on, danes ali jutri stopite Vi in mi vsi še v globlje trnje. Kadar se pa spomnim tistih dni, se mi zdi, da so ostali kakor svetel oblak nad jesensko zemljo. Kdo sem bil jaz in on in Vi in še drugi? Tako bi se skoro danes človek vprašal. Dokler je bila nad nami streha hrepenenja, smo bili eno, danes smo potniki, vsak v svojo smer. (Kosovel 1977: 378–379)

Kosovelovo predavanje delavcem v Zagorju izzveni kot zgoščena in domačemu poslušalstvu prilagojena parafraza razprave Aleksandra Aleksandroviča Bogdanova (1873–1928), utemeljitelja zamisli in programa proletkulta, z naslovom *Kaj je proletarsko pesništvo* (Bogdanov 1985: 27–39).

Leta 1985 je *Časopis za kritiko znanosti* dvojno številko 83–84 posvetil prav pojavi proletkulta, ki je na valu Oktobrske revolucije segel tudi v zahodno Evropo. Čeprav je Lev Kreft

Slika 1: Foto portret Vladimirja Martelanca (1905–1944) iz indeksa Univerze na Dunaju (vir: Martelančeva zapuščina v lasti družine Trobec-Martelanc)

(1985: 26) v izčrpni uvodni študiji ugotovil, da so »zlasti ideje Bogdanova o proletarskem pesništvu [...] delovale po vsem svetu, tudi pri nas«, ni v zajetnem zvezku zaslediti ustrezne ponazoritve te trditve. Toda že Antonu Ocvirku (1977: 1161), uredniku Kosovelovih *Zbranih del*, ni ušla pesnikova seznanjenost s teorijo proletkulta, ker jo je sam Srečko Kosovel izpričal v pismu uredniku tržaškega *Novega rodu* Josipu Ribičiču 9. novembra 1922: »Sedaj pa čitam Bogdanova: 'Proletariat und Kunst', temeljito in globoko razlago proletarske umetnosti, globljo in vrednejšo kot pa Gustinčičevo.« (Kosovel 1977: 460)

Iz te pripombe veje trenutna zamera do vehementnega obračuna Dragotina Gustinčiča (1882–1974) s Stanotom Kosovelom,¹ ki ga je v že omenjenem, nedatiranem pismu Srečku Kosovelu z začetka marca 1922 napovedal prijatelj Vladimir Martelanc.

Jaz pridno delam in sodelujem pri Učiteljskem listu s svojimi razpravami (Zenitizem, Walt Whitman, Rabindranath Tagore) [Martelanc 2023: 51, 130, 143] ter v Delu s članki, ocenami itd. Upam, da tudi Ti ne spiš. Pred 2 tednoma sem bil v Sežani pri Pahorju,² kjer sem dobil tudi Stanota. Tvoj brat bo imel sedaj krasne afere! Boš videl! (Martelanc 2007: 177)

Gustinčič se je krepko lotil Stanota Kosovela v že omenjenem slovenskem glasilu Komunistične stranke Italije (Kodrič 2011: 92–102). Polemiko z omladnostjo njegovega urednikovanja *Novega rodu* je na prelomu 1921/22 stopnjeval in ji dal marca duška v odmevnem trojnem podlistku z naslovom Duševna kriza slovenskih mladih intelektualcev (Gustinčič 1922a). Sam Srečko Kosovel je zamero zaradi napada na brata kmalu pogoltnil: tri leta pozneje je Gustinčičevemu obračunu še sam pritegnil, ko se je bratu, v pismu z dne 19. septembra 1925, osorno oddolžil za metanje polen pod noge pri nesojeni objavi pesniškega knjižnega prvenca *Zlati čoln*:

Da si ti žurnalist žalibog tudi že po duhu, ne samo po telesu, že vem od nekdaj [...] Ne morem Ti reči, da si omejen, pač pa, da si dogmatik prave Mahničevske vrste, če ne hujši. (Kosovel 1977: 479)

Ker je Srečko Kosovel v pismu Ribičiču priznavajoče tehtal Bogdanova v primerjavi z Gustinčičem, smemo sklepati, da ga je k branju ruskega teoretika spodbudil prav njegov prispevek v *Delu*. Ko se je Gustinčič v jeku svojega polemičnega zanosa v *Delu* 12. januarja 1922 v članku z naslovom Učiteljski list obregnil ob učitelja Cirila Drekonjo (Gustinčič 1922b: 4), je njemu in šolniškim vrstnikom nanizal vire, v katerih naj bi se svojega poklica ozaveščen pedagog vendarle moral razgledati po sodobnih smereh v lastni stroki:

Od gosp. Drekonja ne zahtevamo niti, da je komunist, niti da pozna dela kakor: Bogdanov: Proletarskaja kultura; Buharin: Abecednik komunizma; Das Kulturwerk Sowjet-Russlands, (Dunaj 1920); Ransome: Six semaines en Russie en 1919; Russische Korrespondenz i. dr.; toda

1 Stano Kosovel (1895–1976), pesnik, urednik pri *Jutru*, starejši brat Srečka Kosovela.

2 Pri uredniku *Učiteljskega lista* in pisatelju Jožetu Pahorju (1888–1964).

gosp[od] Drekonja bi moral poznati vsaj čisto buržuazna dela o sov[j]etskih šolah, kakor n. pr.: Santino Caramella: *Le scuole di Lenin* (publ. Scuola e Vita, diretta da G. Lombardo-Radice), pa bi z nekoliko drugačnimi perspektivami pisal o delovnih šolah in šolskih občinah.

Srečko Kosovel je – sodeč po zapisu v omenjenem pismu Ribičiču – segel po Bogdanovu v nemščini. A sam izraz *proletkult* je po vsej verjetnosti zasledil že v *Delu* konec 1921 ob prvih napovedih izida *Komunističnega koledarja za navadno leto 1922*, tržaške bere uredniškega napora Dragotina Gustinčiča ter prispevkov njegovih sodelavcev: po krivem pozabljenega Kontovelca Jožeta Pertota (1896–1924) in uglednega sežanskega učitelja Alojzija Hreščaka (1886–1979).

Uredništvo *Učiteljskega lista* je k recenziji *Komunističnega koledarja* izpod peresa skladatelja Karla Pahorja pripisalo še svojo laskavo oceno:

Kom[unistični]. koledar za 1. 1922 je po svoji vsebini izredna knjiga. Po vrednosti jo lahko postavimo v vrsto z onimi redkimi deli, ki so tudi slovenskemu samouku odkrila neznani svet družboslovja: Krekov »Socializem«, Ušeničnikova »Sociologija« in tudi Mahničeva »Več luči«. Inž. Gustinčič, ki je knjigo uredil, je tudi v našem ozemlju dokazal svojo silo kot kulturni delavec, obenem pa sijajno pobil otročje neslanosti in zlobo dr. Egidija v koledarju »Goriške matice« za 1. 1922.

Hreščakov prispevek v *Komunističnem koledarju* pa je recenzent Karol Pahor (1922: 48) takole označil in povzel:

Drugi del »Proletkult« govori samo o šoli v komunistični družbi in bo zato najbrže naše učiteljstvo ta del najbolj zanimal. Prvi članek »Šola in vzgoja v Sovetski Rusiji« piše naš znani tovariš Alojzij Hreščak. V kratkem uvodu nam filozofsko utemeljuje čas, ko postane revolucija neizogibna. Potem se uglobi v šolsko vprašanje našega časa in ugotovi, da je šolska vzgoja odvisna od njenega okrožja, to je od gospodarske uredbe, in pride do zaključka, da je nemogoče govoriti danes o boljšem vzgojnem delu v šoli, ako se istočasno z boljšo vzgojo ne začnejo korenito izpreminjati vse gospodarske in politične razmere naših dni. Tako pride tov. Hreščak do izpremembe vzgoje in izobrazbe, ki so jo izpeljali ruski delavci in kmetje istočasno z izpremembami vseh družabnih ustanov. Opravičuje rusko vladu, ki daje momentalno tudi šoli razredno-bojni značaj. V nadaljnjem nam pa podaja pregled nove ruske šole (»Enotna delovna šola«). Kdor izmed naših tovarišev ni imel še prilike proučevati reforme ruske šole, mu ta kratak pregled ne bo kar nič škodil. Obširneje razpravlja v tem vprašanju odstavek iz Buharinovega »Komunističnega abecednika« – »Šola in komunizem«.

Proletkulta kot ruskega in mednarodnega gibanja, ki naj bi industrijsko delavstvo in njemu privrženo kmetstvo opremil z ustreznim znanjem za neposredno, pristno umetniško ustvarjanje iz lastne delovne in življenjske izkušnje, se oba prispevka le posredno dotikata. A prav ta širša, za primorski in slovenski prostor nova raba ruske okrajšave za pojem

prolet[arska] kult[ura] priča o tem, da je tedaj pognal korenine ne le v izobraženskih, temveč že kar v širših primorskih delavsko-kmečkih plasteh. Zato velja Kosovelov poziv delavcem, zbranim v Zagorju, jemati resno: »Že samo stremljenje je vredno, da si ga zapomnimo.«

Iz odmevov v *Učiteljskem listu*, glasilu Zveze slovanskih učiteljskih društev v Trstu, stanovskega društva 700 in več slovenskih in hrvaških primorskih učiteljev in učiteljic v Italiji, veje samozavest, ki je v njihovih vrstah navdajala ožji, a vpliven krog komunistično usmerjenih osebnosti v njenem vodstvu. Zato ne preseneča, da je uredništvo lista že zgodaj zaznalo razgledanost in podkovanost sorodno usmerjenih posameznikov iz dijaških vrst – začenši z Vladimirjem Martelancem in Srečkom Kosovelom – ter jima v reviji radodarno odmerilo prostor. List – izhajal je trikrat v mesecu – sta v tistem času urejala v Sežani učitelj in pisatelj Jože Pahor (1888–1964) ter učitelj in združni voditelj v Idriji Alojzij Hreščak (1886–1979), že pred vojno dejavna v Jugoslovanski socialnodemokratski stranki na Tržaškem in pri strankinem Ljudskem odru.

Po vojni je stranka leta 1920 na valu proletarskega internacionalizma in obetov, da bo ruska revolucija brez odlašanja pljusnila v industrijsko razvitejšo zahodno Evropo, pristopila k Italijanski socialistični stranki. Ko se je naslednjega leta v Livornu od nje odcepilo levo krilo in ustanovilo Komunistično stranko Italije kot sekcijo Komunistične internacionale, so se ji slovenski in italijanski člani na Primorskem množično pridružili. Za njeno politiko in za Kominterno sta poleg Henrika Tume, Ivana Regenta in Jožeta Pertota svoji peresi zastavila tudi učitelja Pahor in Hreščak.

Z veliko mero zanesljivosti jima smemo pripisati zaslugo, da je *Učiteljski list* v 2. številki 3. letnika (10. januarja 1922) sprejel prodoren esejistični prvenec komaj 16-letnega dijaka Vladimira Martelanca. Najbrž se je iz obzira do večine kolegov in kolegic, katerih pero mladeničevemu ni bilo kos, podpis pod sestavkom skrčil na tedaj le malokomu prepoznavno kratico »Vl. M.«

Esaj odstopa od običajne, strokovnemu glasilu lastne sindikalne, pedagoške in dnevopolitične tematike. Avtor se je pod naslovom Zenitizem lotil literarnega, likovnega in širšega avantgardnega gibanja okrog mednarodno odmevne zagrebške revije *Zenit*. V *Komunističnem koledarju za navadno leto 1922* jo je v razpravi Pota mladine mladim komunistom priporočil v branje urednik *Dela* ter Martelančev mentor Jože Pertot. O teoret-

Slika 2: Jože Pertot (1896–1924), doma s Kontovela, bорец za slovensko severno mejo, med začetniki komunističnega gibanja na Slovenskem, urednik tržaškega *Dela* in mentor Vladimira Martelanca pri njegovih prvih publicističnih korakih (vir: Martelančeva zapuščina v lasti družine Trobec-Martelanc)

skem rešetu, skozi katero je mladi avtor presejal gibanje in ves prvi letnik revije *Zenit*, priča-
jo viri, ki jih je upošteval in navedel na koncu sestavka (Martelanc 2023: 60):

Ljubomir Micič, Ivan Goll, Boško Tokin: »Manifest Zenitizma« (1921), Miran Jarc: »O novejši
srbohrvatski liriki« (*Lj. Zvon* 1921–1.), Klara Zetkin: »Kunst und Proletariat«, Anatolij Vasiljevič
Lunačarski: »Kulturaufgaben des Proletariats«.

Za vpogled v Martelančeve nazore je poleg nemške marksistke in feministke Klare
Zetkin (1857–1933) zanimiv ruski marksistični teoretik, tedaj ljudski komisar za šolstvo in
prosveto v mladi sovjetski vladi Anatolij Lunačarski (1875–1933). Ob Bogdanovu ter držav-
niku in diplomatu Platonu Mihajloviču Keržencevu (1881–1940) je bil tudi sam vnet privr-
ženec proletkulta. Gibanje je iz Moskve že takoj po oktobrski revoluciji pljusnilo čez meje
sovjetske Rusije ter po ovinku skozi Gramscijev Torino tudi med primorske Slovence.

Po nezaslišanem vojnem razdejanju, pri katerem ni bila brez krivde niti sodobna tehni-
ka, ki so jo Marinettijevi privrženci malikovali, je bil Martelancu »vsako duševnost zanikajoči
futurizem« leta 1922 videti že v zatonu. Vzpon se je po njegovem prepričanju obetal
»v duševnost se poglobljajočemu« ekspresionizmu tja do »najekstremnejšega in najabstrakt-
nejšega dadaizma«. Pisec je bil do podrobnosti seznanjen z razvojem avantgardne umet-
nosti v Evropi in zlasti v Jugoslaviji, spremljal je udarne večere novomeške pomladi z nastopi
Podbevška in »genialnega« tržaškega glasbenika Marija Kogoja.

Prepišna kulturna razgibanost mesta v zalivu

Martelančevi razgledanosti so botrovali odmevi že predvojne izpostavljenosti Trsta
tokovom, ki so jih oplajale kulturne in umetniške sape, ki so skozenj vele z Dunaja, iz Zagre-
ba in Beograda ter iz sosednje Italije. Slovenci so jih v mrzlično razgibanem pristaniškem
mestu veselo lovili v svoja trojezična jadra. Po letu 1920 se jim je pridružil še veter z burne-
ga Vzhoda v obliki živahne pomorske povezave s sovjetsko črnomorsko obalo.

Pri dunajskih sapah pa ne gre prezreti prodora psihoanalize v Italijo s Freudovim trža-
škim učencem Edoardom Weissom ter oplajanja novih smeri v književnosti in filozofiji na
Primorskem: tako pri Italijanih, zlasti tistih iz judovskega okolja (pri Umberto Sabi, Italu
Svevu, Guidu Vogheri, Carlu Michaelstaedterju), kakor pri Slovencih (pri Vladimirju Bartolu,
Klementu Jugu). Ne nazadnje se je prav v Trstu spočel epohalni obrat v angleški prozi z
zametkom Joycevega *Uliksesa*.

Po zmagi antante so se jim iz Pariza prek Beograda in Ljubljane pridružile še francoske
sape: mamljive državne štipendije so tako k bregovom Sene zvabile tudi Kosovelovega
prijatelja Petra Martinca in poleg samega Martelanca tudi njegovega prijatelja in somešča-
na Vladimirja Bartola.

O proletkultu na Primorskem

Povedali smo, da je proletkult neločljivo povezan z imenom Aleksandra Bogdanova. Še kot socialdemokrat se je v političnem pregnanstvu spoprijateljil z Anatolijem Lunačarskim in mu postal še svak. Leta 1904 se je v švicarskem izgnanstvu seznanil z Leninom, a je med njima prišlo do razhajanj. Pred prvo svetovno vojno je Bogdanov na čelu skupine Vperjod (Naprej) vodil boljševiško partijsko šolo v zdomstvu na otoku Capri. Tam jo je na svojem posestvu podpiral in gostil tedaj že slavni ruski pisatelj Maksim Gorki, tudi sam naklonjen proletkultu.

Leta 1917 je bil Bogdanov v Moskvi med pobudniki pretvorbe gibanja proletkulta v pravicatno ustanovo. Prizadevala si je omogočiti sodobnim industrijskim delavkam in delavcem umetniško snovanje na književnem, likovnem, glasbenem, gledališkem in filmskem polju z zajemanjem iz razmer, izkušenj in refleksije njihovega osrednjega položaja v gospodarski podstati razvijajoče se industrijske družbe. Svoje predstave je Bogdanov ponazoril tudi v dveh utopičnih romanih: *Rdeča zvezda* (1908; z njo je mišljen obljudeni planet Mars, ki naj bi s svojo umno zasnovano družbeno ureditvijo daleč prekašal zemeljsko) in *Inženir Menni* (1912). Antonio Gramsci se je med svojim prvim bivanjem v Moskvi v dveletju 1922/23 nad romanom *Rdeča zvezda* navdušil do te mere, da sta ga z zaročenko Julijo (Julko) Schucht začela prevajati v italijanščino. Slovenskega prevoda roman še ni doživel.

V *Učiteljskem listu* je 10. januarja 1923 nekdo, ki se je podpisal(a) »P.« (Jože Pahor? Hočevarjeva Pavla?), bralstvo v nadaljevanju članka, ki se je z naslovom »Kulturno delo Sovetske Rusije« začel že v prejšnji novoletni številki, o *Proletkultu* takole poučil(a):

Proletkult je samo del celotnega izobraževalnega aparata v Rusiji. V Moskvi se nahaja centrala *proletkulta*, ki razpada [beri: se deli, op. R. K.] v umetniško delavnico in proletarsko univerzo. V neki zapuščeni palači se nahajajo posebne sekcije, imenovane študijske skupine: študija upodablajoče umetnosti, glasbena, dramatična in literarna študija. Gojenci, imenovani študisti, so izključno delavci, ki kažejo na teh poljih posebno nadarjenost. Eno leto študirajo na stroške organizacije. Po preteku tega časa se vrnejo zopet v svoje delavnice. Proletarska univerza obsega »Akademijo socialnih znanosti«. Gojenci so delavci, delegirani iz organizacij vse Rusije. Študij obsega tri stopnje: 1.) predpripravljalno stopnjo; 2.) splošno izobraževalno; 3.) specializirano. Ko dokončajo univerzo, se vrnejo v svoje okraje in tam delujejo dalje. V vseh mestih in še celo na vaseh se ustanavljajo sekcije *proletkulta*, ki delujejo po načinu moskovske centrale.

Vodilne ideje *proletkulta* pa v nadaljevanju navaja takole:

Dosedanja literatura, umetnost, znanost in vsa do sedaj ustvarjena kulturna dela nosijo pečat vladajočega kapitalističnega razreda. Proletariat je sicer ustvarjal vsa kulturna dela in ko jih je dokončal, je prišel buržuj, si jih osvojil in jih užival. Dvigniti proletariat nad to nizko stopnjo, dati mu v kulturi produktivno in ustvarjajočo vlogo, to je vodilna ideja *proletkulta*. Šele tedaj, ko bodo delavci inženirji in tehniki [...] ustvarjali v literaturi in umetnosti, šele ko bodo iz

lastnega življenja ustvarjali – šele tedaj si bodo osvojili razen politične in gospodarske nadvlade tudi duševno.

Italijanska sekcija Mednarodnega proletkulta

Ob robu drugega kongresa Komunistične Internacionalne (v Moskvi julija 1920) je ljudski komisar za prosveto Anatolij Lunačarskij predlagal delegatom iz tujine ustanovitev Mednarodnega proletkulta.

Industrijsko velenje Torino, ob Milanu nesporna prestolnica italijanskega delavskega gibanja, je po zaslugi njegovega levega krila tenko prisluškovalo svetovnemu dogajanju tudi na kulturnem polju. Ob predvojnem glasilu *Avanti!* je družba mladih delavcev in intelektualcev, ki jo je okrog sebe zbral Antonio Gramsci, začela izdajati list *L'Ordine Nuovo – tedenski pregled socialistične kulture*. Že 12. junija 1920 je list objavil obširen članek o *Ruskem proletkultu*. Anonimni avtor se je podpisal kot Ruski tovariš.

V Trstu osredotočeno delavsko gibanje na Primorskem ni zaostajalo za torinskim in milanskim. Premoglo je dve bratski glasili: predvojni italijanski dnevnik *Il Lavoratore*, od februarja 1920 pa tudi slovenski in deloma hrvaški tednik *Delo*. Oba lista sta imela upravo in uredništvi pod isto streho in bila sta deležna izmenjav z delavsko periodiko v razponu od Rima in Torina, vse do Dunaja in Berlina. Po Mussolinijevem prevzemu oblasti je *Lavoratore* 1922/23 moral nekaj časa zasilno prevzeti vlogo osrednjega glasila stranke.

Že tretjega decembra 1920 je bilo mogoče v *Delu* zaslediti v razdelku Iz sovjetske Rusije tudi vest Za proletarske pesnike. Glasi se: »Urad za proletarsko kulturo je otvoril v Moskvi literarno šolo, katera ima namen, da nudi mladim proletarskim pesnikom vsestransko umetniško predizobrazbo na polju proletarske kulture.«

Da je tržaška os s torinsko izdajo socialističnega dnevnika *Avanti* in z Gramscijevim *L'Ordine Nuovo* živo utripala, pričajo tudi vezi, ki jih je Gramsci osebno tkal s francoskim komunističnim pisateljem Henrijem Barbussem. Njegovemu protivojnemu romanu *Ogenj* (Le Feu) je odvetnik in marksistični teoretik Henrik Tuma posvetil na straneh *Dela* poznavalsko obravnavo. List pa je v decembrskih številkah 1920 v okvirčku ob časopisnem naslovu oznanjal Barbussovo geslo: »Ljudstvo bi vse zmoglo, ako bi hotelo, in bi hotelo, ako bi vedelo.«

Leta 1919 je Barbusse v Parizu osnoval skupino Clarté in z njo začel izdajati sprva istoimenska list (1919–1921) ter nato revijo (1921–1928). In Srečko Kosovel ga je prav v predavanju v Zagorju, ki smo od njega odrinili, med drugimi omenil:

Mnogo intelektualcev, znanih umetnikov in znanstvenikov, se je pridružilo proletarskemu gibanju, verujoč v resnost in upravičenost, dà, celo dolžnost borbe za Pravico. Rabindranat Tagore, Henri Barbusse, Romain Rolland, Selma Lagerlöf, Ernst Toller, vsi so napovedali neizprosni boj krivici in nasiljem.

Sam Vladimir Martelanc pa je 1. julija 1926 v *Delu* v nekrologu ob prijateljevi smrti med drugim zapisal:

Ako torej govorimo o poslednjem razvoju Srečka Kosovela in o *Mladini* kot prvem pojavu nove orientacije mlajše slovenske inteligence, mislimo to v skladu z vlogo, ki jo ta kot del malomeščanstva more danes igrati, tj. približanje revolucionarni borbi delavskega razreda, podpiranje te borbe, ki ima v Komunistični stranki svoj vodilni center. Todobne pokrete levo orientirane inteligence imamo danes pri različnih narodih: npr. Pri Francozih Clarté z Barbussom na čelu; [...] pri Italijanih smo imeli *La Rivoluzione liberale* s pred kratkim umrlim Pierom Gobettijem na čelu; pri Hrvatih *Plamen* in *Književno republiko* s Cesarcem in Krležo na čelu. (Martelanc 2023: 186)

Delo pa je že 3. decembra 1920 prineslo iz Turina slednjo vest:

Znani francoski pisatelj Barbusse, avtor znamenitega romana »Ogenj« in drugih romanov, ustanovitelj skupine »Clarté« in Internacijonale bivših proletarskih bojevnikov, je prispel predvčerajšnjem v Turin. Slavni pisatelj je takoj ob prihodu posetil uredništvo lista »Avanti« in »Ordine Nuovo«. Barbusse je navdušen bojevnik komunistične ideje.

Že kmalu po pozivu Kominterne so mladi komunistični delavci v Torinu na Gramscijevo pobudo osnovali podružnico *Mednarodnega proletkulta* s sedežem v Moskvi z imenom Inštitut proletarske kulture za socialno in kulturno emancipacijo proletariata. Septembra leta 1922 je izvršni odbor KP Italije napovedal ustanovitev ne več mestne, pač pa vsedržavne italijanske organizacije proletkulta. Predsedovanje pripravljalnemu odboru je zaupal Antoniu Gramsciju. Primorsko, slovensko vejo proletkulta je v njem zastopal Ivan Regent. O tem je pod naslovom Prolet-kult 21. septembra poročalo tržaško *Delo*:

Ustanovila se je tudi italijanska sekcija te mednarodne organizacije za proletarsko kulturo. Namen Prolet-kulta v Italiji je podpirati predvsem samonikla stremljenja proletariata na polju duševnega dela. Ta namen dosega Prolet-kult z ustanavljanjem svojih podsekcij v mestih in večjih podeželskih središčih, ki obstojajo iz predstavnikov pristopivših proletarskih organizacij (političnih, strokovnih, gospodarskih in kulturnih) in katerih odbori nadzorujejo, usmerjajo in podpirajo vse one iniciative proletarsko-kulturnih organizacij, ki nosijo na sebi pečat lastnega ostvarjanja. [...] Osnovel se je narodni osrednji odbor, katerega je potrdila tudi komunistična stranka, pod katere okriljem deluje ta nova revolucionarna ustanova. Za Julijsko Benečijo je v ta odbor imenovan s[odrug] Ivan Regent. Sedaj se preide k ustanavljanju podsekcij po važnih mestih. Med jugoslovanskim proletariatom bo ta nova ustanova v znatno podporo in v spolnitev našega delovanja na kulturnem polju. V eni prihodnjih številok prinesemo splošna načela (program in statut) te ustanove.

Prvega februarja 1923 je *Delo* objavilo obširni prispevek z naslovom Ustanovitev italijanske sekcije Proletkulta. Splošna načela nove ustanove. Navzočnost Ivana Regenta, Can-

karjevega prijatelja in soustanovitelja Ljudskega odra v Trstu leta 1905, zgovorno priča o pomenu, ki ga je Gramscijev krog pripisoval častitljivi slovenski ustanovi, ki se je ponašala z osrednjo knjižnico v Trstu in z mrežo 65 podružnic po vsej Primorski.

Gramsci se je sicer že maja 1922 moral pred sodnim pregonom začasno umakniti v Moskvo. Znana je pisemska izmenjava med njim in Levom Trockijem, ko ga je slednji pobaral o razmerju med italijanskim proletkultom in Marinettijevim futurizmom. V pismu 8. septembra 1922 mu je Gramsci med drugim odgovoril:

Pred mojim odhodom iz Italije je torinski oddelek Proletkulta prosil Marinettija, naj ob odprtju razstave slik, ki so jih izdelali člani organizacije, obrazloži njihov pomen. Marinetti se je vabilu rade volje odzval, z delavci obiskal razstavo in nato izrazil zadovoljstvo, ker se je prepričal, da so delavci veliko bolj dovzetni do vprašanj futurizma kot pa buržoazija. Pred vojno so bili futuristi med delavci dokaj priljubljeni. Štiri petine naklade revije *Lacerba*, ki je segala v dvajset tisoč izvodov, je šlo med delavce. Med številnimi nastopi futuristične umetnosti v gledališčih velikih italijanskih mest se je dogajalo, da so delavci branili futuriste pred pol-aristokratskimi ali meščanskimi mladci, ki so se futuristov lotevali s pestmi.

Martelanc kot kulturni urednik pri tržaškem *Delu*: Proletarskim pesnikom

Pri uredništvu *Dela* je vajeti kulturnih prispevkov zavihtel še ne sedemnajstletni Martelanc z naslonitvijo na izročilo sedmih Cankarjevih tržaških predavanj na pobudo Ljudskega odra. Številka *Dela*, ki je 25. maja 1922 sklenila objavo Cankarjevega članka Kako sem postal socialist?, je vpeljala novo rubriko Proletkult in v njej Martelančev programski članek Proletarskim pesnikom. Ugotavlja, da je uredništvo *Dela* prejelo »že celo kopo pesmi, ki jih je doslej skoro vse objavljalo in izmed katerih so kazale posamezne že umetniško višino, druge so pa bile večinoma le začetniški verzi«. Zato sta zdaj »potrebna kritika in kritično razumevanje«:

Proletarske pesmi so navadno najvernejša slika življenja proletariata in nastanejo neposredno iz njegovega okrožja, iz njegovega duševnega sveta. Trdnost, izklesanost v delu in boju sta znaka današnjega proletariata in ta dobi izraza tudi v njegovih pesmih, ki ne poznajo mehke nežnosti. Mehka lirika torej ni polje današnjega proletarskega pesnika. [...] Današnje duševno življenje zahteva prostih oblik izražanja, oblik, ki so najbolj primerne proletarskemu občutju. In oblika pride sama od sebe. Največja napaka naših proletarskih pesnikov je, da hočejo spraviti svoja čustva in svoje misli v verze in rime. Moderna umetnost je že zdavnaj z njimi obračunala in danes delo izgublja na izrazitosti in lepoti, ako se ga veže v nje. (Martelanc 2023: 63)

Mar ni naravnost presunljivo sozvočje med Martelančevim podukom proletarskim pesnikom in Kosovelovo pesmijo Rime (Kosovel 1974: 9):

Rime so izgubile svojo vrednost.
 Rime ne prepričujejo.
 Ali si čul trenje koles?
 Pesem bodi trenje bolesti.

Kam bi s frazami, dragi govornik!
 Spravite fraze v muzeje.
 Vaše besede morajo imeti trenje,
 da zgrabijo srca človeška.

Vse je izgubilo svojo vrednost.
 Belo morje pomladne noči
 se razliva po poljih, vrtovih.
 Slutnja bodočnosti gre mimo nas.

Uredništvo *Dela* se je z Martelancem odločilo za ostritev kriterijev objavljanja pesniških prispevkov. Izbrane objave se je namenilo odtlej speljati v dvoje rokavov: »Najlepše in naj-dovršenejše« pesmi gredo pod naslov Proletarska umetnost, bolj začetniške, ki vendar »kažejo resno stremljenje«, pa pod naslov Proletarske pesmi. Obenem se je zavezalo, da bo pesnikom »v listu odgovarjalo in jim dajalo potrebne nasvete«.

Naj ponazorimo: 20. julija je pod naslovom Proletkult prizadevnemu dopisovalcu Fr. Škodniku iz Solkana, ki se je pozneje izselil v Argentino, javno odgovoril in se podpisal z inicialko privzetega psevdonima V.[olodja]:

F. Š., Solkan: Dveh izmed zadnjih tvojih pesmi nisem objavil, mislim, da v tvojem interesu. Pesem »Proletarska mati« je v svojem bistvu lepa, le po svoji navadi si preveč vso stvar raztegnil, tako da izgubi veliko na svoji lepoti. Prepuščam ti, da stvar predelaš, to se pravi, da opustiš vse, kar je nebistveno in odveč. V 3–4 kiticah bi bila stvar mnogo, mnogo lepša. Pa tudi se ne drži preveč one zunanje oblike, povej, kakor občutiš, tudi brez rim, ki niso bistvene. Otrsi se nadalje Gregorčičevega vpliva! Pošlji mogoče kaj proze ! V.

Martelančeve napotke v članku Proletarskim pesnikom je goriški kulturni mesečnik krščansko socialne smeri *Mladika* v nepodpisanem odzivu nekam zadirčno zavrnil in stopil v bran ustaljenim obrazcem ritma in rime:

[...] ali je pesem pesem ali pa ni pesem, in če je pesem, mora nositi znake pesmi. Vsi tisti, ki so zavrgli obliko v starem pomenu besede, so postavili na to mesto novo obliko [...], če smo z enim teoretičnim stavkom vzeli ritem in rimo, kaj smo postavili na tisto mesto? Nič, ker teoretično se ne da postaviti nič drugega kot to, kar smo že imeli. [...] Manjka velike osebnosti, ki bo plod razmer, naše dobe. Ta bo ustvarila novo pesem in novo obliko – potem bomo teorizirali. (*Mladika* 3/4 (1922), str. 33)

Zdi se, kot da sta *Mladikin* vzdih in vzklík po »veliki osebnosti« nehoti malone preroško izklicala pesniški lik ... Srečka Kosovela. Pravcata ironija usode bi bila, če bi se kdaj izkazalo, da je nepodpisani avtor zapisa nihče drug kot njegov brat Stano Kosovel, pesnik, ki mu je bila goriška revija z objavami dokaj radodarna. Resnici na ljubo pa je treba priznati, da je *Mladika* v tistem letniku – ob 26 pesmih Stana Kosovela – odmerila prostorček tudi eni Srečka Kosovela.

Martelančev odgovor goriški *Mladiki*: Proletarska umetnost

Na polemično puščico je Martelanc v *Delu* odgovoril v rubriki Proletkult pod naslovom Proletarska umetnost (Martelanc 2023: 66). Potegnil je vzporednico med meščansko umetnostjo na začetku vzpona kapitalistične družbe in ob zatonu fevdalizma ter proletarsko umetnostjo v času, ki je oznanjal smrtne krče kapitalistične družbe in porodne krče nastajajoče socialistične družbe. Vendar je tu razloček:

Proletariat ima pa tudi kot razred veliko kulturno nalogo, večjo od vseh dosedanjih razredov v človeški družabni zgodovini: kajti on je poklican, da ustvari predvsem gospodarske in socialne pogoje za brezrazredno družbo in obenem za splošno občečloveško kulturo in ergo tudi za v resnici čisto umetnost.

Ravno svobodi in umetniškemu snovanju, ki naj bo prosto normativnih spon, bodi zato zapisana proletarska ustvarjalnost:

Zavedam se, da teorija ne bo rodila proletarske umetnosti, ker ta je že postala nujnost, in naloga teorije je, da to spozna. Nisem vzel z enim teoretičnim stavkom ne ritma, ne rime, ampak predpise istih in tudi ne bom postavljaj na mesto prejšnjih predpisanih oblik novih predpisov. Oblike ne negiram, ampak trdim, da mora biti povsem individualna, samonikel izraz občutja v umetnikovi duši, in da dosedanje oblike izražanja ne morejo več objeti današnjega občutja, ki je preveliko, da bi se moglo vkleniti v nje.

Kot bi nam v ušesih odzvanjal odmev Kosovelovega tankega prisluha: »Slutnja bodočnosti gre mimo nas.«

Martelanc kot kritik in recenzent: *Trije labodi* – Rdeči pilot

Odločno ostrejša in neizprosna pa je bila kritika, ki jo je Vladimir Martelanc 13. julija namenil na straneh *Dela* svoji, torej mlajši generaciji besednih umetnikov z recenzijo dveh revij: »*Trije labodje*« – »*Rdeči pilot*« (Martelanc 2023: 69). Srečku Kosovelu je sicer prizanesel z javno omembo njegovega imena, a ne more biti dvoma, da je kritika veljala tudi njemu. Le spomnimo se prijateljskega očitka, ki mu ga je namenil v pismu 15. maja 1922: »Nič kaj mi ne dopade, da sodeluješ pri faliranih 'Labodih'«. A kaj je Kosovelovemu prispevku v njih utegnil zameriti?

Poglejmo si drugo – tržaško navdahnjeno – od treh Kosovelovih pesmi, ki so jih v objavo sprejeli *Trije labodje*. Napisal jo je po vsej verjetnosti med poletnim nekajdnevni obiskom pri sestri Tončki, občinski tajnici v Matavunu pri Škocjanskih jamah (Ocvirk 1977: 1074); težko bi namreč kje drugje na Krasu prisluškoval šumu slapov:

NOČ

Bori šepečejo, slap šumi,
skale, kot da so se potniki ustavili,
v sive plašče zaviti, sredi poti,
polje, kakor izhojena pot
in vas kot kup otrok.
Vse molči.
A tam nad morjem
pa se blišči tisočerih luči
in tam ob morjih
človek, ki je svoje srce prodal,
prazen in votel
po tej samoti ihti.

Mehko sočutje z resigniranim proletarcem, ki ga je skopa domača gruda pognala s trebuhom za kruhom v Trst in od ondod čez morja, a koprne po kraški samoti, je Martelancu, predmestnemu otroku, vajenemu velemestnega vrveža in druženja s samozavestnim organiziranim delavstvom, moralo zveneti ne le tuje, ampak kar vprašljivo. Njemu je pač izhodišče zavest o prelomnem značaju dobe po koncu vojne morije in po zmagoviti revoluciji v Rusiji. Izpove ga v samem incipitu svojega sestavka o *Treh labodih* in *Rdečem pilotu*:

Stališče, raz katerega gleda današnji proletarec na sodobne umetnostne pojave, je povsem drugačno od onega, raz katero gleda nanje t. im. estetika ali umetnostna kritika, alias – meščanska javnost. [...] Današnja oficialna kultura je kultura vladajočega razreda, njene stvaritve so stvaritve meščanstva, njemu služijo in njemu nudijo užitek. [...] A zavedni proletariat občuti danes le dela onih umetnikov, ki so znali zajeti njegovo življenje in ga oblikovali, ki so se postavili odločno na njegovo stran in izražali njegovo idejo v svojih delih.

Od tod zahteva »po absolutni idejni diferenciaciji«:

Ako s tega stališča zremo na hotenje najmlajše umetnostne generacije na Slovenskem okrog »Treh labodov« in »Rdečega pilota«, moramo resno zmajati z glavo. Vsa revolucionarnost te generacije obstaja le v obliki, v samozavestnem zamahu z lasmi, v pozi.

Prav kmalu je bil Srečko Kosovel z njim istih misli:

Stopil je pesnik mlad na Parnas
in je postal marioneta,
v molk je ta turobni čas
bila Muza odeta.

Jaz te kličem, poet: Stopi dol
med ostre ritme, boritve,
prebudi, prebudi se
iz tvoje tihe molitve! [...]

A kot da se je Martelanc ob misli na prijatelja Srečka Kosovela, v čigar umetniško moč je vendarle verjel in polagal vanjo nemalo upov, nenadoma zdrnil in pristavil:

O vrednosti posameznih del še ni mogoče govoriti; ravno tako tudi ne o posameznih pesnikih. Vendar se tu pa tam najde iskra, ki bi se utegnila razviti, a v drugačnem milieu-ju!

Če je *Trem labodom* pripisal »značaj popolnega reakcionarstva«, je Podbevškovemu *Rdečemu pilotu* veljal očitek političnega polovičarstva, ker »se je v splošnem idejnem kaosu naslonil na malomeščansko socialno demokracijo ter tako ostal sredi poti«. S tole oceno je na tihem pritegnil Kosovelovemu dvomu o pristnosti levičarskega čustvovanja pri Podbevšku, kot mu ga je izrazil v pismu 6. aprila 1922: »[...] zelo barvana stvar, celo ugibam, če je barva naravna ...«

Februarja 1923 je Martelanc sredi množičnih aretacij komunistov, ki jih je Mussolini zaukazal januarja 1923, pri še nedopolnjenem 18. letu starosti izkusil fašistično ječo in iz nje pisal Srečku Kosovelu (Martelanc 2007: 183). Po izpustitvi je pri njem vpreženost v politiko začela zlagoma izpodrivati delo pri *proletkultu*. V jesenskem roku je kot eksternist opravil maturo na idrijski realki, nakar je vpisal univerzitetni študij na Dunaju. Baklo primorskega *proletkulta* je v spremenjenih razmerah na Primorskem naslednje leto iz njegovih rok prevzel Srečko Kosovel in jo ponesel v Ljubljano med vrstnike iz vrst izobražencev, ki so leta 1925 prevzeli drugi letnik tednika *Mladina*, in s predavanjem med delavstvo črnih revirjev.

Kar sta v prejšnjih letih z Vladimirjem Martelancem sejala, je bogato obrodilo. S Srečkom Kosovelom je poezija na Slovenskem zares stopila v korak z evropskim časom.

Viri in literatura

- BOGDANOV, Aleksandr A., 1985: Kaj je proletarsko pesništvo. *Časopis za kritiko znanosti* 13/83–84.
- GUSTINČIČ, Dragotin, 1922a: Duševna kriza slovenskih mladih intelektualcev I, II, III. *Delo, glasilo Komunistične stranke Italije* 3/121–123 (9., 16., 23. 3. 1922).
- GUSTINČIČ, Dragotin, 1922b: Učiteljski list. *Delo, glasilo Komunistične stranke Italije* 3/115 (12. 1. 1922).
- HREŠČAK, Alojzij, 1921: Proletkult. Šola in vzgoja v Sovetski Rusiji. Dragotin Gustinčič (ur.): *Komunistični kole-dar za navadno leto 1922*. Trst: Socialna matica Ljudskega odra.

- KODRIČ, Ravel, 2011: Listkarstvo in politična invektivna med pobudniki Kosovelovega duhovnega in pesniškega zorenja. *Primerjalna književnost* 34/1.
- KOSOVEL, Srečko, 1964: *Zbrana dela, Prva knjiga*. Ljubljana: DZS.
- KOSOVEL, Srečko, 1974: *Zbrana dela, Druga knjiga*. Ljubljana: DZS.
- KOSOVEL, Srečko, 1977: *Zbrana dela, Tretja knjiga*. Ljubljana: DZS.
- KREFT, Bratko, 1977: Odlomki o Kosovelu. Skica za študijo in spomine (4. nadaljevanje). *Komunist*, 7. 3. 1977. Ljubljana: Zveza komunistov Slovenije.
- KREFT, Lev, 1985: Proletkult. *Časopis za kritiko znanosti* 13/83–84.
- MARTELANC, Vladimir, 2007: *Mon cher ami! Dragi Srečko ... Neobjavljena pisma Srečku Kosovelu*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba.
- MARTELANC, Vladimir, 2023: *Članki in pisma*. Ljubljana: *cf.
- OCVIRK, Anton, 1977: *Srečko Kosovel. Zbrana dela, Tretja knjiga, Drugi del*. Ljubljana: DZS.
- PAHOR, Karol, 1922: Književnost in umetnost. *Komunistični koledar. Učiteljski list, glasilo Zveze slovanskih učiteljskih društev v Trstu* 3/6.
- RJABOVA, Evgenija Ivanovna, 1972: *Становление марксистской критики в Словении в 20–30-е гг. в Формирование марксистской литературной критики в зарубежных славянских странах*. Москва.
- ROMANO, Salvatore Francesco, 1983: *Gramsci*. Prevedel Jaša L. Zlobec. Ljubljana: DZS.
- SCHAEFTER, Richard A., 1985: O proletarski umetnosti. *Časopis za kritiko znanosti* 13/83–84.

Utrinki iz preteklosti zgodnjega Trsta ob pomoči svetih zavetnikov: Skica češčenja tržaških nebeških priprošnjikov

DOI: 10.4312/SSJLK.61.110-118

Ferdinand Šerbelj, Ljubljana; ferdo.serbelj@gmail.com

Prispevek obravnava češčenje tržaških svetnikov. Skozi njihovo predstavitev se mozaično odpira vpogled v začetke antičnega Tergesta in pojav krščanstva, ki je oblikovalo kulturnopolitični profil Trsta v prvih stoletjih našega štetja. V dosedanjih raziskavah se postopoma iz »mraka« lušči vedenje o zgodnjem srednjem veku. Toda spoznanja o prvih stoletjih so še vedno le kamenčki v nepopolnem mozaiku. V središču zanimanja so mučenci tržaškega krščanstva, ki razkrivajo, da je bilo v Trst zaradi njegove geografske lege in bližine s krščanskim središčem v Ogleju »uvoženih« kar nekaj »domačih« svetnikov.

bizantinska umetnost, krščanstvo, passio, sv. Just, sv. Sergej, sv. Socerb

This article discusses the veneration of Trieste's saints. Their presentation provides a multifaceted insight into the beginnings of ancient Tergeste and the emergence of Christianity, which shaped Trieste's cultural and political profile during the first centuries AD. In research carried out to date, knowledge of the early Middle Ages is gradually emerging from the »darkness.« However, insights into the first centuries are still only scattered fragments of an incomplete picture. The focus is on Trieste's Christian martyrs, revealing that quite a few »local« saints were imported into Trieste due to its geographical location and proximity to the Christian center in Aquileia.

Byzantine art, Christianity, passion, Saint Justus, Saint Sergius, Saint Servulus

Jadransko morje se z najsevernejšim delom zajeda v srednjo Evropo in obrežje Tržaškega zaliva, ki je že od prazgodovine stičišče narodov in kultur. Geografska danost in konfiguracija priobalnega pasu sta že v bronasti, še zlasti pa v železni dobi bili mostišče med kopenskimi in plovniimi potmi. O davni neprekinjeni poselitvi tržaškega območja s kraškim zaledjem pričajo številna gradišča oz. t. i. castellieri; v ožjem loku Trst obdajajo utrjene prazgodovinske poselitvene točke od Križa (Santa Croce) prek Vejne (Monte Grisa), Katinare (Cattinara), Elerjev (Elleri) do Starih Milj (Muggia Vecchia), vključno s središčnim položajem nekdanjega gradišča na območju tržaškega Sv. Justa, ki je v tem primeru izhodišče za nadaljevanje zgodbe davnih dni.

Urška Perenič (ur.): *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 61)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-602-6, 978-961-297-603-3 (PDF)

Iskanje začetkov in lokacije antičnega Tergesta se je v zadnjih letih usmerilo na območje Milj, kjer je arheološko lociran obstoj obsežnega legijskega tabora, nastalega kmalu po letu 180 pr. n. št., ki je bil Rimljanom izhodišče za pokoritev upornih in trdoživih Histrov. Z osvojitvijo Istre se je vojaški pomen tabora preusmeril v civilno trgovski prostor in ime Tergeste, ki se je nanašalo na to lokacijo, se je preneslo na hrib k »Svetemu Justu«. Na tej kaštelirski lokaciji se je razvil rimski urbs, ki mu je z vrha vladal kapitol z vso potrebno svečeniško in posvetno infrastrukturo. V vojnah proti Japodom v letih 33–32 pr. n. št., ki jih je vodil Oktavijan (bodoči cesar Avgust), se je severovzhodna meja rimskega imperija premaknila globoko v prostor srednje Evrope. Tako so oddaljena bojišča Tergestu omogočila demografski in municipalni razvoj. Okrepila se je njegova vloga vozlišča med pomorskim prometom in Podonavjem. V času vlade cesarja Avgusta (umrl leta 14) se je to območje administrativno vključilo v deseto regijo Venetia et Histria. V drugi polovici 1. stoletja je utrjeni Tergeste imel forum, civilno baziliko in svetišče kapitalske trojice (Jupitra, Junono in Minervo) s propilejami, zunaj obzidja je le nekaj desetletij zatem ob (takratni) obali sledila še izgradnja teatra, ki je še danes dobro viden. Pomen antičnega mesta se je v 1. stoletju našega štetja okrepil še z državno cesto (Via Flavia), ki je Tergeste preko istrskega Parentiuma (Poreča) in Pole (Pulja) povezovala s Kvarnerjem, s čimer je v razcvetu 2. in 3. stoletja mesto postalo kopenski most med Aquilejo in Liburnijskim oz. Kvarnerskim zalivom. Tako je mesto pod kraškim robom v času največjega obsega za cesarja Trajana na začetku drugega stoletja domnevno štelo dobrih deset tisoč prebivalcev.

Toda slab dan hoje med Tergestom in Aquilejo, kjer se je krščanstvo pojavilo že v 2. stoletju, so od tam najbrž odmevi nove odrešilne vere dosegli tudi Tergestine. Za evangelizacijo tega prostora pa so bile pomembne še kopenske in plovne poti vzdolž jadranske obale, tudi istrska Parentium in Pola. Ob tem ne moremo prezreti trgovske vloge samega Tergesta, kajti kakor običajno, so bila trgovska mesta vselej »široko razgledana« in dojemljiva za novosti. Preden so oznanjevalci evangelija osvojili poganski kapitol, je zunaj obzidja, takrat še na obali, že stala t. i. bazilika suburbana, katere ostanki so arheološko prezentirani pod današnjo Via Madonna del Mare, t. i. obalno cesto že v srednjem veku. Talni mozaiki, ki so kronološko nastali v dveh plasteh (4/5. in 6. stoletje), razkrivajo ambiciozno grajeno enoladijsko baziliko latinskega tlorisa z ohranjenim mozaičnim napisom *Sancta Ecclesia Tergestina* in z imeni donatorjev (6. stoletje). Med njimi so tudi imena grškega izvora, kar priča o tesnih povezavah z bizantinskim Vzhodom. Obseg in kakovostna izvedba mozaikov pa govorijo o pomembnem kulturnem žarišču zgodnje krščanske skupnosti. V svetišču so bile hranjene relikvije mučencev, katerih identiteta danes ni znana in med katerimi so bile tudi relikvije oz. grob sv. Justa. Območje te priobalne cerkve je služilo za pokopališče prve krščanske skupnosti, kar je seveda narekovalo lokacijo *extra urbem*. Komu je bila pokopališka bazilika posvečena, prav tako ni znano: v 10. stoletju se arhivsko omenja *Sancta Maria de Mari*, leta 1784 je bilo starosvetno svetišče po ukazu cesarske pisarne na Dunaju porušeno in spomin nanj je ostal le še dva metra pod današnjim nivojem tal in v imenu ulice.

Po strogem ediktu cesarja Teodozija I. leta 391 o prepovedi poganskih daritev in obiskovanja templjev so se krščanskim Tergestanom gotovo kmalu »odprla vrata« na Kapitol, ki je s civilnoupravno kontinuiteto najbrž že v pozni antiki postal tudi cerkveno središče mesta. Toda od prvotne sufraganske oz. škofijske cerkve so ostale le arheološke sledi. V zgodnjem srednjem veku sta na istem prostoru nastali vzporedni sakralni stavbi. Vendar je dvojna invokacija katedrale Matere božje in Sv. Justa znana šele iz protokolarnega dara kralja Berengarja I. škofu Taurinu (911). Za prihodnost Trsta je bila odločilna Listina cesarja Lotarja I., ki je leta 948 tržaškemu škofu Janezu III. (in njegovim naslednikom) podelil popolno avtonomijo škofije in s tem tudi posvetno oblast nad mestom, s čimer se je začel škofijsko avtonomni razvoj srednjeveškega Trsta.

Mozaična podoba poznoantičnega krščanstva med Tergestini je zaradi mnogih izgubljenih kamenčkov (teser) zelo neprepoznavna oz. jo komajda slutimo. Vseeno ob dejstvu, da ni poročil o krščanski skupnosti v Tergestu iz časa pred Konstantinovim obdobjem, sekundarna izročila po milanskem ediktu leta 313 pa so glede na takratne okoliščine težko preverljiva, slutimo o krščanski vitalnosti mlade krščanske skupnosti. Za boljše dojetje pomena češčenja mučencev v takratnih razmerah moramo slednje interpretirati glede na odtenke časa in menjajočih se generacij. Za Trst zgodnjega srednjega veka je namreč nena- vadno, da med češčenimi svetniki ni poznoantičnih (lokalnih) škofov, kar nas napeljuje na misel, da je bilo mesto glede cerkvene organizacije v podrejenem oz. sufraganskem odnosu do Ogleja vse tja do sredine 6. stoletja.

Zapisani pasijoni so pomembna legendarno-historična pričevanja o takratni pobožnosti in na splošno vir za analize lokalnega bogoslužja. Svetniški zavetniki, ki so jih Tržačani skozi stara izročila sprejeli za svoje varuhe, so zgovorno predstavljeni na oltarni sliki na stranskem oltarju nekdanje jezuitske, danes frančiškanske cerkve Santa Maria Maggiore v Trstu. Oltarna slika neznanega avtorja iz poznega 17. stoletja je edini primer, kjer je skupaj upodobljenih osem tržaških zavetnikov: sv. Just med sv. Socerbom in Sergejem ter nižje še z Apolinarijem in Lazarjem. Pod njimi pa so svete device Tekla, Evfemija in Justina. Kot prepoznavni znak mučeništva imajo le palmo mučeništva brez dodatnih atributov. Pozneje se samo enkrat družno predstavitevijo na pročelju impresivne neoklasicistične cerkve sv. Antona Novega (Sant'Antonio Nuovo). Šest svetnikov nadnaravno velikih kamnitih skulptur je postavljenih na parapet monumentalnega »jonskega« pronaosa s šestimi masivnimi stebri, ki jim v vertikali na parapetu korespondira šest celopostavnih figur iz leta 1842, kar je delo beneškega neoklasicističnega kiparja Francesca Bosa (1803–1870). V sredini sta sv. Just in sv. Sergej, ob straneh pa so sv. Socerb in sv. Maver ter sv. Evfemija in sv. Tekla. Z izborom teh svetnikov so se Tržačani zaupljivo poklonili poglavitnim osebam tržaških mučencev, kajti v lokalnem češčenju nastopa tudi skupina mučencev, o katerih pa so znana le imena Celiano, Giasone, Primo in Zenon. Skozi zgodovinska obdobja se je vrstni red tržaških svetnikov menjal, ob čemer ima prva svetniška trojica – Just, Sergej in Socerb – v »tržaškem panteonu« stalno mesto. Razen prve trojice je prisotnost ostalih imen posledica vplivov

češčenja svetnikov iz sosednjih škofij. Lahko da so bile v Trst prinesene njihove relikvije, katerih češčenje se je zlilo z lokalnimi hagiografijami. V srednjem veku so relikvije nebeških priprošnjikov veliko štele. Največ so bile seveda v posesti Cerkve, nekaj tudi v rokah visokega plemstva in vladarjev. Lastnikom so zagotavljale cerkveni in družbeni status, poročstvo za nebeško kraljestvo in nenazadnje gmotni blagoslov.

Slika 1: Ludovico Lipparini, Oglejsko-tržaške mučenke (svete Evfemija, Tekla, Erazma in Doroteja), 1840, cerkev sv. Antona Novega v Trstu (vir: Wikipedija)

Tako je gotovo češčenje **sv. Mavra**, ki sodi med šest priprošnjikov Trsta, generirano iz prvega poreškega škofa Mavra (mučeniško umorjen ok. 305), ki sta mu posvečeni tudi župnijski cerkvi v Izoli in na Bujah s sopatronom Apolinarijem. Njegovi posmrtni ostanki (relikvije) so bili v 7. stoletju preneseni na varno v rimsko baziliko sv. Janeza Lateranskega. Iz za tržaškega **sv. Apolinarija** stoji vpliven kult sv. Apolinarija v Raveni. Po tržaškem passiu (poročilo mučeništva in smrti določenega svetnika) sta domačinki **sv. Evfemija** in **sv. Tekla** mučeniško umrli leta 256 in njun spominski dan je 17. november. Sestri sta po hagiografskih pravilih pripadali patricijski družini in tudi v njuno zgodbo zgodnjekrščanskih devic se vselej vplete bogat poganski ženin. Ker pride do zavrnitve snubca, se začne kalvarija. Snubljena Evfemija je bila podvržena mučenju, ko pa se je izvedelo, da je tudi njena sestra Tekla »Kristusova nevesta«, sta bili obglavljeni zunaj mesta. Seveda, kajti smrtne obsodbe so se tako po rimskem pravu kakor tudi po srednjeveških pravnih predpisih praviloma izvrševale zunaj mestnega pomerija. Evfemijina in Teklina mati Epifanija pa je njun okrvavljeni prt/rjuho skrila v svojo hišo. V tem izročilu se lahko prekriva spomin na oratorij, nad katerim bi po izročilu več stoletij kasneje o legendi svetih sester zrasla romanska cerkev sv. Silvestra, ki velja za najstarejšo obstoječo cerkev v Trstu. Seveda je ta passio le pobožna legenda, kajti njuni imeni sta prikrlili sv. Evfemijo iz Kalcedona in sv. Teklo iz Nikomedije. Njuno češčenje se je v Trst zaneslo iz Ogleja, kjer je njun kult v skupini oglejskih devic dobro znan, lahko pa tudi neposredno z Vzhoda, s katerim je imel Tergeste dokazano številne povezave. Češčenje sv. Evfemije Kalcedonske oz. istrske Fume je še posebej vezano na Rovinj, kamor naj bi okoli leta 800 marmorni sarkofag z njenimi relikvijami naplavilo morje. V tržaškem Novem sv. Antonu je na stranskem oltarju monumentalna patetična upodobitev mučeništva oglejskih oz. tržaških devic, ki jo je leta 1840 ustvaril beneški romantični slikar Ludovico Lipparini. Ni naključje, da se je v tej cerkvi neoklasične konstrukcije (aluzija na antiko!) za Tržačane oblikoval neke vrste panteon domačih svetnikov.

Če smo pri dosedanjih »Tržačanih« odvisni le od legend, pa je navzočnost prvih treh zavetnikov Trsta (Just, Socerb in Sergej) podkrepljena vsaj z drobcu historične pričevalnosti. Vendar velja poudariti, da v slovitem Hieronimovem martirologiju (*Martyrologium sancti Hieronymi*) iz 5. stoletja, ki je najstarejši poznani popis krščanskih mučencev, ne najdemo tržaških, celo ne istrskih svetnikov, in to kljub temu da je anonimni »kronist« iz 5. stoletja deloval na območju med Milanom in Oglejem (Bratož 2014). Tudi v Zlati legendi (*Legenda aurea* ali *Legenda sanctorum*) pisanskega škofa Jakoba de Voragine iz ok. leta 1260 žal zmanjka istrske svetnike.

Sveti Socerb (*San Servolo*), ki goduje 24. maja, je prejel palmo mučeništva v Tergestu že leta 284. Komaj verjetno, toda legendi moramo prisluhniti, se je dvanajstletni deček podal v puščavniško preizkušnjo. Odpravil se je v kraško jamo nad Trstom, ki se danes po njem imenuje Sveta ali Socerbova jama – in zaradi njene bližine je bila po njej poimenovana zgodnjerednjeveška trdnjava grad Socerb (*Castello di San Servolo*). Za »biografije« starokrščanskih mučencev je značilno, da so bili plemenitega rodu. Tako se je v Tergestu tudi

Socerb rodil v plemeniti družini staršev Evlogija in Klemencije. V omenjeni kraški jami je preživel eno leto in devet mesecev, kjer si je v asketski samoti pridobil posebno moč ozdravljanja bolnih, kar pa je bilo moteče za poganse oblasti. Sam cesarski namestnik Numerian Junil je dečka dal zapreti in mučiti do smrti. Značilno za srednjeveške martirologije je še, da so ga bičali, mu na natezalnici izpahnili sklepe, nato pa so mu z železnimi greblji trgali meso s telesa, ga polivali z vrelim oljem in končno obglavili. Za tržaško hagiografijo je značilen poudarek na anahoretskem življenju Socerba v odmaknjeni pečini, kar potrjuje že večkrat zapisane domneve o tržaških povezavah z vzhodnim oz. bizantinskim krščanstvom. Njemu je posvečena mogočna župnijska cerkev na Bujah (sv. Servul), kjer v glavnem oltarju hranijo njegove relikvije (njegov godovni praznik pa je 16. maj). Najstarejša podoba sv. Socerba je mozaik bizantinsko beneške provenience v kaloti desne apside v tržaški stolnici sv. Justa, kjer skupaj s slednjim stoji ob Kristusu Odrešeniku.

Slika 2: Kristus Odrešenik med sv. Justom in Socerbom, mozaik, 12./13. stoletje, stolnica sv. Justa v Trstu (vir: Wikipedija)

Sv. Just (*San Giusto*), diakon, v prvih pisnih virih označen kot *vir Dei*, prvi zavetnik tržaške Cerkve, je bil usmrčen v zadnjem valu Dioklecijanovega protikrščanskega pogroma leta 303, ki ga je takrat na območju VIII. province *Venetia et Histria* izvajal avgust Maksimijan. Po rimskem martirologiju je palmo mučeništva prejel 2. novembra, ko tudi v istrskem Labinu, v tamkajšnji podružnici, obhajajo njegov praznik.

Po dobrih delih v Tergestu znanega Justa so častilci malikov obtožili brezboštva. Pri gnali so ga pred sodnika Manacia, ki ga je dal zapreti, da bi si premislil, vendar je Just poziv k žrtvovanju kapitoliskim bogovom ponovno zavrnil. Sledilo je mučenje in obsodba na smrt z utopitvijo. Obtežili so ga s svinčenimi utežmi (ne s kamnom, kakor se pogosto navaja in upodablja) in po najstarejših poročilih je utopljenca čudežno brez vrvi in uteži morje naplavalilo blizu njegovega mesta. Neobičajna je usmrtitev z utopitvijo, saj rimsko pravo tega pri moških ni prakticiralo. Znanih je le nekaj takšnih usmrtitev (Florijan iz Lauriacha [danes Zg. Avstrija], Kvirin iz Siska ali v Saloni utopljeni Anastazij iz Aquileje). S takšnim dejanjem brez groba se je namreč hotelo zabrisati spomin na mučenca (Bratož 2014). S podobnim namenom so bili mučenci tudi pokončani z zvermi. Prezbiterja Sebastijanu je bilo v sanjah sporočeno o naplavljenem mučencu in z zbranimi verniki je Justa pokopal na skritem mestu »nedaleč od morja«, torej na prostoru omenjene starokrščanske bazilike na današnji tržaški Via Madonna del Mare, kar so historične koordinate, ki nas prepričajo, da gre za verodostojni passio. Lahko da je bila pokopališka bazilika blizu obale zgrajena že na obstoječem Justovem martiriju, objektu, s katerim se je označeval grob češčenega mučenca; potemtaka bi imeli opravka s prvotnim objektom zgodnjekrščanskega martirija, zgrajenega nad grobom mučenca »defensores sanctae ecclesiae Tergestinae«. Zato ni odveč, če zaradi ugleda te lokacije domnevamo o prvem (sufraganskem) škofijskem sedežu.

Rinaldo Scarlichi, tržaški (od 1622 do 1631), zatem ljubljanski škof, je leta 1624 »povsem po naključju«, našel pod oltarjem sv. Justa srebrno skrinjico z relikvijami tega svetnika. In po tako pomembnem odkritju se je takoj naročil srebrni oltarni nastavek. Toda nuja je bila močnejša od vere, kajti že okoli leta 1700 je bil žlahten oltar prodan za poplačilo nujnih obnovitvenih del na stolnici. Leta 1862 so na pročelju Justove stolnice postavili doprsni bron škofa Scarlicija, le da brez opisane omenjene zasluge. Resnici na ljubo mu je bilo poprsje postavljeno zato, ker je glagoljašem prepovedal delovanje v svoji škofiji.

V likovni tradiciji je sv. Just upodobljen v absidalnem oz. oltarnem prostoru desne ladje v baziliki sv. Justa. V kaloti je bizantinsko-beneški mozaik s frontalno postavitvijo Kristusa Odrešenika med Justom in Socerbom, v spodnjem pasu je še romanski fresko cikel s prizori iz Justovega martirija. Zakladnica stolnice hrani nadvse dragoceno celopostavno podobo sv. Justa, naslikano na tekstilni podlagi, ki velja za pretanjeno bizantinsko delo iz 12./13. stoletja. Na sneti gotski freski, razstavljeni v sosednji krstilnici, pa je druga celopostavna podoba svetnika, vendar z modelom mesta v roki. Na pročelju masivnega zvonika je še celopostavna gotška skulptura sv. Justa (z antično glavo!), ki pokroviteljsko pridržuje model mesta. Z modelom Trsta s topografskimi poudarki je Just upodobljen tudi na »prvem« mestu,

tj. ob Marijini desni, in z vojaškim tovarišem Sergejem na njeni levi. Stolnična votivna slika večjega formata je izvrstno in signirano delo Vittora Carpaccia z letnico 1540.

Sv. Sergej (*San Sergio*), obglavljen leta 303, z godovnim dnem 7. oktober, velja ob Justu za drugega zavetnika Trsta in je bolj povezan z mestno ikonografijo. Grški *passio* iz 5. stoletja je legendaren in govori samo o dogodkih na bizantinskem Vzhodu. Bodoči svetnik je prišel v Tergeste na položaju vojaškega tribuna pripadajočega XV. legiji Apollinaris (tedaj je bila praksa, da so mladeniči plemenitega rodu začeli vojaško kariero s tem naslovom). Zaradi izražanja krščanske pripadnosti (?) je bil odpoklican v Rim in zaradi slutnje, da bo mučen, je domačinom obljubil, da bo v primeru smrti mestu poslal posebno znamenje. Vendar je v Rimu dobil nove službe in se spoprijateljil s častnikom **Bakhom** (Bacco). Oba sta bila poslana na Vzhod in na območju današnje Sirije sta bila zaradi zavračanja češčenja poganskih bogov razkrita kot kristjana, kar je bilo takrat v nasprotju z vojaško zakonodajo, saj so morali vojaki, še posebej pa častniki, darovati rimskim bogovom in tudi divinizaciji še živih cesarjev. Bila sta obsojena na mučenje in usmrtitev. Najprej so ju ponižali z zasramovanjem, oblečena v ženska oblačila. Zanimivo je, da pisni viri poudarjajo ta način poniževanja. To pa navaja na sklep, da (najbrž) nista bila usmrčena zaradi veroizpovedi, ampak zaradi homoseksualnega delikta, kar je bil v rimski vojaški disciplini hud prekršek. Ta delikt se je v armenski različici v njuni zgodbi prikrl z legendo, v kateri je Sergij oz. Sarkis, češčen kot krščanski general v rimski vojski, bil mučen s svojim sinom Martirosom, ker sta izpovedala vero v krščanskega boga.

Po bičanju je bil Bakh obglavljen v Barbalussosu v osrednji Siriji (morda spomin na boleč poraz Rimljanov v boju s Perzijci leta 253), medtem ko so Sergija privezali na bojni voz in ga vlekli naokrog (razkazovanje!) ter ga na območju današnje Resafe v osrednji Siriji obglavili. Zato se je ta kraj v času bizantinske posesti imenoval Sergiopolis. Njuna bratska povezanost (gr. *Adelphós*) se je v bizantinskem slikarstvu naglaševala tako, da se njuna svetniška nimba prekrivata.

Po tržaški »starosvetni« legendi je v hipu Sergejeve smrti na tržaški trg med začudene meščane priletelo sporočilo – železna sulica z govornim znamenjem. S Sergejevim zavetništvom nad mestom je sulica postala simbol Trsta. V kapeli relikvij tržaške stolnice se hrani Sergejeva sulica, ki ima posebne oz. nepojasnjene lastnosti nerjavečega železa. Čas njene nastanka ni gotov, a je najbrž sočasna z reliefno podobo, ki je na enem izmed zgodnjegotskih kapitelov v tržaški stolnici. To se kronološko ujema z rabo sulice v mestnem grbu 13. stoletja in na kovancih tržaškega škofa, danih v emisijo že pred sredino istega stoletja. Zaradi pogoste zmote, da gre za helebardo, velja pojasniti, da je Sergijevo orožje »dvo-peresna oz. dvokraka« sulica, ki se v orožarski terminologiji opredeljuje kot »spiedo alla furlana« – ob slabem poznavanju mestne heraldike se tržaška sulica zamenjuje celo s heraldično lilijo.

Po zaslugi več upodobitev imamo jasno predstavo o izgledu tega mučenca. Prepoznamo ga kot brezbradega mladeniča, kakor tudi njegovega tovariša Bakha, in v oklepu z

nepogrešljivo sulico. Takšen je renesančni leseni kip oklepника v muzeju v gradu sv. Justa in tak je tudi vitez v polnem oklepu na že omenjeni sliki Vitorea Carpaccia iz leta 1540, kjer ob Materi božji in sv. Justu nastopa v vlogi sekundanta.

Kdaj se je ta kult o krščanski dvojici vzhodnega izvora zanesel v Trst, ni znano, a verjetno v času bizantinske uprave Istre. Toda tu se časti le Sergej in v bližini srednjeveškega Trsta se listinsko cerkev sv. Sergeja prvič omenja šele leta 1278. Sicer pa je v Konstantinoplu že v 6. stoletju stala mogočna cerkev sv. Sergeja in Bakha. Arhitekturno izjemna starokrščanska cerkev (danes džamija) sodi med pomembne spomenike zgodnjega Justinijanovega časa, kar je bilo še pred gradnjo cerkve svete Sofije. V Rimu pa so jima postavili cerkev v 9. stoletju. Tako se tudi v predstavljenem primeru potrjuje stičiščna vloga Trsta na meji med Vzhodom in Zahodom.

Viri in literatura

Quitrieste: Arte Storia su Trieste e dintorni. <https://quitrieste.it/> (dostop 5. 5. 2025)

Santi triestini tra storia e leggenda. www.atrieste.eu (dostop 5. 5. 2025)

Storia della Diocesi di Trieste. <https://www.diocesi.trieste.it> (dostop 5. 5. 2025)

APIH, Elio, 2015: *Trieste*. Trieste: Editori Laterza.

BRATOŽ, Rajko, 2014: *Med Italijo in Ilirikom. Slovenski prostor in njegovo sosodstvo v pozni antiki*. Ljubljana.

CLIMICH ROTTA, Daniela, 2001: *Il colle e la Cattedrale di San Giusro*. Trieste: Edizioni Fenice.

CUSCITO, Giuseppe, 1992: *Le chiese di Trieste*. Edizioni Italo Svevo.

CUSCITO, Giuseppe, 2008: *La Cattedrale di San Giusto. Medioevo a Trieste: Istituzioni, Arte, Società nel Trecento*. Milano.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, 1970: *San Giusto*. Trieste.

MIRABELLA ROBERTI, Mario, 1986: Urbanistica Romana di Trieste e dell'Istria *Antichità Altoadriatiche* 28. 185–200.

PROSS GABRIELLI, Gabriella, 1969: *L'Oratorio e la Basilica paleocristiana di Trieste (Via Madonna del Mare)*. Bologna.

RUTTERI, Silvio, 1981: *Trieste. Storia ed arte tra vie e piazze. Da San Giusto ai Borghi nuovi*. Editore Lint.

Parada mladih

Hočevar

Ferlež

Dorigo

Trst kot izhodišče in navdih v literarnem delovanju Marice Nadlišek Bartol

DOI: 10.4312/SSJLK.61.121-128

Mia Hočevár, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani, Ljubljana; mia.hocevar@ff.uni-lj.si

Prispevek se osredotoča na pomen in vlogo Trsta pri formaciji Marice Nadlišek Bartol kot izstopajoče urednice, pisateljice in narodne delavke v 19. stoletju. Trst je sprva predstavljen skozi društveno, časnikarsko, založniško in ostale dejavnosti, ki so pomembno sooblikovale tržaško kulturno krajino in posledično vplivale na pisateljčin odnos do narodnega in literarnega delovanja. Poudarek je na njenem urednikovanju prvega slovenskega ženskega časopisa *Slovenka*, ki je izhajal v Trstu kot priloga *Edinosti*. V nadaljevanju je Trst izpostavljen kot eden izmed temeljnih navdihov literarnega ustvarjanja Marice Nadlišek Bartol, saj skupaj z okolico predstavlja osrednji dogajalni prostor v večini njenih pripovednih del, med njimi v romanu *Fata morgana* ter novelah *Na obali* in *Pod streho*.

Marica Nadlišek Bartol, Trst, *Slovenka*, *Fata morgana*, *Na obali*, *Pod streho*

This article focuses on the significance and role of Trieste in the formation of Marica Nadlišek Bartol as an outstanding nineteenth-century editor, writer, and national activist. Trieste is first presented from the perspective of associations, newspapers, publishers, and other activities that significantly helped shaped Trieste's cultural landscape and consequently influenced the writer's attitude toward national and literary engagement. The emphasis is on her role as the editor of the first Slovene women's magazine, *Slovenka* (Slovene Woman), which was published in Trieste as a supplement to the newspaper *Edinost* (Unity). The article continues by highlighting Trieste as a key source of inspiration for Marica Nadlišek Bartol's writing, with the city and its surroundings serving as the main settings in most of her narrative works, including the novel *Fata morgana* and the short stories »Na obali« (On the Coast) and »Pod streho« (Under the Roof).

Marica Nadlišek Bartol, Trieste, *Slovenka*, *Fata morgana*, *Na obali*, *Pod streho*

1 Živahnost tržaške društvene, založniške in časnikarske dejavnosti v 19. stoletju

V času, ko se nacionalne države zahodne poloble soočajo z izzivi migracij in večkulturnega sobivanja, se nam podoba Trsta 19. stoletja kaže kot ideal multikulturnega sožitja. Ob priključitvi Habsburški monarhiji v 14. stoletju je Trst postal najpomembnejše avstrijsko pristanišče, posledično pa se je vanj začelo stekati ne le bogastvo, marveč tudi prebi-

Urška Perenič (ur.): *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.
Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025
(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 61)
ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X
ISBN 978-961-297-602-6, 978-961-297-603-3 (PDF)

valstvo z različnih delov evropske celine. Priseljevanje je postalo temelj tržaške gospodarske politike, pravo migracijsko eksplozijo pa je mesto doživelo v 19. stoletju, ko se je z nastankom železniške proge Dunaj–Trst vzpostavilo kot drugo najpomembnejše mesto Avstrijskega cesarstva. Mesto, ki so ga poprej naseljevali zlasti Italijani, Slovenci in v manjši meri Nemci, je naenkrat postalo talilni lonec kultur: naselila ga je »kozmodopolitiska buržoazija, v kateri ni manjkalo Levantincev: Grkov, Judov, Armencev, Srbov in dalmatinskih Hrvatov« (Pirjevec 2007: 17). Priseljeni trgovci, obrtniki in ostali predstavniki drobne buržoazije so postali nosilci tržaškega meščanstva, njihova narodnostna pestrost pa se je odražala tudi v narodnostni oz. jezikovni raznolikosti društev, čitalnic, krožkov, knjižnic, časopisov, založb in kavarn, ki so oblikovali tržaški (multi)kulturni utrip. Vse do zadnje tretjine 19. stoletja, ko je Trst kot preostali deli dualistične monarhije začutil porast nacionalnih gibanj, so narodnostno različne kulturne institucije delovale razmeroma harmonično ter konkurenco bile znotraj posameznih dejavnosti in ne na podlagi nacionalnih trendov (Ara, Magris 2001: 10).

Čeprav se je do konca stoletja večina tržaškega prebivalstva narodnostno opredeljevala za italijansko (55 %) ali slovensko (30 %) (Žigon, Kramberger 2019: 514), sta mestni kulturni utrip do zadnje tretjine 19. stoletja večidel ustvarjali italijanska in nemška meščanska elita. Temu botruje dejstvo, da je kljub velikemu odstotku slovenskega prebivalstva – konec 19. stoletja se je v Trstu kot slovensko opredeljevalo okrog petdeset tisoč prebivalcev, kar ga je *de facto* opredeljevalo za največje slovensko mesto – to bilo vsaj do druge polovice 19. stoletja pretežno kmečko in je bolj kot samo mesto poseljevalo njegovo okolico (Verginella 2019: 431). Čeprav se je kot nemško do preloma stoletja opredeljevalo le okrog 10 % prebivalstva, je imela nemščina kot uradni jezik cesarstva občuten vpliv; celo prvi tržaški časopis, ki je nastal konec 18. stoletja, je izhajal v nemščini pod imenom *Triester Weltkorrespondent*. Eskalacijo tržaške časnikarske dejavnosti predstavlja druga polovica 19. stoletja, kar ponazarja podatek, da je v Trstu do leta 1908 izhajalo kar 560 različnih vrst periodike (Žigon, Kramberger 2019: 515).

V publicistiki naklonjenem duhu se je postopoma tvorilo tudi slovensko časnikarstvo z bolj ali manj uspešnimi poskusi. Večina časnikov je imela, kakor na Kranjskem, kratko življenjsko dobo (do) enega leta (kot prvo slovensko glasilo na Tržaškem je leta 1849 izšel *Slavljanski rodoljub*), vendar je do leta 1900 nastalo več kot 20 poskusov različne slovenske periodike, mdr. z najdaljšim stažem *Rdeči prapor*, *Primorski list*, *Primorec* in najpomembnejše politično glasilo *Edinost*, ki je izhajalo od leta 1876 pa vse do 1928. Razvoj slovenske publicistike, društev, založništva in tiska na Tržaškem je posledica formiranja slovenske buržoazije v drugi polovici 19. stoletja, ki se je tudi zaradi italijanskih pritiskov začela močnejše povezovati; do prve svetovne vojne naj bi nastalo kar 200 »slovanskih« (slovenskih in hrvaških) društev (Ličen 2023: 44). V Trstu so poleg številnih gospodarskih (Kmečka posojilnica, Delavska zadruga idr.) in športnih društev (Kolesarski klub Sokol) začela nastajati slovenska narodno orientirana kulturna društva in ustanove, mdr. že leta 1848 Slavljansko

društvo, nato prva (!) slovenska čitalnica (1861) (Perenič 2010: 186, 188), tržaška podružnica Slovenske matice (1863), društvo Edinost (1876), pod okriljem katerega sta delovala tudi založba in že prej omenjeni istoimenski časnik, ženska podružnica družbe Cirila in Metoda (1887) idr. Prav močno razvita društvena, publicistična in založniška dejavnost Trsta je navsezadnje tudi omogočila delovanje Marice Nadlišek Bartol, ki je prav z delom v številnih tržaških društvih pridobila dovolj izkušenj in samozvesti, da je sprejela uredništvo prvega slovenskega ženskega časopisa *Slovenka* (1897–1902).

2 Marica Nadlišek Bartol – Trst kot navdih ali kališče?

Trst je Marico Nadlišek Bartol zaznamoval v več pogledih. Rojena na Kolonji v Trstu leta 1867 je po opravljeni meščanski šoli v italijanskem jeziku nadaljevanja študij v Gorici na nemškem učiteljišču ter se po opravljeni maturi vrnila v Trst in začela poučevati po okoliških krajih. Prav poučevanje na tržaškem podeželju, v ljudskih šolah, v katerih so sedeli za šolo nezainteresirani otroci, je na pisateljico močno vplivalo – ker je učiteljevanje ni posebej izpolnjevalo, je svoje napore začela vlagati v prosvetno dejavnost v okviru tržaškega društvenega življenja. Zgled ji je dajal oče Štefan, po poklicu geometer, ki je bil eden izmed soustanoviteljev političnega društva Edinost. Štefan Nadlišek je bil 23 let tržaški svetnik in je s svojo narodnostno usmerjenostjo močno vplival na hčerini aktivizem (Verginella 2018a: 18–19). Z njegovo pomočjo se je hitro vpela v delovanje društva, začela pisati za njegovo istoimensko glasilo ter pridobivala izkušnje z društvem, strokovnim in literarnim delovanjem. Narodnostno delovanje v Edinosti jo je leta 1887 spodbudilo k (so)ustanovitvi ženske podružnice tržaškega Društva sv. Cirila in Metoda, ki se je zavzemalo za ustanavljanje šol in vrtcev s poudarkom na slovenskem jeziku.

Zavzemanje za slovenski jezik in narodno prebujo je pisateljica izražala zlasti skozi literarno pisanje: že leta 1888 je v *Edinosti* objavila prispevek Narodno ženstvo, s katerim je poudarjala pomen ženske vloge v narodni prebui, s podobnimi prispevki pa je potem zaznamovala časopis *Slovenka*, kasneje tudi *Ženski svet*. Njeni prispevki so bili za takratni čas drzni, pisanje označeno kot tržaško temperamentno (Verginella 2018a: 21), zato so jo kolegi začeli vabiti tudi k pisanju za *Slovanski svet* in *Slovenski narod*. Vendar so tudi pri narodnem vprašanju njena stališča odstopala od teh, ki so jih gojili na Kranjskem kot tudi tržaški sotrudniki. Njena kozmopolitska naravnost kot posledica bivanja v izrazito multikulturnem mestu, intenzivnega šolanja, ki jo je seznanilo s svetovno literaturo, ter dopisovanja z intelektualci širom Evrope jo je odvrčala zlasti od prevladujočega pogleda na slovensko-italijanske odnose, ki so se v zadnji tretjini 19. stoletja začeli kazati kot navzkrižni. Delovanje Marice Nadlišek Bartol je izhajalo iz ideje tržaškega medkulturnega sožitja prve polovice stoletja, s katerim bi se združeni italijanska in slovenska stran uprli skupnemu nemškemu sovražniku (prav tam: 22). Ravnovesje med nacionalnim in kozmopolitskim se je odražalo v krajših pripovednih besedilih, s katerimi ji je uspel preboj v *Ljubljanski zvon*, kar za (žensko) ustvarjalko in to s primorskega obrobja ni bilo samoumevno.

Ironično je, da je prav Marici Nadlišek Bartol, ki je samozavestno podpirala žensko emancipacijo, kot ena izmed prvih zagovarjala žensko kolesarjenje in se javno oglašala v slovenski periodiki, literarno in narodno delovanje naposled onemogočila poroka. Gregor Bartol, s katerim se je omožila leta 1899, uredniškega dela, posebno pa dopisovanja z moškimi intelektualci ni odobral, zato je uredništvo *Slovenke* leta 1900 prepustila Ivanki Anžič Klemenčič, z rojstvom otrok pa postopoma opustila tudi pisateljstvo. Družbeni angažma je nekoliko obudila šele s selitvijo v Ljubljano zaradi naraščajočega fašizma na Tržaškem, vendar nikoli več v tolikšni meri kot v časih, ko si je kot mlada tržaška učiteljica drznila svobodno zapisati za *Slovenko*: »Samostojna ženska nima opore, nego svojo misel, svoj razum, svojo razsodnost. Slobodno mora misliti, razumeti, razsoditi pota, po katerih ji je hoditi.« (Nadlišek Bartol 1897: 5)

3 Trst kot zibelka prvega slovenskega ženskega časopisa

Izkušnost Marice Nadlišek Bartol s pisanjem za vidnejše slovenske časnike oz. časopise je prepričala tudi Tržačanka Marijo Manfreda Skrinjar, ki si je skupaj s krogom *Slovenskega sveta* prizadevala za ustanovitev slovenskega ženskega časopisa. Po dolgotrajnem posredovanju med tržaško slovensko usmerjeno politično elito, ki je stala za ustanovitvijo društva Edinost, ji je nazadnje uspelo doseči, da je časnik *Edinost* začel izhajati z dvotedensko prilogo: ženskim listom, poimenovanim *Slovenka – glasilo slovenskega ženstva*. Mariji Manfredi Skrinjar je s pomočjo Frana Podgornika, zagovornika ženske emancipacije po češkem in ruskem zgledu, uspelo prepričati predstavnike Tržaške posojilnice in hranilnice za financiranje dodatnega lista zlasti na podlagi argumenta, da je za uspeh slovenske narodne prebuje v Trstu pomembna vključitev žensk v javno delovanje (Boršnik 1962: 132).

Vprašanje je namreč, ali bi Mariji Manfredi Skrinjar navkljub podpori vidnejših intelektualcev svoj cilj uspelo uresničiti v Ljubljani, Mariboru ali Celovcu, kjer so izhajali nekateri pomembni slovenski časopisi. Trst je kot veliko, gospodarsko napredno mesto nedvomno imelo več posluha za vprašanje ženstva kot preostali deli monarhije, hkrati pa je dvojna zaostritev nacionalnih odnosov, tj. slovensko-italijanskih in slovensko-nemških, v Trstu nujno zahtevala širšo narodno mobilizacijo. V nasprotju z matico so se tu na prelomu stoletja zaostрили zlasti slovensko-italijanski odnosi, in sicer do te mere, da so tržaški intelektualci slovenske ženske začeli samoiniciativno spodbujati k narodnemu delovanju (Verginella 2018b: 8). Ideja Marije Manfredi Skrinjar o emancipiranih ženskah kot stebru naroda se je porodila ne le v pravem času, pač pa tudi v pravem mestu: 2. januarja 1897 je tako izšla prva številka časopisa *Slovenka*.

Marica Nadlišek Bartol se je kot prva urednica soočila s težko nalogo, saj je brez pravih uredniških izkušenj in z nenehno nalogo iskanja ustvarjalcev in ustvarjalk za prihajajoče številke novi časopis poskušala obdržati ter razširiti med čim večji krog bralstva. Čeprav je list danes najbolj poznan z literarnega vidika – označuje se ga kot »vadnico ženskega pisa-

nja«, v kateri so se poleg Marice Nadlišek Bartol kalile tudi Marica Strnad, Kristina Šuler, Ljudmila Poljanec, Vida Jeraj, Zofka Kveder, pri čemer zadnji veljata kot najboljše ustvarjalki moderne – (Žerjal Pavlin 2018: 55), je *Slovenka* v 19. stoletju odigrala pomembno vlogo pri odpiranju vprašanj ženskih pravic ter širši mobilizaciji slovenskega ženstva za narodno vprašanje na Primorskem in v ostalih slovenskih deželah.

4 Trst v literarnih delih Marice Nadlišek Bartol

Marica Nadlišek Bartol se je uveljavila kot pronicljiva tržaška avtorica še pred nastankom *Slovenke*; svojo prvo povest je objavila v *Ljubljanskem zvonu* leta 1889 pod naslovom *Moja prijateljica*, v istem časopisu pa je nato kontinuirano nadaljevala z objavljanjem kratke proze. Vrhunec njenega pripovednega ustvarjanja predstavlja roman v nadaljevanjih *Fata morgana* (1898), ki ga je v *Ljubljanskem zvonu* objavljala pod psevdonimom Evgen Štefanič. V *Slovenki* je poleg narodnoprebudnih prispevkov in člankov, ki so odpirali vprašanje ženstva, občasno objavljala pesmi v obliki preprostih štirivrstičnic, ki so bile prav tako narodnostno naravnane.

Predvsem je popisovala usode učiteljic, pisateljic in drugih pripadnic srednjega sloja; težke usode literarnih likov so pogosto izvirale iz resničnih življenjskih zgodb njenih prijateljic ali iz lastnih izkušenj (Boršnik 1962: 116). Tematizirala je razpetost med željo po emancipaciji in ustvarjalnosti ter iskanju idealne ljubezni in mirnega družinskega življenja. Vrhunec obdelave te tematike je dosegla z romanom *Fata morgana* (1898), v katerem ženske – Dana, Olga, Zdenka, Elza – različnih značajev, vrednot in poklicev iščejo ravnesje med osebno svobodo in srečo v ljubezni. V romanu dogajalni prostor sicer ni mesto Trst, temveč njegova okolica. Je pa Trst pogosto omenjan (v njem denimo prebiva svetovljanka Olga), medtem ko je dogajanje postavljeno v bližnje mesto M. – kar bi lahko bile Milje – z ruralno okolico. Podoba tržaškega okoliša se v romanu ne izrisuje skozi topografske elemente, temveč predvsem skozi multikulturnost in nacionalnost. Na kmetih »so že dolgo med Slovenci« (Nadlišek Bartol 1998: 22) namreč živeli Rošerjevi s hčerjo Dano, ki predstavljajo osrednjo družino v romanu, okrog katere se razvijajo stranske zgodbe. Rošerjeva posest je predstavljena slikovito; na njej vladata poštenost in zdrav razum, kakor ju pooseblja stari Rošer, ki je zagret predstavnik kmečkih veljakov v slovenskem narodnem taboru. Vendar družina med seboj (vseeno) govori nemško, Dana pa je »celo trdila, da slovenščine ne zna dobro« (prav tam: 58). Slovensko se je z veseljem pogovarjala le pri teti na Dunaju, saj se je med nemškim meščanstvom počutila tuje. V romanu se prav tako vzpostavlja nasprotje med konservativnimi slovenskimi kmeti na tržaškem podeželju in liberalnim tržaškim (italijanskim) meščanstvom. V zvezi s stopnjujočimi se nacionalnimi napetostmi je zlasti poveden pogovor o Trstu na Rošerjevi domačiji s poročnikom slovenske narodnosti, ki mesto opiše kot »Bah, Trst! Dolgočasno gnezdo za nas, vojake! [...] Ženske so tam strašno puste!«, pri čemer antipatijo do vojakov slovenskih korenin razlaga s »Pri Italijankah izvira antipatija [...] iz političnega nasprotja ...« (prav tam: 178)

Trst je sicer kljub omenjenim nasprotjem opisan kot »prijazno trgovsko mesto ob morju« (Nadlišek Bartol 1998: 99), podobno pa je predstavljen tudi v noveli *Na obali* (1891), ki se deloma odvija v Trstu, deloma pa v vasi Prosek severozahodno od Trsta. Prostorsko umeščanje omogočajo omembe Jadranskega morja, vremenskih pojavov in vegetacije, značilne za sredozemski prostor. Celo morje in burja odsevata čustveno stanje protagonistov Jelice in Ivana: v času ljubezenske idile sta »zrla tja na morje, ki ga je sonce poljubljalo s svojimi poslednjimi žarki« (Nadlišek Bartol 2005: 70), ko pa je njuna ljubezen na preizkušnji, postane morje divje in nepredvidljivo.

Zatopljena v svoj pogovor nista videla, da se je jesensko solnce skrilo, da so se na nebo privlekli črni oblaki in da je morje strahovito bučalo. Šele ko jamejo z vetrom padati težke kaplje, se spogledata. [...] Blisk je švignil za bliskom, grom zabobnel za gromom in dež je lil čimdalje bolj. Morje se je močno zaganjalo ob breg, metalo valove po vsej cesti [...]. (Nadlišek Bartol 2005: 77)

Poleg opisovanja borovih gozdov, ki vodijo od Trsta do Proseka čez železniško progo mimo gradu Miramar, je mesto prepoznavno skozi trgovsko funkcijo in pristanišče. Vsi literarni liki v noveli se ukvarjajo s pomorsko trgovino (reference na habsburške Llyodove čezoceanske trgovske parnike), kar pogosto botruje ljubezenskemu zapletu, saj se nezaklenjenega snubca nemalokrat znebijo s prisilnim službenim potovanjem v vzhodne trgovske postojanke. Nasproti vrvežu tržaškega pristanišča je postavljen Prosek z mirnostjo in idiličnostjo; nasprotje med mestom (Trst) in podeželjem (slovenske okoliške vasi) pisateljica tematizira tako *Na obali* kot v *Fata morgani*, pri čemer je neokrnjenost podeželja tudi v tej noveli povezana z narodnostno idejo kmeta (ali kmečkega veljaka) kot nosilca slovenstva.

Nekoliko prej, nego prideš po tržaškem póti na Prosek, vidiš srednje veliko poslopje. Zidano je z okusom; umetno obdelani vrt pred njim pa kaže, da gospodar umeje, kaj je lepo. Okoli posestva je vse mirno; videti je, kakor bi tu ne stanoval nihče. Nikjer ni slišati glasu, nikjer videti človeka. (Nadlišek Bartol 2005: 64)

Čeprav redko, je Marica Nadlišek Bartol v svojih delih popisovala tudi usode žensk iz delavskega razreda in tako ena izmed prvih sploh tematizirala težka socialna vprašanja ljudi z družbenega roba, ki jih je opazovala v socialno razslojenem Trstu.¹ To je najrazvidnejše v noveli *Pod streho* (1897), ki se v nasprotju z romanom *Fata morgana* in novelo *Na obali* odvija v mestu. Prikazane so socialne razlike med revnim delavskim prebivalstvom, meščanskim slojem in živahno brezbržnostjo bogatejše elite. Avtorica v noveli neolepšano prikaže »neprijetno vreme, v zraku in po hišah je bila vlaga, po ulicah pa blato« (Nadlišek

1 Usode tržaških delavk popisuje tudi Milica S. Ostrovska (1907–1997), ki je večino svojih besedil objavila v reviji *Ženski svet*, za katero je pisala tudi Marica Nadlišek Bartol (prim. Perenič 2007).

Bartol 2005: 209) v starem delu mesta; tam se zadržujejo z apnom umazani delavci in prežijo na mlada delavska dekleta, ogrnjena v dolge rute, »tradicionalno ogrinjalo tržaških delavk« (prav tam: 195), ter jih prostaško nadlegujejo.

»Grda porednica, nehvaležna coprnica! Hotela si se mi skriti; zakaj nisi šla po navadni poti v hišo?« »Kaj tebi mar, kod jaz hodim? Ali misliš, da ne smem iti, koder hočem,« je odvrnila deklica s tistim surovim glasom, ki je značilen za najnižje sloje tržaškega ženstva, kadar se hočejo kazati duhovite ter se ob enem laskati. »Mari mi je, da veš, in če ne boš hotela verjeti, te ubijem!« je on odgovoril surovo, kakor govori najslabša tržaška mladež, ter pohitel za njo, kajti ona je bila pospešila korake. (Nadlišek Bartol 2005: 193)

Pač pa se po širokih, svetlih ulicah, »Korsu, Akvedotu in drugih glavnih ulicah« (prav tam: 217), sprehaja v rokavice in klobuke odeto tržaško meščanstvo, ki stanuje v bogato opremljenih hišah in popoldneve preživlja po kavarnah, drevoredih in gledališčih, medtem ko je njihova glavna skrb dobro poročiti svoje otroke.

Tržaška aristokracija in boljše meščanstvo gre ta dan k Sv. Andreju, kjer prirejajo zopet »korso«, a tedaj brez mask. Po lepem izprehajališču ob morju se vozi gospoda v bolj ali manj elegantnih ekvipažah; kdor pa nima sam voza in toliko, da bi mogel za eno popoldne zavreči par desetakov, se izprehaja tod doli in gori, gleda ljudi, konje in kočije ter morje; posluša godbo in – kritizira. (Nadlišek Bartol 2005: 227)

Nasprotje med obema slojema pisateljica izriše s pomočjo protagonistke Roze, ki se kot učiteljica uspe povzpeti med nižje meščanstvo, in njene polsestre Zinke, ki brezbržno menja delo med skladišči in skupaj z družino životari iz dneva v dan. Razredne razlike so prikazane tudi z vidika materialne kulture ter življenjskih navad, obnašanja in moralnih standardov, kar najlepše opiše Zinkin očitek Rozi. »Seveda, seveda,« je začela porogljivo Zinka; »ti si gospa z mantiljo, klobukom, solnčnikom, za tabo hodijo le gospodje v svetlih cilindrih, in ti jih imej, meni pa moraš pustiti moje fante, ki so sicer beli od apna in črni od solnca, a veljajo več nego vsi tvoji škrici. Psss! Moj Nando!« (Nadlišek Bartol 2005: 199)

V noveli Pod streho Marica Nadlišek Bartol Trst prikaže skozi navade tržaškega delavstva, meščanstva (npr. delavske plese, meščansko zahajanje v gledališče in kavarne), predsodke o njih (meščanstvo kot »judovski škrici«, delavstvo kot »najslabša tržaška mladež« (prav tam: 220, 194)), obrede in šege (opis tržaškega pustovanja), pravila obnašanja (spremljanje meščanskih dam do doma), prehranjevalne navade (»zopet drugi so grizli suh kruh ali k večjemu pregrizovali kos mrzle jegulje ali skorjo sira« (prav tam: 193)) itn. Zanimiv je zlasti odnos do jezika, če omenimo precep, značilen za družino Sušnikovih; starša, ki sta rojena na Planini in v Postojni, se pogovarjata le v italijanščini, hčerko pa je oče »dal v slovenske tečaje le zato, ker je dobro vedel, da dobivajo Slovenke službo mnogo lažje; ko pa se je Roza slovenščine temeljito naučila, jo je jela tudi ljubiti« (prav tam: 198). Ker družina v noveli predstavlja delavski razred, to nakazuje, da so službe z nizko dodano vrednostjo raje

prepuščali Slovencem, kar izrisuje ponotranjen pripis razrednih konotacij posameznim etničnim skupinam na Tržaškem.

5 Sklep

Živahno društveno, časnikarsko in literarno življenje v Trstu, pa tudi narodnostna usmerjenost slovenskega tržaškega meščanstva v drugi polovici 19. stoletja, so pomembno vplivali na formiranje pisateljice, urednice in narodne delavke Marice Nadlišek Bartol. Zlasti ob *Slovenki* se postavlja vprašanje, ali bi lahko tak časopis uspel v kateremkoli drugem mestu, neobremenjenim z italijansko-slovensko-nemškimi trenji, ki so zahtevala tudi žensko mobilizacijo. Seveda pa je Trst kot rodno mesto pisateljici služil tudi kot osrednji dogajalni prostor, v katerega je umestila svoje pripovedi, pri čemer je pogled razširila na okolico oz. zaledje, poseljeno s slovenskim kmečkim prebivalstvom. Prav odnos med mestom in podeželjem ji pogosto služi za ponazoritev nacionalnih odnosov, ki se izrisujejo skozi ljubezenske zgodbe mladih emancipiranih žensk ali žensk iz delavskega razreda. To potrjujejo tudi roman *Fata morgana* ter noveli *Na obali* in *Pod streho*.

Viri in literatura

- ARA, Angelo, MAGRIS, Claudio, 2011: *Trst, obmejna identiteta*. Ljubljana: Študentska založba.
- BORŠNIK, Marja, 1962: *Študije in fragmenti*. Maribor: Založba Obzorja.
- LIČEN, Daša, 2023: *Meščanstvo v zalivu: društveno življenje v habsburškem Trstu*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- NADLIŠEK BARTOL, Marica, 1897: O ženski osvoboji in družinski sreči. *Slovenka* 1/1. 5–6.
- NADLIŠEK BARTOL, Marica, 1998: *Fata morgana*. Roman. Trst: Mladika.
- NADLIŠEK BARTOL, Marica, 2005: *Na obali*. Kratka proza. Trst: ZTT EST.
- PERENIČ, Urška, 2007: »Leposlovje Milice S. Ostrovske v reviji *Ženski svet*.« *Slavistična revija* 55/3. 463–472.
- PERENIČ, Urška, 2010: *Empirično-sistemska raziskovanje literature*. Ljubljana: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije.
- PIRJEVEC, Jože, 2007: »*Trst je naš!*« *Boj Slovencev za morje 1848–1954*. Ljubljana: Nova revija.
- VERGINELLA, Marta, 2018a: Marica Nadlišek Bartol, prva urednica Slovenke. Marta Verginella (ur.): *Slovenka: prvi ženski časopis (1897–1902)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 17–26.
- VERGINELLA, Marta, 2018b: Slovenka – ogledalo slovenske ženske arene na prelomu 19. stoletja. Marta Verginella (ur.): *Slovenka: prvi ženski časopis (1897–1902)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 5–16.
- VERGINELLA, Marta, 2019: Fragmenti slovensko govorečega Trsta pred pojavom nacionalizma. *Kronika: Iz zgodovine Trsta* 67/3. 429–446.
- ŽERJAL PAVLIN, Vita, 2018: Slovenkine pesnice. Marta Verginella (ur.): *Slovenka: prvi ženski časopis (1897–1902)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete. 53–67.
- ŽIGON, Tanja, KRAMBERGER, Petra, 2019: Nemško časopisje v Trstu v 18. in 19. stoletju. *Kronika: Iz zgodovine Trsta* 67/3. 513–530.

Tržaško (literarno) življenje Ludvika Oblaka in Zorka Simčiča

DOI: 10.4312/SSJLK.61.129-138

Urh Ferlež, Filozofska fakulteta, Univerza Karla in Franca v Gradcu, Gradec;
urh.ferlez@uni-graz.at

Besedilo obravnava vlogo Trsta kot izseljenskega pristanišča in slovenska literata Ludvika Oblaka in Zorka Simčiča, ki sta mesto vsak po svoje literarno doživela. Oblak, rojen v Trstu, je pozneje emigriral v Sovjetsko zvezo, Simčič pa je v mestu našel začasno zatočišče, preden je odšel v Argentino. Če je Trst za Slovence v matici predstavljal okno v svet, je izseljencem pomenil vez z domovino. Prispevek skozi literaturo obeh avtorjev pogleda na nekatere zgodovinske dogodke in tudi ideološke delitve v 20. stoletju.

Trst, Zorko Simčič, Ludvik Oblak, izseljenska književnost

This article discusses Trieste's role as a port of emigration and the Slovene writers Ludvik Oblak and Zorko Simčič, who each described their own experience of the city in their works. Oblak was born in Trieste and later emigrated to the Soviet Union, whereas Simčič found temporary refuge in the city before leaving for Argentina. For Slovenes in Austria-Hungary, Trieste was a window into the world, whereas for emigrants it was a link to their land of origin. This article examines certain historical events and ideological divisions in the twentieth century through the literature of both authors.

Trieste, Zorko Simčič, Ludvik Oblak, migrant literature

Uvod

Z razvojem pristanišča je Trst postal okno v svet za avstrijske dežele, s tem pa tudi za Slovence, ko so se proti koncu 19. stoletja in v začetku množično izseljevali – tudi preko Trsta. V prispevku povzemajoče predstavim zgodovino Trsta kot izseljenskega pristanišča,¹ zatem pa prikažem usodi z njim povezanih izseljenskih literatov, katerih poti so vodile prav skozi Trst. Prvi je kot rojen Tržačan odšel v Moskvo, drugi se je odpravil v Buenos Aires. Izbrana avtorja, ki ju torej povezuje Trst, sta bila različno nazorsko naravnana in sta mesto

-
- 1 Množično izseljevanje je povzročilo, da je avstrijski del Avstro-Ogrske razglasil Trst za nacionalno izseljensko pristanišče (za ogrski del je bila to Reka). S tem je država imela nad izseljevanjem več nadzora, prav tako pa je s tem skušala doseči, da bi se več ljudi izselilo preko domačih pristanišč (Kalc 2015).

Urška Perenič (ur.): *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.

Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025

(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 61)

ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X

ISBN 978-961-297-602-6, 978-961-297-603-3 (PDF)

ter dogodke v prvi polovici 20. stoletja tudi drugače literarno (po)doživela, zaradi česar se nam preteklost v mestu v zalivu² kaže v večplastnejši podobi.

Trst in slovenski izseljenci

Izseljevanje je pomembno zaznamovalo zgodovino Slovencev. Vse do zadnjih desetletij 19. stoletja so se Slovenci izseljevali predvsem zaradi sezonskega dela, odhajali so delat kot agrarni delavci ali drvarji (največ v Severno Ameriko in Brazilijo), medtem ko je za obdobje od osemdesetih let 19. stoletja do začetka prve svetovne vojne značilen val množičnega izseljevanja, ki so mu botrovali predvsem gospodarski razlogi. Takrat je slovensko ozemlje zapustilo okrog 300.000 ljudi, kar je predstavljalo tretjino naravnega prirastka; večina izseljencev iz tega vala je odšla v ZDA. Izseljevanje se je iz podobnih razlogov nadaljevalo po prvi svetovni vojni; veliko Slovencev, ki so se po vzpostavitvi Rapalske meje znašli v Italiji, se je izselilo v Južno Ameriko (okrog 20.000 ljudi). Celinci so se selili predvsem v zahodno Evropo, saj so ZDA vpeljale zaporo doseljevanja. Po drugi svetovni vojni se je okrog 6000 Slovencev izselilo iz političnih vzrokov (Vovko 1990: 233).

Mesto Trst je svoj ekonomski razcvet začelo doživljati v 18. stoletju, ko se je iz obmorskega mesteca spremenilo v glavno пристanišče Habsburškega imperija. Leta 1719 je Karel VI. pristanišču podelil status svobodnega pristanišča, ki je prinesel razcvet trgovine in pristaniške dejavnosti. V nasprotju z intenzivno trgovinsko pristaniško dejavnostjo pa je potniški promet ostal v povojih. Prve potniške ladje družbe Lloyd z izseljenci so odplule v osemdesetih letih 19. stoletja, vendar se redne povezave niso obdržale. Te je Trst vzpostavil šele leta 1904, Avstro-Ogrska pa je Trst in Reko razglasila za nacionalni izseljenski pristanišči. Liniji za ZDA se je leta 1908 pridružila še linija za južnoameriške države, 1912 za Kanado. V letih do prve svetovne vojne je v Ameriko odpotovalo 220.000 potnikov, od tega 60 % iz Avstro-Ogrske. Poudariti je treba, da se večina Slovencev ni izselila preko tržaškega pristanišča, temveč iz pristanišč v zahodni Evropi (npr. Hamburg, Rotterdam in Le Havre). Od tod je držala krajša pot proti severnoameriškim pristaniščem (iz Trsta je bilo bliže do Južne Amerike, a v tem času se tja še ni tako množično izseljevalo). Iz Trsta so zato bolj odhajali potniki iz neposrednega zaledja (Furlanija, Goriška); med drugimi so v Egipt odhajale poznane aleksandrinke. Iz Trsta do drugih pristanišč pa so tisti, ki so se odpravili v svet, potovali tudi z vlakom (Kalc 2015: 78–80).

Trst je status »nacionalnega izseljenskega pristanišča« dobil v dobi, ko je bil nanj pravzaprav nepripravljen. Modernerja pristanišča tistega časa so namreč za potnike, ki so morali v mestu nekaj časa čakati na izplutje, uredila od mesta ločene nastanitve. Tolikšna množica ljudi je predstavljala grožnjo javnemu redu, obstajala so tveganja za izbruh bolezni.

2 Besedna zveza je seveda izposojena pri pisateljskem velikanu Borisu Pahorju, v zadnjih letih se mu znova z raziskovanjem njegovega opusa približuje literarna zgodovinarica Urška Perenič (Perenič 2024a in 2024b).

V desetletju pred izbruhom velike vojne je v mestu med bodočimi izseljenci vladal kaos, če poleg izbruhov bolezni omenimo pojav prostitucije; manj premožni so bili prisiljeni spati po ulicah in so bili lahek plen za zaslužkarje. Potniki iz Trsta so bili zaradi neustreznih pregledov s strani ameriških oblasti deležni nadpovprečnega števila repatriacij iz ZDA, sploh če naredimo primerjavo s potniki, ki so pripluli v ZDA iz drugih pristanišč. Neodločna mestna in dunajska politika problematike nista zadovoljivo uredili vse do vojne, ko je promet popolnoma ponehal (Kalc 2015: 80–85).

Slovenci, ki so do konca prve svetovne vojne skoraj v celoti živeli v Avstro-Ogrski, so bili po njenem razpadu razdeljeni na štiri nacionalne države. Izseljevanje se je nadaljevalo, na od vojne prizadetih območjih pa še okrepilo. Raziskovanje te dobe slovenskega izseljevanja otežuje dejstvo, da so bili Slovenci v statistikah pogosto zavedeni npr. kot Italijani ali Jugoslovani. Tržaško pristanišče je v Kraljevini Italiji dobilo še več čezoceanskih povezav (poleg Severne in Južne Amerike še Egipt, Kitajsko, Avstralijo) (Gatti 2012). Selitve čez lužo so se nadaljevale v dvajsetih letih 20. stoletja, ko se je iz bodoče Dravske banovine izselilo 18.700 ljudi (tj. predstavljalo 80 % vseh čezoceanskih selitev v dobi med vojnami), iz Julijske krajine v Južno Ameriko pa okrog 27.000. Zgodovinarji še niso raziskali, koliko teh izseljencev je potovalo čez Trst, predvidevamo pa lahko, da je to pristanišče izbrala večina migrantov iz Julijske krajine. Ob izbruhu svetovne gospodarske krize je čezoceansko izseljevanje usahnilo (Kalc 2020: 169–245).

Ludvik Oblak – Cecilij Urban

France Bevk v uvodu k avtobiografski pripovedi Cecilija Urbana (1888–1958), ki se je rodil kot Ludvik Oblak (in zato nosi njegovo delo naslov *Zgodba o Viku*), potoži, da je podal zgodbo le o letih, ki jih je Oblak preživel v Trstu in Italiji, ne pa tudi v letih med prvo svetovno vojno in oktobrsko revolucijo, ki bi utegnili bralce bolj zanimati (Bevk 1967: 6). Vendar za namen našega prispevka, ki se osredotoča na Oblakovo tržaško dobo, povsem zadostuje. Pisatelj, bibliograf in prevajalec (v zgodbi torej nosi ime Vik) se je rodil na dan smrti svojega očeta. Ta je bil fizični delavec v tržaškem pristanišču in je umrl v nesreči pri delu; ko je njegova mati videla možovo truplo, je namreč doživela šok in fanta prezgodaj rodila kar v pristanišču. Tako je bil Vik na svojstven način že od rojstva povezan oz. zaznamovan z morjem in pristaniščem (Urban 1967: 16). Ovdovela mati ga je nato dala v rejo sorodnikom v Soško dolino. V Gorici je končal prvi razred gimnazije, ostale pa v Trstu. Urban v svoji spominski pripovedi skozi optiko mladeniča razloži, zakaj je postal prav takšen, kakršen je bil. Svetovljanski Trst ga je v večnarodni monarhiji izoblikoval v izobraženega poliglota, prepričanega komunista, zavednega Slovenca, rusofila in antiklerikalca. Mladi Vik, ki je pisateljev alter ego, je že v Gorici s sošolcem Ivanom Ivanom sanjaril o Rusiji. V stiku sta ostala tudi po Vikovem odhodu v Trst. V enem od pisem je Ivan pisal Viku: »Dobro si naredil, da si odšel v Trst zato, ker je tam morje in veliko ladij, in ko bom jaz prišel k tetki na počitnice, se bova lahko vkrcala na ladjo kot mornarčka in odpotovala od tam v Rusijo.« (Urban 1967: 80)

V nadaljevanju izvemo še več o pristanišču, saj dela Viko kot pisar pri plovni družbi. Pristanišče predstavi kot nekakšno mesto v mestu:

Vzdolž morja se je vlekla kot širok, dolg pas obala, v katere krivulji je ležal globok, prostoren zaliv, od koder je bilo slišati tako podnevi kot ponoči hreščanje žerjavov, trušč železa, zvenčanje ladijskih vitlov, kdaj pa kdaj pa je vse to prevpila tuleča sirena. V bližini pomolov so se vlekla dolga, umazana skladišča in so širila vse vrste vonjav, ter pisarne, krčme, kavarnice, ki so se zelo razlikovale od restavracij in kavarn v mestu. Nad zalivom so ždele visoke, od burje oškrbijene hiše, v katerih so mrgoleli delovni reveži, ki so služili kruh z najrazličnejšim delom v pristanišču. (Urban 1967: 135)

Pripoved sklene z opisom okolice in spregovori o narodnostni sestavi meščanskega prebivalstva. Zgodba o Viku se prav tako dotika izseljevanja. Najprej se namreč v Ameriko izseli sorodnica Jelica. V njeno vas so prišli emigrantski uradniki in nekaj vaščanov prepričali, da so prodali premoženje in odpotovali. Jelica večer pred odhodom parnika večerja pri Vikovi materi, prespati pri njih pa ne sme, ampak se mora vrniti v pristaniško barako, sicer ji vozni listki lahko propadejo (Urban 1967: 108–109). Urban je v zgodbo vključil še več zanimivih podrobnosti iz tržaškega vsakdana, kot so na primer navade različnih narodov, ki so živeli v mestu, način življenja, prehrana, obleka pripadnikov delavskega razreda ipd. Jelica odpotuje z ladjo Cunard Line, ki je velika čezoceanska. Ko Viko njen odhod opazuje s pomola Marije Terezije, sreča ukrajinsko deklico Ganusjo, ki pa se bo z družino izselila v Argentino (Urban 1967: 116–117).

Ker se v Ganusjo zagleda, se v želji, da bi jo znova videl, odpravi gledat odhod njene ladje. Odhod ladje pokaže čustveno težo izseljevanja, saj ljudje zapuščajo dom in bližnje:

Ko je Viko pritekel na pomol, se je ogromna, črna ladja počasi obračala in usmerjala svoj kljun na odprto morje. Krma in desna paluba, obrnjeni k obali, sta bili na gosto polni izseljencev. Množica spremljajočih se je gnetla na pomolu. Eni so se oproščali³ od ljudi, ki so za vedno zapuščali svoje rodne kraje in se poslavljali od vsega, kar je bilo ljubo njihovemu srcu, in to samo zato, ker se zanje ni našel niti košček kruha [...] Ladja je zadrgetala, se vzravnala in se začela oddaljevati od brega. Moški na ladji so sneli klobuke in se globoko priklonili zemlji, ki je bila zdaj od njih že odrezana z jeklenim pasom morja. Tisti, ki so ostali na bregu, so prav tako sneli klobuke in z njimi mahali odhajajočim. Ženske so zajokale, otroci so začeli vpiti. Ne, očitno ni bilo moči potočiti vseh grenkih solza, očitno je bilo, da ni bilo konca jokom onesrečenih. (Urban 1967: 120–121)

Prizor poslavljanja prekine Vikova ugotovitev, da je poleg Ganusje na ladji tudi Dalmatinec, ki je nedavno vodil krvavo zatrito stavko v pristanišču, zdaj pa mu je torej uspelo pobe-

3 Tu gre za prevajalsko napako Dušana Željeznova, v izvirniku na tem mestu stoji glagol *проститься* (*prostit'sja*), kar pomeni 'posloviti se'.

gniti oblastem. Urban v svojo pripoved vpleta duhovite spomine: omeni Tržačana, ki je na svojega psa prilepil rdečo zvezdo (simbol komunizma), pod rep pa mu je namestil dvo-glavega orla. Za sprehajanje tako napravljene-ga ljubljenska je seveda dobil zaporno kazen (Urban 1967: 121).

Urban je prvo leto gimnazije obiskoval v Gorici, leta 1908 pa je maturiral v Trstu, kjer je kratek čas delal kot stavec in korektor. Obzorja mu je pomagalo razširiti delo v knjižnici slovenskega jezuita patra Vollbarta. V razgretih nacionalnih in socialnih razmerah se je izoblikoval v izobraženega anarhista, socialdemokrata in slovanofila. Leta 1908 je iz Trsta pred zaporno kaznijo prebegnil v Italijo in v Firencah študiral filologijo. Ime Cecilij je prevzel, ker je za prebeg uporabil ponarejene listine na ime Cecilije Urban.⁴ Pri tem je izbrisal »a« in zamenjal fotografijo. Pisal je za socialistično časopisje, med drugim o slovenski zgodovini. V Firencah se je družil z ruskimi političnimi emigranti in med njimi spoznal svojo bodočo ženo Ano Kolpinsko, tudi prevajalko. Med prvo svetovno vojno se je boril kot srbski prostovoljec. *Zgodba o Viku* se zaključi prav z njegovim vstopom v srbske vrste.⁵ Po vojni je simpatiziral z oktobrsko revolucijo in se leta 1922 z ženo preselil v Sovjetsko zvezo, kjer je opravljal več služb: bil je bibliotekar in bibliograf pri več državnih institucijah (v botaničnem vrtu blizu Jalte, na Inštitutu svetovne literature Maksim Gorki v Moskvi, med vojno je ta inštitut nekaj časa deloval v Taškentu). Imel je stike z drugimi v Moskvi živečimi Slovenci (npr. Tržačanom Ivanom Regentom⁶). V ruščino je prevedel več del slovenske književnosti: Ivana Cankarja, Franceta Prešerna in Prežihovega Voranca. Leta 1941 se je ob nemškem napadu na Sovjetsko zvezo kljub visoki starosti javil za prostovoljca, rekoč, da se bojuje »za

Slika 1: Urban (v ozadju) in Germanetto z ženama, na balkonu Germanettovega stanovanja v Moskvi (vir: osebni arhiv Giovanne Germanetti, pridobil Ravel Kodrič)

4 Tudi zgodba Cecilije Urban (1886–1952) se bere kot nekakšen roman. Odraščala je kot hči železničarja v Trstu. Študirala je paleontologijo na Dunaju, kljub vabilu se tržaškim anarhistom ni pridružila, je pa z nekaterimi od njih prijateljevala. Kot študentka je potovala v Rusijo. Poročila se je s študijskim kolegom Fritzem Kautskim, ki je bil tudi paleontolog in geolog. V istem prijateljskem krogu je bil tudi biolog Ljudevit Kušcer, ki pa se je poročil s Fritzevo sestro. Fritz Kautsky je kot geolog delal v Skandinaviji (največ na Švedskem), medtem ko za Cecilijo ni poznano, da bi se znanstveno udeleževala. Po očetovi poti je šel tudi njun sin Gunnar Kautsky. Cecilija Urban je pokopana na pokopališču v Danderydu severno od Stockholma (Ivašič 2022, avtorica je o Ceciliji in Ceciliju Urbanu za RAI pripravila tudi daljšo radijsko oddajo).

5 O vojaškem udeleževanju Ludvika Oblaka je pisal Marijan F. Kranjc, ki je v arhivih preveril več navedb iz Klopčičeve biografije (Kranjc 2015).

6 Prijateljeval je tudi z italijanskim v Moskvo prebeglim pisateljem Giovannijem Germanettom, ta je Urbanu tudi napisal nekrolog (Germanetto 1959).

Moskvo in Trst«. Rojstnega mesta pa ni nikdar pozabil. Svojo *Zgodbo o Viku*, ki jo je napisal v ruščini, izšla pa je postumno (uredila jo je vdova Ana), je začel z besedami »Posvečam mestu Trstu« (Klopčič 1967) – in se z njo literarno zapisal rodnemu mestu.

Zorko Simčič

Zorku Simčiču je bilo begunstvo, kakor je sam dejal, usoda. Rodil se je leta 1921 v Mariboru staršema iz Goriških brd, ki sta kot več Primorcev zaradi fašizma iskala boljše življenje na Štajerskem. V Mariboru je končal nižjo gimnazijo, po nemški okupaciji je šolanje nadaljeval v Ljubljani na učiteljskišči. Italijanska oblast ga je za nekaj mesecev internirala v Gonarsu. Po vrnitvi v Ljubljano je sodeloval pri Zimski pomoči, organizaciji, ki je pomagala vojnim beguncem in je bila naravnana protikomunistično. Po kapitulaciji Italije je delal kot uradnik (»cenzor«) na Tiskovnem uradu Ljubljanske pokrajine. V zadnjih dneh vojne se je umaknil na avstrijsko Koroško ob Vrbsko jezero, kjer je bil tolmač za angleško vojsko. Oktobra 1945 ga najdemo v Rimu, kjer je nekaj časa delal kot *liftboy* v hotelu, proti koncu leta 1946 pa se odpravil v Trst, ki je bil tedaj pod Zavezniško vojaško upravo. Na slovenskem Radiu Trst je napovedoval ter pripravljaval kulturne in humoristične oddaje. Za radio je med poslušalci vladalo veliko zanimanje, saj je slovenska beseda na Primorskem po prepovedih iz časa fašizma znova odmevala. O uspehu radia, ki ni ostal niti pri ameriškem vojaštvu v Italiji, govori naslednja anekdota:

Nekoč je prišel iz Rima visok ameriški funkcionar, in ko je rojake vprašal, kaj je v Trstu zanimivega, so mu tržaški Američani dejali, da med drugim slovenska radijska postaja. Italijani so se seveda škandalizirali in zadeva je baje odmevala celo v nekem italijanskem dnevniku ... (Pibernik, Simčič 2019: 143)

Slika 2: Simčičev vpisni list s tržaške univerze (vir: pisateljev osebni arhiv)

Trst je bil po vojni tudi nekakšno križišče slovenskih protikomunistično usmerjenih beguncev, ki so pomembno sodelovali pri ponovnem vzpostavljanju slovenskega šolskega, kulturnega in političnega življenja v mestu. Za kratek čas je Simčič pri tej kulturni obnovi pomagal. Kot za mnoge druge je bil Trst tudi zanj kratka postaja, preden so emigrirali kam drugam. V Simčičevem t. i. tržaškem obdobju je izhajala tudi revija *Mlada setev*, katere sourednik je bil Simčič in kjer so objavljala poznana slovenska peresa, omenimo naj Vinka Beličiča (1913–1999), Karla Mauserja (1918–1977), Ludveja Potokarja (1923–1965), domačinko iz bližnje Sežane Jolko Milič (1926–2021), Rada Lenčka (1921–2005), Tineta Debeljaka (1903–1989), za likovno opremo sta skrbela na primer Bara Remec (1910–1991) in France Gorše (1897–1986) (Simčič to imenuje begunski literarni krog). Iz strahu za lastno varnost so večinoma objavljali pod psevdonimi, jugoslovanska obveščevalna služba OZNA je njihovo delo pozorno spremljala, nekatere njihove sodelavce je zaprla ali ubila. Kljub uspešnemu kulturnemu udejstvovanju se je Simčič leta 1948 odločil za selitev v Argentino. Odplul je iz Genove. V Buenos Airesu je bil eden izmed najpomembnejših stebrov tamkajšnjih slovenskih kulturnih organizacij in je nadaljeval s pisateljevanjem. Po osamosvojitvi Slovenije se je vrnil v Ljubljano, kjer živi še danes (Pibernik, Simčič 2019: 144–149).

Trst je našel pot v več njegovih literarnih del, ob čemer si bomo na kratko pogledali tista, kjer se povezuje s tematiko izseljenstva in begunstva.

Simčič je že v tržaških radijskih letih napisal igro *Žalostna pesem*. V njej mati po vojni v Trstu obišče grob hčere, ki je padla kot partizanka. Na grobu sreča hčerinega nekdanjega sošolca, ki je kot domobranec iz Ljubljane pobegnil v Trst. Igra iz leta 1946 je eno prvih del, ki je načelo oz. napovedalo žgoče vprašanje sprave (Pibernik, Simčič 2019: 147).

Trst se pojavi tudi v pripovedi *Troje src se je srečalo*.⁷ V ospredju je zgodba nosečnice, ki pride iz begunskega taborišča na jugu Italije v Trst, da bi se otrok rodil na domači zemlji (Simčič 1947: 124).

Trst je motivni drobci v noveli *Črni tekač*. Popisano je srečanje pripovedovalca z nekdanjim partizanom, ki je, razočaran nad revolucionarnim nasiljem, po vojni emigriral v Buenos Aires. Je mojster strugar in rezbar, ki svoje travme zdravi z izdelovanjem šaha. Komplet figur, ki ga pokaže pripovedovalcu, prispevajo slovensko zgodovino v malem: figure predstavljajo Kralja Matjaža, Alenčico, tolminske puntarje, Desetnico in Martina Krpana – stoječega pred trdnjavo, ki predstavlja Trst. Njegov šah na ironičen način ponazarja tragedijo Slovencev med vojno in izgubo etničnega ozemlja:

»Hočeš videti, recimo, mojo slovensko otvoritev? V svetu jo imenujejo diplomatska otvoritev.«
Ne da bi čakal na odgovor, je nadaljeval: »Tako gre.«

Zgrabil je za tri trdnjave – Trst, Gorico in Celovec – in jih odložil poleg šahovnice. »Tako se prične ...«

»Tako se vendar ne igra!« sem dejal z nasmehom. »Je proti pravilom!«

7 Objavljena pod psevdonimom Bine Šulinov.

»Proti pravilom? Čigavim? Tako pač so igrali, tako smo igrali ... In zdaj nadaljujemo. Jaz sem oboje: beli in črni, tako kot je tolikokrat v življenju ...« (Simčič 1993: 20)

Motiv Trsta kot okna v svet je nadgrajen v Simčičevem modernističnem romanu *Človek na obeh straneh stene*. Knjiga o brezimnem (anti)junaku romana, ki je avtobiografsko zaznamovan, je izšel leta 1957 v Buenos Airesu, v Sloveniji pa šele po osamosvojitvi. Časovno je postavljen v vojno-revolucijska leta, ki so zgolj kulisa, na kateri se odigrava protagonistov eksistencialni razkol. Čeprav je politični begunec in trdno na protirevolucijski strani državljanske vojne, ne obsoja nikogar in predvsem ne jadikuje nad zgodovinsko usodo, saj se prava vojna odvija v njem samem. (Kos 2021: 67)

V romanu se skupaj s protagonistom gibljemo med povojnim življenjem v Buenos Airesu in časom v predvojni in medvojni Ljubljani. Vmes pa je Trst, ki je nekakšen medprostor – med slovensko in argentinsko tujino namreč, kakor ju doživlja. Trst se v romanu prvič kot dogajališče pojavi v povezanosti z nacistično okupacijo, ko protagonist odpotuje na pogreb brata domobranca, ki je padel na Krasu. Potuje skupaj z bratovim nekdanjim dekletom Katjo, s katerim se tudi zbliža. Pozneje, že v Trstu po vojni, izve, da naj bi bila za razliko od njega podpornica NOB, to je, »ko ni nihče vladal v Trstu, oziroma so vladali vsi, ki so nosili revolver za pasom«. (Simčič 1957: 156)⁸ Prav tako se v romanu omenja povojno nasilje OZNE nad ljudmi, ki so se umaknili v mesto. Stiska človeka, ki so ga težka leta okupacije, bratomorstva in naposled še begunstva prisilila v globoko in dolgotrajno refleksijo (ne pa strla ali zagrenila), naj vsaj nekoliko približa naslednji odlomek, v katerem reflektira tragične dogodke, ki jih je doživel.

»Zdaj je šele isto sam ...« je spregovoril skoraj naglas. Misli so mu ušle k ženi, ki ni mogla na pogreb, potem je pomislil na tistega, ki mu je ubil brata, na tiste, ki so noč pred pogrebom pognali pri Postojni tirnice v zrak, da se ne more vrniti in da more čakati. Kasneje je večkrat premišljal, kako se v njegovem življenju nič ne bi spremenilo, ko bi se bil še isti dan mogel vrniti k ženi. Potem je mislil na Katjo, na njene neznane sorodnike, ki so pred meseci odšli iz nemirnega Trsta nekam na Bergamaško, pa se še niso vrnili. Mislil je na komandanta, ki je bil zaradi ponavljajočih se rdečih jurišev na zunanje postojanke že nekaj noči skoraj brez spanja in se mu je, medtem ko so v eni sami noči prišla tri odposlanstva kmečkih žensk prosit za slovenske šole, na pol v omotici opravičeval, da jima za naslednjo noč ni mogel preskrbeti več

8 Snov romana je deloma avtobiografska, Simčič je res izgubil brata, ki je padel kot domobranec. 8. februarja 1943 je potoval v Trst na njegov pogreb, ta dan bi moral Simčič prejeti Prešernovo nagrado mesta Ljubljane za roman *Prebujenje*. Če bi na podelitvi bil, bi mu nagrado izročil slovenski politik in pisatelj Stanko Majcen. Čeprav se Simčič in Majcen nista nikoli srečala, sta si po drugi svetovni vojni dolgo pošiljala pisma. Korespondenca je ohranjena in objavljena. Ker je jugoslovanska oblast nadzorovala pisma, ki jih je pošiljala politična emigracija v domovino, sta Simčič in Majcen pošiljke odpošiljala na imena drugih ljudi ali lažna imena in na naslove za jugoslovansko mejo, pogosto v Trst. Na ta način je bilo mesto po drugi svetovni vojni okno v in iz domovine tudi po poti pisem (Simčič 2000: 10).

ko ene same sobice doli v Via Milano. »Tam prenočujejo skoraj vsi, ki pridejo iz Ljubljane.« (Simčič 1957: 91)

Simčičeva begunska pot se dejansko sklepa z vrnitvijo v Ljubljano leta 1994, simbolično pa z romanom *Poslednji deseti bratje*, ki ga je pisal več kot tri desetletja; v Argentini in Sloveniji, izdal pa pri svojih devetdesetih leta 2012. Roman je kolaž 21 izseljenskih in begunskih zgodb, ki na več kot sedemsto straneh tkejo pripoved o kolektivni usodi tujstva, izseljenstva in begunstva. Pisatelj uporabi tudi mit o desetništvu, ki ponazarja, kot pravi sam, usodo žrtvovane generacije, ki ji pripada sam in je torej morala emigrirati.

Sklep

Trst je v 20. stoletje vstopil kot svetovljansko mesto, ki si je do prve svetovne vojne in po njej počasi utrdilo status izseljenskega pristanišča, od koder so tedaj ladje v svet odpele predvsem ogromno ekonomskih migrantov. *Zgodba o Viku* opisuje ta avstrijski Trst in njegovo ganljivo izseljensko realnost skozi oči mladega Ludvika, ki mu Amerika »vzame« sorodnico Jelico in najstniško simpatijo Ganusjo. Po vojni je Ludvik Oblak, po spletu naključij kot Cecilij Oblak, predvsem zaradi svojega tedaj kaznivega komunističnega prepričanja, tudi sam iz mesta v zalivu emigriral v Sovjetsko zvezo.

Italijanski fašizem je po vojni iz kozmopolitskega Trsta z raznarodovanjem skušal narediti le italijansko mesto, kar je na pot pognalo na tisoče beguncev. Med njimi sta se znašla tudi starša Zorka Simčiča, ki sta iz Goriških brd emigrirala v Maribor. Strah pred revolucionarnim nasiljem je Simčiča pregnal v Rim in naposled Trst, kjer so takoj po vojni našli bolj ali manj varno zavetje mnogi protikomunisti in nekdanji domobranci. Nekateri so v mestu ostali, drugi so ga zapustili in emigrirali čez ocean v Ameriko ali druge dežele, od koder je bilo ohranjati stik s socialistično Slovenijo težko ali nemogoče. Mesto je na razočaranje Slovencev ostalo v Italiji, kljub temu pa se je v njem obnovila močno razvejana mreža kulturnih in političnih organizacij. Nekatere od njih so bile tesno povezane s slovensko poveljno politično emigracijo po svetu in so zanje predstavljale enega redkih možnih stikov z osrednjim slovenskim prostorom.

Trst je bil tako nekoč za Slovence v matici okno v svet, za tiste po svetu pa okno v matično. Za Simčiča stena, na katere ene ali drugi strani – včasih pa na obeh – se je v 20. stoletju znašel slovenski narod. Tako geografsko kot politično, ideološko in kulturno. Vprašanje za 21. stoletje je, koliko nam je to steno že uspelo podreti ali zaobiti. Oblak in Simčič se nista nikdar srečala, zato lahko le ugibamo, ali bi bil njun pogovor spor ali ustvarjalna debata dveh intelektualcev z nasprotnih bregov.

Trst se skozi oba romana odstira kot palimpsest – prostor, v katerega se vpisujejo spomini, izgube in hrepenenja, pa tudi odsotnosti, molki in pozabe. Ni zgolj ozadje dogajanja, temveč aktivno prizorišče zgodovinskih silnic in notranjih pretresov. V svoji večplastnosti, nelinearnosti in večkulturnosti sledi mestna topografija literarni strukturi obeh del: raz-

drobljeni, fragmentarni, a obenem globoko resonančni. S tem postane Trst tudi simbolni prostor – stičišče osebnega in kolektivnega, kjer se razkrivajo boleče točke evropske preteklosti.

Literatura

- BEVK, France, 1967: Uvod. Cecilij Urban: *Zgodba o Viku*. Koper: Lipa. 5–6.
- GATTI, Carlo, 2012: Le navi passeggeri di linea italiane dal 1900 al 1970. Na spletu.
- GERMANETTO, Giovanni, 1959: Cecil Urban je umrl. *Delo* 11/2. 3–4.
- IVAŠIČ, Marta, 2022: Cecilija Urban: una ragazza nella Trieste di inizio Novecento. *Germinal* 131. 30.
- KALC, Aleksej, 2015: Trst kot stičišče prekomorskega izseljevanja pred 1. svetovno vojno. *Dve domovini/Two Homelands* 41. 77–88.
- KALC, Aleksej idr., 2020: *Doba velikih migracij na Slovenskem*. Ljubljana: Inštitut za slovensko izseljenstvo in migracije.
- KLOPČIČ, France, 1967: Cecilij Urban. *Cecilij Urban: Zgodba o Viku*. Koper: Lipa. 223–237.
- KLOPČIČ, France, 1982: Cecilij Urban. *Slovenski biografski leksikon*. Ljubljana: SAZU. Na spletu.
- KOS, Matevž, 2021: Bližnja daljava Človeka na obeh straneh stene. *Zvon* 25/6. 63–70.
- KRANJC, Marijan, 2015: Cecil (Cecilij) Josifovič Urban: primorski emigrant, prevajalec, srbski dobrovoljec, sovjetski državljani in slovenski pisatelj. *Vojaštvo*. Na spletu.
- PERENIČ, Urška (ur.), 2024a: *Trst, to je tam, kjer je Boris Pahor*. Ljubljana: Slovenska matica.
- PERENIČ, Urška (ur.), 2024b: *Jaz pa nikoli nisem sanjal: Opus Borisa Pahorja med življenjem in pisanjem*. Ljubljana: Slovenska matica, Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- PIBERNIK, France, SIMČIČ, Zorko, 2019: *Dohojene stopinje*. Ljubljana: Beletrina.
- SIMČIČ, Zorko, 1947: Troje src se je srečalo. *Mlada setev* 12/7–10. 124–126.
- SIMČIČ, Zorko, 1957: *Človek na obeh straneh stene*. Buenos Aires: SKA.
- SIMČIČ, Zorko, 1993: Črni tekač. *Odhojene stopinje*. Celje: Mohorjeva. 17–25.
- SIMČIČ, Zorko, 2012: *Poslednji deseti bratje*. Ljubljana: Študentska založba.
- URBAN, Cecilij, 1967: *Zgodba o Viku*. Koper: Lipa.
- VOVKO, Andrej, 1990: Izseljenstvo. *Enciklopedija Slovenije*. 4. zvezek. Uredil Marjan Javornik. Ljubljana: Mladinska knjiga.

Naša je pravica! Kaj nam spomeniki, napisi in stavbe povedo o vprašanju javnega prostora na Tržaškem po letu 1945

DOI: 10.4312/SSJLK.61.139-148

Marco Dorigo, Oddelek modernih jezikov za tolmače in prevajalce, Univerza v Trstu, Trst;
marco.dorigo@units.it

Namen prispevka je analiza boja za jezikovno hegemonijo v javnem prostoru v Trstu in okolici od leta 1945 dalje. Tržaška, kraj sobivanja italijanščine in slovenščine ter njunih pogosto nasprotujočih si kulturnih referenc, je po letu 1945 postala teren spopadov na več ravneh med italijanskimi interesi na eni strani ter slovenskimi na drugi, z demonstracijami, nemiri in splošnim ozračjem napetosti. Prispevek analizira zemljevid spomenikov, stavb in drugih elementov jezikovne pokrajine. Opazovanje jezikovne pokrajine z analizo, ki se ne naslanja na sodobne in politično nevtralne elemente (kot so prometni znaki ali napisi za trgovine), temveč na starejše spomenike in napise z močno politično vsebino, pripomore h globljemu razumevanju zgodovinske in družbene dinamike, ki še vedno vključuje obe jezikovni skupnosti, slovensko in italijansko, ki sobivata na Tržaškem.

spomeniki, partizani, Trst, jezikovna pokrajina, meja

This article analyzes the struggle for linguistic hegemony in public space in Trieste and its surroundings from 1945 onward. After 1945, the Trieste area, a place where Italian and Slovene coexist alongside their often-conflicting cultural references, became a battleground between Italian and Slovene interests at multiple levels, marked by demonstrations, riots, and an overall atmosphere of tension. The article analyzes the map of monuments, buildings, and other elements of the linguistic landscape. Examining the linguistic landscape through analysis that does not rely on contemporary and politically neutral elements (e.g., traffic signs and signs on stores), but on older monuments and signs with a strong political content, contributes to a deeper understanding of the historical and social dynamics that still involve both linguistic communities (i.e., Italian and Slovene) that live side by side in the Trieste area.

monuments, Partisans, Trieste, linguistic landscape, border

1 Uvod

Od leta 1945 naprej je Tržaška postala prizorišče močnih političnih spopadov, ki so vplivali na nadaljnje oblikovanje njenega javnega prostora. S koncem druge svetovne vojne so se v Trstu soočali interesi Italije in Jugoslavije, Italijanov in Slovencev, kar je vplivalo na oblikovanje simbolnega in fizičnega prostora predvsem predmestja in okolice. To

Urška Perenič (ur.): *Trst v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*.
Ljubljana: Založba Univerze v Ljubljani, 2025
(zbirka Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 61)
ISSN 2386-0561, e-ISSN 2386-057X
ISBN 978-961-297-602-6, 978-961-297-603-3 (PDF)

obdobje je zaznamovalo postavljanje spomenikov in spreminjanje jezikovne pokrajine, kar je bilo povezano s širšim političnim konfliktom.

2 Viri, metode in zgradba

Uporabno orodje za preučevanje večjezičnosti je opazovanje okolja z vidika jezikov, prisotnih na znakih, tablah, spomenikih itn., ki tvorijo jezikovno pokrajino. Koncept jezikovne pokrajine (angl. *linguistic landscape*), ki sta ga prvič opisala Rodrigue Landry in Richard Bourhis v prispevku, ki je izšel leta 1997, je povezan z vidnostjo jezikov v javnem prostoru. Prav tako pa je pojem jezikovne pokrajine povezan s konceptom jezikovnega načrtovanja in obstoja ali neobstoja jezikovnih politik na nacionalni in lokalni ravni (prim. Perenič 2016; Leclerc 1989).

Slika 1: Primer (skoraj) sodobne jezikovne pokrajine na Tržaškem (vir: Marco Dorigo)

Landry in Bourhis (1997: 25) menita, da ima jezikovna pokrajina dve glavni funkciji: informativno in simbolno. Simbolna funkcija se kaže v vlogi jezikovne pokrajine, ki označuje ozemlje in govorcem manjšinskega jezika ponuja priznanje njihove identitete ter možnost, da njihov jezik dobi podoben ali enakovreden status kot večinski jezik.

Napisi ali znaki jezikovne pokrajine se lahko delijo na *top-down* in na *bottom-up*, tj. na uradne, s strani oblasti odobrene napise, in neuradne ali spontane napise. Razlike v uporabi jezikov med napisi *top-down* in napisi *bottom-up* so lahko koristen namig o napetostih med različnimi jezikovnimi skupnostmi, o vitalnosti lokalnih identitet, ki se razlikujejo od identitete, vsiljene od oblasti, in o stopnji družbene sprejemljivosti jezikovne politike, ki jo izvajajo državne ali lokalne institucije (Gorter 2006: 3).

Spomeniki in table v okolici Trsta se v grobem delijo na italijanske *top-down* in pa slovenske *bottom-up* spomenike. V splošnem lahko rečemo: zunaj mesta so bili spomeniki ali simbolne stavbe italijanskega »tabora« odobreni od oblasti, ki so jih tudi načrtovale in financirale. Po drugi strani so bili slovenski spomeniki ali simbolne stavbe pogosto izraz volje (in denarja) vaščanov, včasih s pomočjo Jugoslavije ali pa Vsedržavnega združenja partizanov Italije ANPI (Ban-Cijak 1992; Volk 2003; Klabjan 2024; Purini 2010).

Sliki 2 in 3: Spomenik bazoviških junakov in razgledišče Vedetta Italia pri Proseku (vir: Marco Dorigo)

Prispevek temelji na obravnavi spomenikov, plošč in stavb. Gradivo je analizirano z metodo jezikovne pokrajine ter z zgodovinskega in s političnega vidika. To so vse elementi, ki odražajo boj za jezikovno hegemonijo in politične dinamike obdobja po 1945 ter omogočajo širši vpogled v družbo na Tržaškem v letih po koncu druge svetovne vojne.

3 Rezultati

Na območju Trsta je po koncu druge svetovne vojne potekal boj za kulturno in jezikovno hegemonijo javnega prostora. Najprej je šlo za geopolitični boj, ali bo ozemlje del kapitalistične Italije ali del socialistične Jugoslavije. To je pomenilo, da je bil Rim močno zainteresiran za nadaljevanje nacionalistične retorike na lokalni ravni. Po drugi strani je projugoslovanski slovenski »tabor« vzporedno izvajal retoriko slovensko-italijanskega bratstva, po kateri pa bi morala Tržaška pripadati Jugoslaviji. To postane še jasneje, če se osredotočimo na spomenike, ki so nastali v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni. Povedano drugače, spomeniki, spominske plošče in nove stavbe odražajo geopolitične strategije. Poseben primer so spomeniki, ki so bili na Tržaškem v politične namene postavljeni po letu 1945.

Spomenike v italijanskem jeziku so večinoma načrtovale in postavile oblasti (Purini 2010: 216). Slovenski ali slovensko-italijanski spomeniki pa so bili večinoma postavljeni z močno spodbudo lokalnih skupnosti in so vsebovali retoriko, ki je bila v nasprotju z »italijanskimi« vrednotami, ki so bile zaželeni od takratnih italijanskih oblasti (Ban-Cijak 1992: 2–5).

Kateri jezik ima pravico biti prisoten v javnem prostoru? Kateri jezik izberemo za spomenik? Katerih osebnosti se želimo spominjati? Kje bo spomenik postavljen? To so bila nekatera izmed ključnih vprašanj političnega in kulturnega boja na Tržaškem.

4 Slovenski javni prostor na Tržaškem

Tržaški Slovenci in slovenščina so po letu 1945 spet imeli dostop do javnega prostora, v katerem je bila slovenščina dvajset let prepovedana in je ni bilo mogoče ne slišati ne videti praktično nikjer, razen morda po skritih kotih pokopališč in manj vidnih cerkva. V tistih letih še ni bilo jasno, ali bo Trst postal Jugoslavija ali bo ostal Italija ali pa bo postal svobodno ozemlje. Tako se je na obeh straneh razvila propaganda. Sredstva in politični napotki za italijanski patriotizem so prihajali iz Rima, za slovenske oz. jugoslovanske interese pa iz Beograda (De Fina 2022: 53–54; Troha 2015: 453–455).

Jasno je tudi nasprotje med dvema pogledoma na svet. Splošna italijanska perspektiva je videla Trst, ki naj bi bil italijansko mesto po lastni izbiri, kot središče civilizacije, iz katerega se kultura razširja po zaostali okolici. In ker je Trst imel italijansko jezikovno večino, bi morale podeželje slediti volji mesta. Iz slovenske perspektive, v kateri je mesto le občasno stičišče ljudi, ki sicer živijo na podeželju, od koder prihaja izvirna kultura, je bilo jasno, da če je vsa okolica slovenska, potem bi Trst kot mesto mešanih ljudi brez jasne identitete moral slediti volji slovenskega zaledja in okolice (Verginella 2010; Verginella 2017).

V tem boju za prevlado pa si je bilo očitno zelo pomembno prisvojiti javni prostor. Še več desetletij po drugi svetovni vojni je bila edini uradni jezik prometnih znakov in javne uprave italijanščina. V sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so bila na vseh znakih samo italijanska krajevna imena. Kaj pa so imeli tržaški Slovenci?

Imeli so več ustanov, zlasti kulturne domove, cerkve in šole. Šole so bile večinoma skrite v stranskih ulicah, daleč od javne pozornosti, zaradi obojestranskega interesa, tako na italijanski strani, ki ni želela pokazati te realnosti, kakor na slovenski strani zaradi strahu

Sliki 4 in 5: Tigrov spomenik na padriški gmajni in spomenik padlim partizanom v centru Doline; oba spomenika sta izključno v slovenskem jeziku (vir: Marco Dorigo)

pred napadi in nasiljem. Poleg cerkva in šol so najvidnejši element slovenske prisotnosti postali spomeniki in z njimi povezani kolektivni dogodki (Klabjan 2012; Klabjan 2024).

V javnem prostoru so Slovenci prevladovali zunaj mesta, predvsem na Krasu, vendar tudi v predmestju. Slovenci so zato prav v okolici Trsta začeli postavljati spomenike, najpogosteje posvečene partizanom, padlim v NOB, točneje, Slovincem, prebivalcem dotičnih vasi, ki so umrli zaradi nacifašističnega nasilja (Klabjan 2012; Silič-Nemec 1982).

Skoraj vsaka vas na Tržaškem ima vsaj en spomenik padlim v NOB. Nekateri spomeniki imajo napise samo v slovenskem jeziku, drugi pa so dvojezični, v slovenskem in italijanskem jeziku, pogosto z rdečo zvezdo, ki, z besedami pisatelja Borisa Pahorja, na Tržaškem ni bila nujno simbol komunizma, ampak znamenje NOB (Pahor 2014).

Sliki 6 in 7: Spomenik obešenim talcem pri Proseški postaji in spomenik padlim v NOB v Domju; oba spomenika sta dvojezična, slovenščina je na prvem mestu (vir: Marco Dorigo)

Po kraških vaseh okoli Trsta so več desetletij postavljali spomenike padlim partizanom, z rdečo zvezdo ali brez nje. Včasih so bile rdeče zvezde postavljene ob križu, denimo na pročelju cerkvice v Padričah ali na spomeniku obešenim talcem pri Proseški postaji (Ban-Cijak 1992: 10–11).

Če pogledamo jezikovno pokrajino, so spomeniki v slovenskem jeziku večinoma v središču vasi, z nekaj izjemami. Nekateri spomeniki so na gmajni ali sredi narave: spomnimo na spomenik junakov pri Bazovici ali tistega, ki je posvečen obešenim talcem pri Proseški postaji (Troha 2017: 137–139).

V vaseh, ki so del tržaške občine in v katerih je bil zgodovinsko močan stik z mestom, so ti spomeniki ponavadi nekoliko zunaj središča: na Proseku je spomenik v obliki Triglava ob glavni cesti proti severu, torej izven središča, podobno je na Opčinah, ki so bile sicer slovenska vas, vendar so imeli tam vile tudi premožni italijansko in nemško govoreči Tržačani. Slovenski spomenik je zunaj središča, skrit v gozdičku ob glavni cesti. V središču Opčin stoji stavba v lasti slovenske skupnosti, Prosvetni dom, ki ima na fasadi napis »Razorožitev, mir, sožitje« v slovenščini in italijanščini. Po mnogih drugih vaseh, kot so na primer Trebče, Padriče, Bazovica, Gropada, Zgonik, Nabrežina, Križ, Gabrovec ali Šempolaj, so spomeniki in table praviloma na glavnih križiščih ali trgih. V Bazovici spomenik stoji v bližini cerkve, na Padričah se tabla padlim v NOB nahaja celo na pročelju cerkve (Klabjan 2012; Klabjan 2024).

Sliki 8 in 9: Spomenik padlim v NOB na Opčinah in Prosvetni dom (vir: Marco Dorigo)

5 Italijanski javni prostor na Tržaškem

Italijanske oblasti so v prvih desetletjih po letu 1945 vodile politiko italijanske enojezičnosti. Ne smemo pozabiti, da v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni ni bilo zaščitnih zakonov za slovensko manjšino. Na lokalni ravni je prevladovala predvsem ognjevitna retorika proti Jugoslaviji, in sicer tako v zvezi z Istro kakor z begunci in glede komunizma. Italijani so bili predstavljeni kot žrtve Jugoslavije in partizanov, namen je bil krepiti »nedvomno« italijanstvo Trsta in Istre, ponavadi povezano tudi s krščanstvom (Purini 2010: 216, 275–276).

Primer tega je govor tržaškega župana Giannija Bartolija iz leta 1952: »Pred svetom, ki nas danes [...] posluša, v imenu domovine vzklikamo kot klic k nebesom, kot upanje za nas

in tolažba za Istro: Živela Italija! [...] Istra in Trst se morata vrniti Italiji združena, kot sta bila stoletja. Ni mogoče kršiti geografije in zgodovine...»¹ (Bartoli 1952: 3, 6)

Zelo zanimivi so nekateri spomeniki in stavbe, ki so jih v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni zgradile italijanske oblasti v okolici Trsta, ki je jezikovno eno najobčutljivejših območij za tržaške Slovence. V petdesetih, šestdesetih in sedemdesetih letih prejšnjega stoletja so nastajali (redki) italijanski spomeniki, v katerih je bila stvarnost predstavljena z zelo drugačnega zornega kota. Bazoviški šoht na primer je spomenik, pri katerem so vsi napisi v italijanščini in kjer je perspektiva v primerjavi s slovenskimi spomeniki obrnjena, saj spomin velja za Italijane, ki so bili žrtve jugoslovanskega partizanskega maščevanja (Purini 2010: 215–221).

Poleg tega je bilo leta 1966 posvečeno svetišče Vejna (it. Monte Grisa) v bližini Proseka, ki nosi močno politično sporočilo. V tej cerkvi je prisotna skorajda izključno italijanščina, čeprav se zgradba nahaja na Krasu. Gre za svetišče, povezano z istrskim eksodusom, Italijani pa so še enkrat predstavljeni kot žrtve Jugoslavije. Celó zdaj, leta 2025, ko so lokalne oblasti poimenovalé ulico, ki pelje do svetišča, po papežu Janezu Pavlu II, je tržaška občina »pozabila« na slovenščino, ki je na tabli ni (Sancin 2025).

Po drugi svetovni vojni je prišlo do množičnega izseljevanja Italijanov iz Istre. Veliko jih je prispelo v Trst, po ugotovitvah nekaterih zgodovinarjev več kot 60.000 (Volk 2003: 260–261). Zanje so bila zgrajena nova naselja na kraškem apnencu slovenske okolice Trsta. Slovenskim prebivalcem so oblasti razlástile parcele in istrske begunce postavili ob bok Slovincem (Volk 2003: 245–260).

Ena od političnih ovir, ki so jih italijanske oblasti zaznale po letu 1954, je bila ta, da je bil Trst jezikovni otok in so bili skoraj vsi prebivalci njegove okolice Slovenci, zlasti v obalnem območju med Barkovljami in Tržičem, kar so italijanske oblasti dojele kot težavo. Zato so istrske begunce uporabili kot orodje za raznarodovanje tržaškega Krasa (Volk 2003: 149, 168–170; Purini 2010: 279). To je pripeljalo do napetosti na slovenski strani, ki se je počutila nespoštovano po dvajsetih letih fašističnega zatiranja, pa tudi na strani istrskih beguncev, ki so bili prisiljeni živeti zraven Slovencev, med katerimi so številni bili simpatizerji jugoslovanskega socializma, zaradi katerega so zapustili Istro. Nova naselja za istrske begunce so hkrati postala italijanski (beneški) jezikovni otoki, ki so razbili slovensko enotnost okolice Trsta. To dogajanje oz. »projekt« lahko bolje razumemo, če si ogledamo zemljevid. Večina teh naselij se nahaja vzdolž obale na liniji od Trsta do Tržiča: eno za drugim se zvrstijo naselja Villa Carsia (na Opčinah), Borgo San Nazario (pri Proseku), Borgo Ss. Quirico and Giulitta (v Križu), nato Borgo San Mauro (v Sesljanu), ki je večje od jedra Sesljana, severno od Devina pa se nahaja še Ribiško naselje (it. Villaggio del Pescatore) (Volk

1 »Di fronte al mondo che oggi [...] ci ascolta, gridiamo, come un'invocazione al Cielo, che sia speranza per noi e conforto per l'Istria, nel nome della Patria: Viva l'Italia! [...] L'Istria e Trieste debbono ritornare all'Italia unite come lo furono nei secoli. Non si può violare le geografia e la storia...« (Bartoli 1952: 3, 6)

2003: 344). V vseh naštetih naseljih, ustanovljenih za istrske begunce, se ni govorilo slovensko in prebivalci se vsaj na začetku niso nameravali učiti lokalnega jezika.

Vzporedno z oblikovanjem spominskih krajev na Krasu, kamor sodita Bazoviški šoht in svetišče Vejna pri Proseku, ki pripovedujeta zgodbo o Italijanih kot o žrtvah, je tako opaziti tudi gradnjo naselij za istrske begunce, ki je povzročala visoko napetost med lokalnimi Slovenci in istrskimi Italijani.

Sliki 10 in 11: Pristanišče Ribiškega naselja pri Devinu in stranski oltar v svetišču Vejna pri Proseku (vir: Marco Dorigo)

6 Zaključek

Analiza je pokazala, da so spomeniki, napisi in stavbe odigrali pomembno vlogo pri oblikovanju javnega prostora na Tržaškem v prvih desetletjih po drugi svetovni vojni. Partizanski spomeniki, izraz volje vaščanov, so postali simbol slovenske prisotnosti in odpora proti fašizmu, medtem ko so italijanske oblasti lastne narative sporočale zlasti skozi enojezična spominska obeležja, pa tudi z gradnjo novih naselij za istrske begunce, ki so spremenila jezikovno in socialno sliko tržaškega Krasa. Ta situacija je pogosto vodila v dolgoročne konflikte in napetosti med italijansko in slovensko skupnostjo.

V obdobju po drugi svetovni vojni je v mestu očitno obstajal pri številnih italijanskih Tržčanin občutek nevarnosti in obkroženosti mesta v odnosu do slovenske okolice in Jugoslavije. Hkrati je pri mnogih slovenskih Tržčanin obstajal občutek izključenosti iz lastnega mesta, vtis, da v svojem mestu niso dobrodošli.

Trst ali »nikjer«² (Morris 2001) je mesto, ki ima v sebi in okoli sebe številne vidne in nevidne meje: mejo med Italijo in Slovenijo, jezikovno mejo med italijanščino (tržaščino) in

2 Trieste and the meaning of nowhere (Morris 2001).

slovenščino, mejo med mestom in podeželjem, mejo med morjem in celino, mejo med nekdanjim Avstrijskim cesarstvom in nekdanjo Beneško republiko, geološko mejo med flišem in Krasom. Vse te meje, vidne in nevidne, oblikujejo vsakdanje življenje mesta in njegove okolice. Stisk roke med predsednikoma Pahorjem in Mattarello leta 2020 na simbolnih krajih italijanskega in slovenskega trpljenja je mejnik sprave in dialoga. Toda pravi dialog in razumevanje bosta uspela samo skozi kulturo in poznavanje drugega, k čemur želi prispevati tudi tale prispevek.

Viri in literatura

- BAN-CIJAK, Milka, 1992: *20 let spomenika padlim v N. O. B. na Proseku: 1972–1992*. Trst: sekcija VZPI-ANPI.
- BARTOLI, Gianni, 1952: *Discorso rivolto ai rappresentanti dei partiti italiani di Trieste e di tutte le istituzioni e associazioni nazionali al Teatro comunale »Giuseppe Verdi« in occasione del quarto annuale della »Nota tripartita«*. Trieste: Comitato per la difesa dell'italianità di Trieste e dell'Istria.
- COMMISSIONE MISTA STORICO-CULTURALE ITALO-SLOVENA, 2000: Relazione della commissione mista storico-culturale italo-slovena. *Qualestoria* 2.
- DE FINA, Alessio, 2022: *Operazione Gladio*. Trieste: Luglio Editore.
- GORTER, Durk (ur.), 2006: *Linguistic landscape: A New Approach to Multilingualism*. Clevedon, Buffalo, Toronto: Multilingual Matters.
- GRIFFIN, Elizabeth, 2022: Tihi dom. *Sodobnost* 10. 1326–1338.
- KLABJAN, Borut, 2012: »Partizanska pokrajina«: partizanski spomeniki in komemoriranje partizanov na Tržaškem. *Acta Histriae* 20. 669–692.
- KLABJAN, Borut, 2024: Kdo bo postavil spomenik?: Po vojni in umiku jugoslovanske vojske je bilo postavljanje spomenikov partizanom in protifašističnemu boju za zamejske prebivalce pomembno politično dejanje. Grega Repovž, Borut Klabjan, Marta Verginella, Gorazd Bajc (ur.): *Antifašizem: zgodovina primorskega antifašizma*. Ljubljana: Mladina.
- LANDRY, Rodrigue, BOURHIS, Richard Y., 1997: Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality: an empirical study. *Journal of Language and Social Psychology* 1. 23–49.
- LECLERC, Jacques, 1989: *La guerre des langues dans l'affichage*. Montréal: VLB éditeur.
- MORRIS, Jan, 2001: *Trieste and the meaning of nowhere*. New York: Simon & Schuster.
- ORIOLES, Vincenzo, 2003: *Le minoranze linguistiche. Profili sociolinguistici e quadro dei documenti di tutela*. Roma: Il Calamo.
- PAHOR, Boris, 2014: Boris Pahor: Slovenska identiteta mora biti prva. *Delo, Sobotna priloga*, 5. 7. 2014.
- PERENIČ, Urška, 2016: Toponomastika uličnih imen, nacionalna identiteta in pripadanje: literarne ulice v ožjem središču Ljubljane. *Kulturni svetniki in kanonizacija*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU. 325–348.
- PUPPO, Raoul, 2020: »Riconciliazione giunta alla fine, ora tutti si sono chiesti scusa«: lo storico Raoul Pupo ricorda la valenza della cerimonia in programma domani. *Il Piccolo: giornale di Trieste* 165, 12. 7. 2020.
- PURINI, Piero, 2010: *Metamorfosi etniche. I cambiamenti di popolazione a Trieste, Gorizia, Fiume e in Istria. 1914–1975*. Udine: Kappa Vu.
- SANCIN, Valentina, 2025: Tabla na poti, ki jo je na Vejni prehodil papež. *Primorski dnevnik* 80, 5. 4. 2025.
- SILIČ-NEMEC, Nelida, 1982: *Javni spomeniki na Primorskem: 1945–1978*. Koper: Lipa, Trst: ZTT.
- SPAZZALI, Roberto, 1998: *Venezia Giulia: lotte nazionali in una regione di frontiera. Contributi per una storia del novecento giuliano*. Gorizia: Istituto giuliano di storia, cultura e documentazione.
- TROHA, Nevenka, 2015: L'azione della Jugoslavia e delle forze filojugoslave della Venezia Giulia nella lotta per il nuovo confine italo-jugoslavo 1945–1954. Diego D'Amelio, Andrea Di Michele, Giorgio Mezzalana (ur.): *La difesa dell'italianità: l'Ufficio per le zone di confine a Bolzano, Trento e Trieste (1945–1954)*. Bologna: Il Mulino. 439–466.

- TROHA, Nevenka, 2017: Simbolni kraji spomina: Bazovica. Aleš Gabrič (ur.): *TIGR v zgodovini in zgodovinopisju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino. 135–145.
- VERGINELLA, Marta, 2010: Zgodovinenje slovensko-italijanske meje in obmejnega prostora. *Acta Histriae* 1–2. 207–216.
- VERGINELLA, Marta, 2017: O zgodovinenju dihotomije mesta in podeželja. *Acta Histriae* 3. 457–472.
- VOLK, Sandi, 2003: *Istra v Trstu: naselitev istrskih in dalmatinskih ezulov in nacionalna bonifikacija na Tržaškem 1945–1966*. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko.

Predstavitev avtoric in avtorjev

Dr. Gorazd Bajc je redni profesor na Oddelku za zgodovino Filozofske fakultete Univerze v Mariboru, kjer poučuje zgodovino Evrope, Balkana in slovenskega prostora v 20. stoletju; na mariborski Filozofski fakulteti je obenem prodekan za znanstvenoraziskovalno delo in doktorski študij. Področja njegovih raziskav obsegajo zgodovino mednarodnih odnosov, obveščevalnih služb, jugoslovansko/slovensko-italijanskih odnosov, ženskega protifašizma, pravnega položaja slovenske manjšine v Italiji in nasilja – po eni strani o t. i. fojbah, po drugi pa o nasilju nad ženskami na Primorskem in v Istri po prvi in drugi svetovni vojni – ter dediščinsko znanost. Raziskoval je v več tujih arhivih, v Londonu, Rimu, Pragi, Beogradu, Ljubljani, ZDA idr. Je avtor treh samostojnih znanstvenih monografij in nekaterih v soavtorstvu ter več kot 80 znanstvenih člankov oz. razprav.

gorazd.bajc@um.si

Dr. Marco Dorigo je podoktorski raziskovalec italijanskega jezikoslovja na Oddelku modernih jezikov za tolmače in prevajalce Univerze v Trstu (SSLMIT). Doktoriral je leta 2023 na Univerzah v Vidmu in Trstu z disertacijo o sociolingvistiki in tolmačih v italijanskih fašističnih koncentracijskih taboriščih za jugoslovanske civiliste med drugo svetovno vojno. Disertacija je prejela prvo nagrado na natečaju Urada Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu ter drugo nagrado na natečaju Mednarodnega združenja univerzitetnih oddelkov za tolmače in prevajalce CIUTI. Njegovi raziskovalni interesi so večjezičnost, sociolingvistika, geopolitika ter jezik in tolmačenje v konfliktnih situacijah.

marco.dorigo@units.it

Urh Ferlež je na Filozofski fakulteti v Ljubljani dokončal magistrski študij slovenščine, francoščine in umetnostne zgodovine. Diplomiral in magistriral je iz slovenske izseljenske književnosti in slovensko-francoskih literarnih stikov s poudarkom na življenju in delu Vladimirja Kaučiča – Jeana Vodaina. Zaposlen je kot asistent na Inštitutu za slavistiko Univerze Karla in Franca v Gradcu, kjer je tudi doktorski študent. Fokus njegove doktorske raziskave je na podobi domovine, kot se kaže v delih izbranih slovenskih izseljenskih avtorjev in avtoric. Raziskovalno ga zanimajo tudi literarni stiki slovenske književnosti s tujino (predvsem francosko-slovenski), imagologija slovenske književnosti in slovenščina kot drugi in tuji jezik, ki jo občasno poučuje.

urh.ferlez@uni-graz.at

Ddr. Igor Grdina je bil po diplomu iz slovenskega jezika s književnostjo in zgodovine zaposlen na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani, nazadnje kot redni profesor (1989–2004). Od 2004 dela na Inštitutu za kulturno zgodovino ZRC SAZU, predaval pa je tudi na univerzah v Mariboru in Novi Gorici ter sodeloval z Inštitutom za civilizacijo in kulturo. Zdaj predava posamezne predmete na

Univerzi AMEU in občasno tudi na Novi univerzi. Kot gostujoči profesor je dva semestra predaval na dunajski univerzi. Posamezna vabljenaa predavanja je imel tudi na Humboldtovi univerzi v Berlinu in na univerzah v Tübingenu, Regensburgu, Gradcu, Celovcu in Kopru ter na različnih znanstvenih ustanovah v Moskvi, Rimu, Gorici, Szegedu idr. Je znanstveni svetnik, njegova bibliografija pa obsega več kot 1700 enot.

grdina_igor@siol.net

Mia Hočevaa je doktorska študentka slovenistike in asistentka za slovensko književnost na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani. Raziskovalno se ukvarja s slovensko književnostjo, primarno 19. stoletja, in sicer v kontekstu kulturne in socialne zgodovine, pri čemer kot osrednji analitični kategoriji raziskovanja uporablja spol in seksualnost. Raziskovanje spolnih identitet v slovenski dramatikii je tudi tema njene doktorske disertacije.

mia.hocevar@ff.uni-lj.si

Dr. Borut Klabjan je profesor zgodovine in znanstveni svetnik na Znanstveno-raziskovalnem središču Koper. Izobraževal se je na Univerzah v Trstu, Ljubljani, Bratislavi, Pragi in Berlinu. Bil je štipendist Humboldtove fundacije, gostoval je na Inštitutu za Vzhodno in Jugovzhodno Evropo v Regensburgu in na Univerzi v Münchnu ter kot Marie Curie štipendist delal na Evropskem inštitutu v Firencah. Ukvarja se s politično, socialno in kulturno zgodovino srednje in vzhodne Evrope v 19. in 20. stoletju s posebnim poudarkom na mejnih območjih. Med najpogostejšimi študijskimi primeri so prostor severnega Jadrana in mesto Trst ter območje Češke in Slovaške. Zanimajo ga tudi zgodovina Jugoslavije, slovensko-italijanski odnosi in manjšinska vprašanja. Objavil je več kot sto znanstvenih in poljudnih člankov v devetih jezikih, izdal dve knjigi in bil sourednik pri petih več-jezičnih zbornikih.

borut.klabjan@zrs-kp.si

Ravel Kodrič je glasbeni pedagog, prevajalec ter diplomatski in konferenčni tolmač v pokoju. Četrto stoletja je poučeval klavir pri Glasbeni matici Marija Kogoja v Trstu, iz tolmaške stroke pa je predaval na univerzah v Trstu in Vidmu. Od vstopa Slovenije v evropske integracije je kot svobodnjak tolmačil pri institucijah Evropske unije. Je pisec zgodovinskih razprav v slovenskih in italijanskih strokovnih revijah, znanstvenih prispevkov o Srečku Kosovelu v revijah *Primerjalna književnost* in *Literatura* ter o Edvardu Kocbeku in Borisu Pahorju v dveh zbornikih, ki sta ju uredila prof. dr. Urška Perenič ter prof. ddr. Igor Grdina.

kodrira@gmail.com

Dr. Miran Košuta je izredni univerzitetni profesor s državno habilitacijo za ordinarija slovenskega jezika in književnosti ter predstojnik slovenistične stólice na Oddelku za humanistične študije Univerze v Trstu. Njegova bibliografija obsega preko 600 enot, med njimi vrsto monografij predvsem s področja slovenske književnosti v Italiji ter slovensko-italijanskih literarnih in prevodnih stikov.

V slovenščino je knjižno prevedel vrsto italijanskih avtorjev (F. Tomizza, G. Rodari, G. Gaber idr.), v italijanščino pa slovenskih (F. Prešerna, I. Grudna idr.). Za ZRC SAZU je uredil četrto knjigo *Zbranega dela* (2020) Vladimirja Bartola. Leta 2021 je prejel Trubarjevo priznanje NUK-a »za izjemne zasluge pri ohranjanju slovenske pisne kulturne dediščine«, leta 2022 častno članstvo Slavističnega društva Slovenije, leta 2024 pa Mednarodno Pretnarjevo nagrado s častnim naslovom »ambasador poezije, slovenske književnosti in jezika«.

kosuta@units.it

Mag. Rada Lečič, jezikoslovka, lektorica in učiteljica slovenščine na tujih univerzah, je diplomirala iz slovenskega in italijanskega jezika s književnostjo in magistrirala iz sodobne slovenske književnosti. Od leta 2001 do 2009 je bila lektorica slovenskega jezika na Visoki šoli za prevajalce in tolmače v Trstu, od leta 2009 pa to delo opravlja na Oddelku za humanistične študije v Trstu. Je avtorica številnih slovničnih priročnikov in učbenikov slovenščine za tujce.

rada.lecic@ff.uni-lj.si

Nina Pahor je mlada raziskovalka na Oddelku za dialektologijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in asistentka za primerjalno slovansko jezikoslovje na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

nina.pahor@zrc-sazu.si, nina.pahor@ff.uni-lj.si

Dr. Urška Perenič je redna profesorica za slovensko književnost, slovenistka, nemcistka ter literarna zgodovinarica in literarna teoretičarka. Je avtorica več knjig in številnih študij o slovenski književnosti, pri čemer glavno raziskovalno pozornost namenja klasikom 19. in zgodnjega 20. stoletja, to pa z interesom za vse tri književne zvrsti. Njeni znanstveni monografiji o Josipu Jurčiču in nemško-slovenski ustvarjalki Luizi Pesjakovi sta bili podlagi za scenarij za dokumentarna filma, ki ju je posnela Radiotelevizija Slovenija. Druga izmed omenjenih monografij je bila leta 2022 uvrščena tudi med odlične dosežke Filozofske fakultete, kjer je študentski svet Urški Perenič podelil še priznanje za nadpovprečno pedagoško delo. V zadnjih letih se še posebej intenzivno posveča preučevanju pisne zapuščine slovenskega tržaškega pisatelja Borisa Pahorja, s katerim je imela čast tudi osebno sodelovati. Bila je in je še vedno članica številnih strokovnih komisij (kresnik, mira, komisija za književnost pri Prešernovem skladu, Rožančeva nagrada itn.), je tudi (so)avtorica razstav ter organizatorica in pobudnica simpozijev.

urska.perenic@ff.uni-lj.si

Dr. Marko Snoj je redni član Slovenske akademije znanosti in umetnosti, znanstveni svetnik na Oddelku za leksikologijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU in redni profesor za primerjalno jezikoslovje na Oddelku za primerjalno in splošno jezikoslovje Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

marko.snoj@zrc-sazu.si, marko.snoj@ff.uni-lj.si

Dr. Matej Šekli je redni profesor za primerjalno slovansko jezikoslovje na Oddelku za slavistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani in višji znanstveni sodelavec Oddelka za dialektologijo Inštituta za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU.

matej.sekli@ff.uni-lj.si, matej.sekli@guest.arnes.si

Dr. Ferdinand Šerbelj je leta 1974 diplomiral na Oddelku za umetnostno zgodovino Filozofske fakultete v Ljubljani in za diplomsko delo o baročnem slikarju Antonu Cebeju prejel študentsko Prešernovo nagrado, leta 2000 pa je na isti fakulteti tudi doktoriral (*Baročno slikarstvo na Goriškem*). Leta 2002 je prejel naziv muzejski svetnik. Zaposlen je bil kot kustos za terenski študij v Narodni galeriji (1978–2018), od leta 2010 pa ima licenco sodnega izvedenca in cenilca za likovno umetnost. Raziskuje področja slovenske likovne umetnosti, zlasti baročnega slikarstva in krščanske ikonografije. Študijsko se je večkrat izpopolnjeval v Italiji in Nemčiji ter ima obsežno bibliografijo študij, razstavnih katalogov, člankov in samostojnih monografij. Organiziral in vodil je dva mednarodna simpozija (Barok na Goriškem, 2003 in Sv. Martin Tourski, 2007). Leta 2019 mu je slovenska umetnostnozgodovinska stroka podelila bienalno nagrado Izidorja Cankarja, in sicer za življenjski prispevek slovenski stroki in umeščanje slovenske umetnostne dediščine v zavest mednarodnega strokovnega občestva.

ferdo.serbelj@gmail.com

Dr. Ana Toroš je izredna profesorica za področje književnosti. Zaposlena je na Fakulteti za humanistiko ter v Raziskovalnem centru za humanistiko Univerze v Novi Gorici. Obenem je direktorica podiplomskega doktorskega študijskega programa Humanistika na Fakulteti za podiplomski študij Univerze v Novi Gorici. Njeno glavno raziskovalno področje so primerjalne študije manjšinskih književnosti. V tem okviru se posebej posveča vprašanju, ki jih razpira literarna imagologija, ter študijem o travmi v povezavi z manjšinsko literaturo. Prav tako se raziskovalno posveča izzivom čezmejne literature. Njen raziskovalni fokus je na večkulturni in večjezični literaturi na obmejnih območjih med Slovenijo, Italijo in Hrvaško (Trst, Beneška Slovenija, Rezija, Istra). Vrsto let je preučevala pesniški in prevajalski opus Alojza Gradnika s čezmejne perspektive ter v kontekstu romanskih in germanških književnosti. Svoje znanstvene izsledke predaja študentom na domači in tujih univerzah.

ana.toros@ung.si

Dr. Andreja Žele je predavateljica sodobnega slovenskega jezika na Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani. Od 1. 9. 2011 je dopolnilno petinsko zaposlena na Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, in sicer kot redaktorica pri novonastajajočem slovarju slovenskega jezika (NSSKJ/eSSKJ). Je visokošolska predavateljica na FF UL, znanstvena svetnica na ISJ ZRC SAZU in izredna članica SAZU.

andreja.zele@ff.uni-lj.si